

ВІНСЕНТЕ БЛЯСКО ІБАНЕС

ХАТИНА

(LA BARRACA)

ПОВІСТЬ.

Переклав з іспанського

ВОЛОДИМИР САМІЛЕНКО

ЦІНА 75 ЦЕНТІВ.

УКРАЇНЬКА ВИДАВНИЧА СЛУЖБА
„УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ“
ВІННІПЕГ, КАНАДА.
1921

**КНИЖКИ, ЯКІ КОЖДИЙ УКРАЇНЕЦЬ
ПОВИНЕН МАТИ В СВОЇЙ ХАТІ.**

Ілюстрована Історія України, М. Грушовського. (в оправі)	3.50
Історія України. Підручник.75
Борці За правду.50
Збірка Оповідань.40
Кайдашева Сімя.60
Сорок Тисяч Миль Під Водю	1.00
Тайни Царської Родини.50
Для Домашнього Огнища.85
Грішники.80
Шкільні Окрязки.10
Ілюстроване Українське Письменство	.35
Наша Рідна Мова — Географія України — Характер Українця, Поляка і Москаля.10
Звідки Взялась і Що Значить Назва „Русь” і „Україна”.30
Історія Московщини.40
Українська Читальня. або Що Кождий Українець Повинен Знати.25
Молодий Вік.40
Місяць Свідок.20
Початки Релігії.25
Культурно Національний Рух На Україні. М. Грушевського.	1.25
Про Старі Часи На Україні. М. Грушевського.60

Сі книжки замовляйте в Книгарни „Українського Голосу”, висилаючи замовлене на адресу:

UKRAINIAN VOICE

WINNIPEG, — Box 3626. — MAN., CANADA.

ВІНСЕНТЕ БЛЯСКО ІБАНЕС.

ХАТИНА

(LA BARRACA)

ПОВІСТЬ.

Переклав з іспанського
ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
„УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ”.
ВІННІПЕГ, КАНАДА.
1921

ХАТИНА

La Barraca

I.

Широкопола рівнина протягала ся зі сну під синястим сяєвом свитаня, що йшло шпрокою смугою світла з боку моря.

Останні соловії, втомившись оживляти своїми трелями сю осїнню ніч, що теплим повітрем здавала ся весняною, кидали фінальне тьохканє, як наче-б виблиски свитаня ранили їх острим зелізом. З-під соломяних стріх хатини виривали ся зграї воробців, як кушки наздогнаних пустунчиків, і верховітя дерев тремтіли від перших жартів тих летючих творінь, що каламутили все повітре своїми крилами.

Гасли помалу голоси що наповняли ніч: булькотіне каналів, шелескотіне очеретів, гавканє шльних дворових собак.

Прокидав ся сад і його позіханє було щораз голоснійше. Від хати до хати перекликались шівні, сільські дзвіниці відповідали сильним гудінем на дзвони до ранної служби, що гули здалека, з дзвіниць Валєнсії — синіх, затуманених відлеглостю; а з кожного подвіря лунало ріжним концер-

том живих тварин: іржане коний, мукане лагідних коров, куряче кудкудакане, бекане ягнят, свиняче рохкане; голосно прокидалась від сну скотина, і почувши свіжу ласку ранкового повітря напоєного острими пахощами ростиности поривала ся бігти по полях.

Простір ставав напоєний світлом; зникали тіни, наче їх ковтали розкриті борозни і купи лися, і в непевному тумані свитаня визначали свої вогкі й лискучі контури рядки шовковиці й садовини, хвилясті лінії очеретів, широкі картки городини, подібні до величезних зелених хусток, і руда земля старанно поорана.

На шляхах позначили ся ряди чорних рухливих, наче низки комашні, крапок, що посували ся до міста. По всіх кінцях рівнини ршили колеса, чулись мляві пісні, часом покрик щоб підігнати скотину, і колоне-коли, як голосна сурма поранку, розтинав повітре скажений рев чотириноного парії, на знак протесту проти тяжкої праці, що надала на його, скоро народив ся день.

В каналах блискуча поверхня рудавого кришталею каламутила ся з гучними виплесками, що примушувала замовкнути жаб; чүлось бите крилами по воді, і наче байдаки з слоневої кости виплавали білі качки, несучи, як химерні корабельні носи, свої гадукою вигнуті шиї.

Житє, що разом із світлом захопило рівнину, вступало потроху в середину хатини і в комору.

Відчиняли ся з скрипінем двері, по-під загородами зявляли ся білі постати й потягали ся, заложивши руки за шию та поглядаючи на освітлений обрій, широко розчиняли ся загопи, викидаючи до міста дійних коров, чередки кіз, шкап гноєвозів; через заслону низеньких дерев, що вкривали дороги, дзвеніли балабончки й дзвіночки і поміж веселого тельнякня чулось енергічне : арре! ака! на уперту скотину.

На порогах хат витали одно одного ті що йшли на місто й ті що лишали ся робити в полі.

— Добрий день дай нам Боже!

— Добрий день!

І по тому привітаню, вимовленому з повною поважністю сільського люду, що має в своїх жилах чимало муринаської крові і згадує Бога тільки з урочистим жестом, наставала мовчанка, як що той що проходив був не знакомий, а як що то був приятель, то йому доручало ся купити в Валенсії деццю для жінки, або для господи.

Вже зовсім настав день.

Повітре стало чисте від тонкого туману — нічного випарювання вохких лавів і воркотливих каналів; сходило сонце; по рудавих борознах стрибали жайворонки, раді

що живуть ще оден зайвий день, і меткі воробчики чепляючись на вікна ще зачинені, стукали дзюбами в лутки і казали своїм цвіріньканєм до волоцюг, звнелих жити на дурничку, до тих що живуть у хаті: „Уставайте, ледачі! Йдїть обробляти землю, щоб нам було що їсти!”...

В хатину Тонї, відомого в цілій околицї під прізвнщем Піменто увійшла жінка його Пенета, моторна молодиця з обличчєм блїдим, зівялим у молодих літах, виснажена анемією, і яка була, проте, найбільш роботящою жінкою на всіх огородах.

Як свитало вона вже вертала ся з торгу. Вона вставала о третій годинї, навантажувала в кошики городину, що Тонї назбирав попередної ночі, лаючи їй кленучи злиденне жите, яке вимагає стїльки роботи, і помацки стежками, потрапляючи в пїтьмі, як добра дочка городу, чимчикувала до Валенсії, тим часом як чоловік її, той добрий юнак, що так дорого їй коштував, ще хріп собі в своєму теплому закутку добре вгортнувшись в ковдру подружнього ліжка.

Тї, що скупували землю, здебільшого щоб перепродувати її, добре знали сю молодичку, що ще до світа була вже на базарї Валенсії й сидїла над своїми кошиками, дріжачи під лихим протертим плащем та поглядаючи за ддя себе самої несвідомою заздрїстю на тих, що мали змогу вишити

чашку кави та побороти холод ранної доби, дожидала з нетерпеливістю покірної скотини, поки їй дадуть за зелень ті гроші які вона собі визначила в своїх складних рахунках, щоб удержувати Тоні й провадити на далі господарство.

Спродавши все, вона ще раз бігла до дому, прудко поспішаючи щоб виграти годину дороги.

Ставала знов до роботи, щоб розвинути другий промисел: після зелені — молоко. І тягнучи за налігач руду корову, за якою йшло, припившись до хвоста, як вірний товариш, брикливе телятко, вона йшла знову до міста, з лозиною під пахю, і з олов'яною мірочкою щоб націджувати покупцям молока.

Ля-Роча, як звала ся корова за свою руду масть, лагідно мукала, здригаючись під попоною з рядна від свіжости поранного повітря, повертала свої вохкі очі до хати, що зістала ся з заду з чорною повіткою, з важким у їй духом, і думала про пахучу в їй соломі з заласем незадоволеної потреби сну.

Пепета підогнала її лозиною: було вже не рано, ще будуть скаржитись постійні покупці. І корова з телятком тюпали серединою Альборайського шляху — коритчастого, брудного, проритого глибокими коліями.

Високими косогорами, з одною рукою

в кошику і вимахуючи другою, проходили довжезні низки сигарниць і шовкопрях, усе дівочтво огорудів, що йшло на фабрики, і поли їхньої одежі, маючи по вітру, залишали по собі наче слід жорстокого й грубого панянства.

Розспалось по полях благословенство Боже.

З-за дерев і хат, що замикали обрій, з'являло ся сонце, як величезний червоний корж, кидаючи горизонтальні стріли золота, що змушували заплющувати очи. Гори далечині й бапти в місті набували рожевого кольору; хмаринки, що плинули по небу, червонили ся як пасма кармазинного шовку; канали й калюжі на дорозі здавали ся повні огнених рибок; чуло ся в середині в хатах деркане віника, цокане посуду, весь той гомін погожого ранку; жінки гнули ся по узбережках, маючи при боці коші з білизною до праня; стрибали по стежках сірі кралі з своєю облесливою усмішкою, показуючи на бігу рожеві задки з куценьким хвостиком по середині, а на кошиці рудого гною півень оточений своїми покірними одалісками пускав покрик розгніваного султана, з оком гарячим і червоним від лютости.

Цепета, байдужна до того пробудження, що при йому вона була кожного дня, йшла собі далі, що раз більш поспішаючи, з по-

рожним шлунком, з болем у литках, у сорочці просяклій потом слабости, властивим такій блідій і бідній крові, що як найкраще вичерпувала ся протягом цілих тижднів, на зламане законів природи.

Юрба трудящого люду, що входив у Валенсію, наповняла мости. Пепета пройшла поміж робітників передмістя що йшли з торбинками повними харчів на шії, спинала ся перед заставою щоб заплатити за квіток — ті кілька грошин що дня підступали їй до серця — і ввійшла в порожні вулиці які відживляв дзвіночок її корови однотоною буколічною пісенькою, що навівала сонним городянам сні про зелені луги та іділічні сцени з пастухами.

Пепета мала клієнтів по всьому місту. її подорож була заплутаною блуканиною по улицах із зупинками перед зачиненими дверима; то постукає раз в одному місці, то разів три в другому, ще й задзвонить, і ввесь час не перестає з голосним і гострим криком — *La leet!* (молоко). І з кухлем у руці збігала розкудовчена служниця в пантофлях, з підпухлими очима, і приймала молоко, або часом стара придверниця з мантлею яку наложила щоб іти до служби Божої.

О осмій були задоволені всі покупці. Пепета була біля кварталу де-Пескадорес. Навіть там траплялись покупці. І бід-

на трудовниця відважно пірнула в брудні проулки, що здавали ся мертвими в такій час. Входячи туди, вона завше почувла певний неспокій, інстинктову відразу природної делікатности; але її душа справедливої й слабої жінки вмiла стати понад тим почутєм, і вона йшла наперед з певною задоволеною пихою, з гордотою чесної жінки, знаходячи потїху в тій свідомості, що вона, така слаба й пририта злиднями, вища за інших.

З замкнених мовчазних будинків ішов видих дешевої розпусти, голосної й отвертої; дух підправленого й гнилого мяса, вина й поту, і крізь щілини дверей, здавало ся, виривалось переривчисте й грубе дихане важкого сну по цілій ночі звірячого мiлування і любовних примх п'яниці.

Пепета почувла, що її хтось кличе. На дверях над одними сходами на неї кивала дівчина, розхрістана, негарна, без ніякої краси крім молодих лiт готових зникнути; з вохкими очима, зі збитою на бiк зачіскою, на щоках з плямами фарби наложеної минулої ночі, карикатура, клоун розпусти.

Робітниця, підгнавши губи з міною гордою й зневажливою, щоб гаразд зазначити віддалене, почала дойти корову в кухоль що подала дівчина. А та не відводила очей від трудящої молодиці.

— Пепета, — сказала вона нерішучим

голосом, як би не маючи певности, що то справді вона.

Пепета шдвела голову; в перше пильно придввила ся до нещасного сотворія і, здавало ся, що не була впевнена.

— Росаріо... се ти?

Так, то була вона; вона потвердила се, смутно киваючи головою. І Пепета зараз же виявила своє здивоване. Вона тут! дочка таких чесних батьків! Господи, який сором!

Пронаща дівчина, з професійної навички, хотіла прийняти сі покрипки обуреної трудовниці цинічною усмішкою, але пильний погляд Пепетиних ясних очий, здавало ся, засоромив її й вона похилила голову, наче готова заплакати.

Ні, вона не була лиха. Працювала й вона по фабриках, ходила й вона по наймах, але зрештою сестрички її показали їй приклад, знесилвшись ся терпіти голод; і от вона стала діставати часом поцілунки, а часом ляпаси, аж поки пропала на віки. Звичайна річ: де немає батька й матері, діти кінчають так. І вся вина падає на власника землі, на того дон Сальвадора, що певно тепер шкварить ся в пеклі. Ах, злодій!.. і як він згубив усю сімю!

Пепета втратила свою холодну й здержану поставу і прилучила ся до обуреня дівчини. Правда, все се правда! Винний був той скупий пан. Усі городи те знають. І Бо-

же мій! так і пропадає родина. Такий добрий був дядько Баррет. Якби встав з домовини та поглянув на своїх дочок! Вже відомо було що бідолашний батько вмер у Селуті перед двома роками, а мати — бідна, старенька скінчила своє горюване на шпиталевому ліжку. Скільки перевернуло ся в світі за якихсь десять літ! Хто бувби сказав їй і її сестрам, тим що були в своїй хаті як цариці, що вони скінчать таким робом? Господи, Господи, збав нас від лихої людини!

Росаріо оживляла ся розмовою: наче відмолодила ся перед сею подругою дитячих літ. Очи її, раніш мертві, блищали на згадку минулого. А їхня хата? а земля? все ще покинуті? справді?.. Се їй подобало ся: щоб були подохли, щоб подавили ся тою землею діти грабіжного дон-Сальвадора. Одно їй потішало: була вдячна Піменто і всім тамешним, що не давали иннім осісти там і робити на тому полі, що поправді належало родні. І як би хтось наважив ся захопити його, то був відомий проти того спосіб... Бах! Стрельнути й розторощити голову.

Дівчина запалювала ся: очи її блищали іскрами гніву: воскресала в потіпасі, покірній тварині, звиклій до ударів, дочка городів, що відколи народить ся на світ, бачить повіщену за дверима рушницю і в

дні урочистости вдихає заласно дим пороху.

Поговоривши про сумну минулість, Росаріо, в якій прокинулася цікавість, розпитала ся про всіх знайомих і нарешті придивила ся до Пепети. Зараз видно що нещасливо їй живеть ся! Ще молода, а ту молодість тільки й можна вгадати по очницях яєних дівочих, невинних і боязких. Тіло — чистий тобі скелет; і в білявій косі кольору тонкого прядива сиве волосє цілими жмутами, а їй ще немає трийцяти літ. Яке життя утворив її Піменто! Чи все ще такий паниця й втікає від роботи? І знайшла ж вона його собі та й вийшла заміж, хоч ніхто не радив. Гарний юнак, то правда; його всі бояли ся в Копній корчмі, як було в неділю в вечері грає в трук з бравими хлопцями з городів; але в себе, в хаті повинен бути чоловік неможливий. Хоча, як роздивити ся гаразд, то всі чоловіки однакові. Якби вона була знала! Собаки, на яких не варт дивити ся! Бідненька! Та як же попоганьшала бідна Пепета.

Голос грубої баби загримав з сіней над сходами.

— Елісо! Неси-ж швидше молоко. Сеньйор дожидає.

Росаріо зареготала ся, як божевільна. Тепер вона зветь ся Еліса. Пепета не знає сього? Така вимога професії — змінити імя,

так саме ще розмавляти з андалуським акцентом. І вона вдатно перекривила грубий голос баби що кричала згорн.

Але не вважаючи на свою веселість, поспішила ся йти. Вона бояла ся тих, що там на горі. Голосиста баба або охочий до молока сеньйор, можуть завдати її дечого за те що забарила ся. І швидко побігла по сходах, ще раз добре наказавши Пепеті, щоб заходила часом на той куток згадати жите на городах.

Утомлений дзвіночок Ля-Рочі тельняк більш години по вулицях Валенсії; висохлі дійки віддали до остатної краплі несмачного молока, продукт мізерної папі з капустяного листа і щедрого видоювання, на останку Пепета пійшла на поворот до дому.

Бідна трудовниця йшла смутно й задумана. На неї справила вражінє зустріча; вона пригадала так, неначе се було тільки вчора, страшну трагедію що втошила дядька Баррета з усею родиною.

З того часу поле, що більш сотні літ обробляли предки бідного робітника, лишило ся покинуте при дорозі. Хата його стояла пустою; не було милосердної руки щоб полатати покрівлю або вальком глинни заліпити розколини в стінах, і вона потроху обвалювала ся.

Десять років безперестанного ходженя

попри сю пустку було досить, щоб у ній не можна було жити. Пепета вже чимало часу не зупиняла своєї уваги на старій халупі. Нею цікавилися тільки хлопята, що, діставши в спадщину ненависть батьків, лазили поміж кропивою покинутого поля та шпурляли камінем на покинуте житло, пробиваючи великі дірки в зачинених дверях, та закидали землею й камінем колодязь викопаний під старими лозами.

Але сього ранку Пепета під вражінем недавньої зустрічі зайшла до пустки і навіть задержалась у дорозі, щоб краще роздивитись на неї.

Поля дядька Баррета, або краще сказати, Жида дон-Сальвадора та його невірних нащадків, були оазою мізерії й занепаду серед городів, таких родючих, оброблених і веселих. Десять років благування затвердили ґрунт, даючи змогу виростати з його неплідного лона всім паразитним рослинам, усяким бур'янам, що Бог сотворив на кару хліборобови. Цілий низенький ліс розкудовчений і безладний підіймався над тими полями хвилями дивоглядних зелених тонів, відмінених подекуди таємничими й рідкими квітами, які тільки ростуть по руїнах та кладовищах.

В гущавині того ліса, смілива під захистом схованки, росла й множила ся всяка погань розлазюючись по сусідних полях:

зелені ящірки, з поморщеною спинкою, величезні жуки з покришкою металевого блиску, навуки з короткими й волохатими лапками і навіть вужі, що зникали в сусідніх каналах. Там жили вони в осередку гарного, обробленого лану, творячи собою окрему державу, поїдаючи одні одних; і хоч потроху шкодили землеробам, ті не займали їх, з певною навіть пошаною, бо сім кар єгипетських здавали ся городянам малою річю, щоб кинути на ті прокляті землі.

Земля дядька Баррета не повинна ніколи служити людям, нехайже на ній розплоджується всяка погань, і чим буде її більше то краще.

По середині сього спустошеного лану, що вирізняв ся на пишній рівнині, як брудна пляма на царському плащі зеленого оксаміту, підносилаь хата, чи краще сказати, падала, з своєю солом'яною продертою стріхою, що показувала крізь дїрки, пороблені вітром і дощами, поточені дерев'яні ребра. Стїни оббиті водою, показували свою земляну цеглу, тільки декілька легеньких білих плям свідчили про те, що вона була колись побілена; двері були розбиті низу, погрізені пацюками, з розколинами, що розрізали їх з одного краю до другого; двоє чи троє віконниць, зовсім розчинені і потріпані вітрами з південного заходу, висїли на одну завіску і кожної хвилини готові

були впасти, як тільки подме добрий вітер.

Та руїна засмучувала душу, гнітила серце. Здавало ся, що з покинутої хати виходили привиди, ледве ставала ніч; що з її середини йшли крики зарізаних людей і вся та лпха містина здавала ся бути смертним покривалом, що ховав сотні страшних трупів.

Страшні річи йшли на думку як дивити ся на те покинуте поле; його похмура мізерія була ще виразнійша в супротивлежності до земель навкруги — рудих, добре оброблених, з прямими рядками городини й кущами, яких листові осінь надавала карамелькову прозорість. Навіть птахи втікали з того мертвого поля, може з остраху перед тим гадям, що роїло ся під бур'янами, або нюхом чуючи нездоровий дух.

Над обдертою солом'яною стріхою, як часом кружляло що небудь, то се були чорні й зрадницькі крила, вістники смерти, що від їх помаху німіли дерева, повні веселого пурханя й жартливого цвирінк'я, і город ставав такий мовчазний, наче на пів милі навкруги зовсім не було воробців.

Пепета все йшла до своєї біленької хати, що вже була видна крізь дерева через кілька городів далі, вона зупинила ся нерухомо на високому березі шляху, щоб дати пройти наперед навантаженому возови, що

коливаючись, здавало ся, їхав з міста.

Її жіноча цікавість збудила ся, як вона до його придивилась.

Був то злидений хліборобський віз, який тягла стара драбнчаста шкапа, і в глибших вибоях їй допомагав високий чоловік, що йшов поруч з нею, підбадьорюючи її покликом та ляскаючи батогом.

Одягнений був як робітник, але спосіб, яким він почепив на голову хустку, плісові штани й інші подробиці вбраня, свідчили що він не належав до городів, де в убранню себе потроху засвоєно міський звичай. Певно був робітник з якогось далекого села, а може вийшов з глибу провінції.

На возі було навантажено цілу копицю всяких річий до господарства, що підіймали ся високо над возом. Се було переселене цілої родини. Сухорляві матраси, сінники начинені мізерним кукурудзяним листем, компшеві стрільці, сковороди, казанки, тарілки, кошики, зелені ослони, все се було накопичено на возі, брудне, потерте, злиденне, з духом голоду й безнадійного втіканя, як неначеб злидні гнали ся за тою родиною наступаючи їй на ноги. І на верху сьої купи сиділи обнявши ся двоє дитий і дивили ся на поле широко розкритими очима, наче ті дослідувачі, що в перше прибули в незнану країну.

За возом йшли пішки, немов догляда-

ючи, щоб з нього що небудь не впало, жінка й висока дівчина, худа й струнка, що здавалося була її дочкою. По другий бік шкапи, помагаючи як віз застрягав у вибої, йшов хлопець років одинадцяти: його поважний вигляд свідчив, що то дитина, яка звикши бороти ся зі зліднями, зробила ся дорослою людиною в такому віку, коли інші діти ще грають ся. Позад усіх бігла загикавшись брудна собачка.

Пепета, спершись на крижі своєї корови дивила ся, як вони наближали ся, і її поривала все більша цікавість — куди се бідолахи простують?

Сей шлях, що впадав у Альборайський, не виводив нікуди, а зникав далі, потрапивши ся ввесь на незчислені галузочки стежок та доріжок, що вели до хат.

Але її цікавість мала несподіваний кінець. Мати Божа! Віз збочив з шляху, перейшов небезпечний місток з деревин та землі, що провадив на прокляту землю, і віхав на поле дядька Баррета, роздавлюючи своїми колесами недоторкані до того часу буряни.

Сімя йшла по заду, показуючи руками й безладною мовою те вражінє, що справляла на їх та мізерія, але посуваючись до зруйнованої хати, як люди що ідуть на своє власне добро.

Пепета не схотіла далі дивити ся. Те-

пер вона просто побігла до своєї хати. Навіть щоб швидче прибігти, покинула корову й теля, які пішли собі далі помаленьку, як сотворіня що не турбують ся людськими справами і мають забезпечену повітку.

Піменто лежав простягшись біля своєї хати, лїниво посмоктуючи люльку й щільно дивлячи ся на три палички намазані клеєм і положені на землі, округ яких пурхали кілька пташок. Се було панське занятє.

Побачивши, що його жінка поспішає з притьмареним поглядом і важко наближуючи духу в бідні груди, Піменто повернув ся на другий бік, щоб краще слухати, застерігаючи її щоб не наближала ся до паличок.

Побачимо, що там трафіло ся? чи не вкрадено в неї корову?

Пепета зворушена й утомлена ледви могла до ладу звести пару слів.

Барретова земля... ціла родина... ідуть обробляти, жити в хатні. Вона сама бачила.

Піменто ловець на клей, ворог праці й страх околиці не міг додержати своєї байдужної поважності великого сеньйора перед такою несподіваною звісткою.

Прокляті!

Одним скоком він розправив свою важку й мускулисту постать і побіг, не дожидаючи дальших пояснень.

Його жінка бачила, як він біг навпростець через поле до компаньона, що доходив до проклятого поля. Там він став навколійки, далі ліг на черево, щоб виглядати крізь очерет, як бедуїн на чатах, і по кількох хвилинах знов побіг, зникши в плуганній стежок, кожда з яких вела до хати, до поля, де згинали ся люди, виблискуючи заступами як зелізними блискавками.

Огород усміхав ся й гомонів, повний світла й шелесту, приспаний під каскадою золотого проміння ранішнього сонця.

Але здалека лунали крики й лемент. Звістка перекидала ся з одного поля до другого голосним криком і дроз тривоги, здивованя і обуреня побіг по всій рівнині, як неначеб не проминули віки, і кружляє звістка, що зявила ся в березі алжержська галера й хоче наладувати ся білим людським мясом.

II.

Коли в час жиїв дядько Баррет поглядав на картки різної культури, на які було поділене його поле, то не міг утримати ся від почутя гордоців, і дивлючись на високу пшеницю, на кашусту з головками з яснобарвного завитя, на дні з зеленими краями на самій землі, і на перець і томати, на пів сховані під листем, він славив добрість

своїї землі й старанність своїх попередників, що обробляли її краще, ніж решту городу.

В тій землі була кров усіх його предків. Пять чи шість поколінь Барретів прожили житє, роблячи ту саму землю, вивертаючи її зпід споду, даючи ліки в її нутро горячим гноєм, дбаючи щоб не зменшила ся її родюча сила, голублячи й розчісуючи заступом і лемешем усї ті клапті землі, з яких не було й одного, не политого потом і кровю всеї родини.

Дуже любив землероб свою жінку і майже вибачав їй ту необачність, що вона породила йому чотири дочки й ні одного сина, щоб помагати йому в роботі, не менш і своїх чотирох дівчаток, ангелів Божих, що провадили день у співах та шитті на порозі хати, і по-де-коли виходили в поле щоб трохи допомогти бідолапному батькови; але найвище закохане дядька Баррета, кохане над коханєм була та земля, над якою пролинула одноманітна історія його родини.

Давно, дуже давно, ще в ті часи як дядько Томба, майже сліпий дід, що стереже отару одного Альборайського різника, ходив по світу в загоні „Братчика” та стріляв з мушкета на Французів, ся земля належала ченцям святого Мпхайла де-льос-Рейес, добрим панам, товстим лиснючим, не

дуже пристойним на язик, і вони не надто поспішали збирати арендну плату, маючи себе задоволеними, коли часом у вечері зайдуть у хату і їх привитає бабуся, що була тоді ншша краля, великою чашкою чоколяди й первістками садовини. Ранійш, далеко ранійш, власником сього всього був великий сеньйор, що вмираючи визволився від гріхів і від власности на лоні святого брацтва; а тепер, ой! належало дон-Сальвадорови, дідуганови з Валенсії що був карою дядька Баррета, навіть снів ся йому в ночі.

Бідний землероб ховав своє горе від своєї власної родини. Був він чоловік відважний, і з добрими звичаями; як приходив часом у неділю на хвилину в таверну Копи, де збирали ся всі з околиці, то тільки дивив ся на тих що грали в трук, та сміяв ся як блаженний, слухаючи вигадки й грубі жарти Піменто й інших парубік, що розбирали місцевих жевжиків; але ніколи не приступав до конторки заплатити чарку; мав завше гаманця при своєму чересі добре припоясаного до живота, і як що пив, то хиба тоді як хто, з тих що виграли, частував усіх присутних.

Ненавидів ділити ся своїм лихом, і показував ся завше усміхнутим, добродушним, спокійним, з насунутим по самі уха синім шличком, що справджував його прізвище.

Працював з ночі до ночі: коли ще ввесь город спав, то він заходжував ся при непевному проміні світання дряпати свою землю, що раз більше впевняючись, що не дасть їй ради.

Робота була надзвичайно тяжка для одного чоловіка. Хоч би принаймні був мав сина!... Шукаючи помочи брав наймитів, що його обкрадали, що працювали мало, і яких він відправляв, по тому як застав їх послушними в стайні під час соняшної спеки.

Натхнений повагою до своїх попередників, він радий був швидче вмерти, пропасти від утоми над своїми клаптями землі, ніж згодитись щоб хоч одна частка з їх була віддана в аренду в інші руки. І не можучи впорати ся з такою силою роботи, залишав неплідною й незасіяною половину своєї родючої землі, гадаючи культурою другої половини вдержувати сімю й платити власникови.

Взявши на себе такий обов'язок він мусів вести глуху боротьбу, безнадійну, вперту, з потребами життя й власною слабкістю.

Одного тільки бажав він: щоб дівчата його не знали про те, щоб ніхто в хаті не догадував ся про батькову скруту й смуток; щоб не скаламутила ся свята веселість тієї хатини, де по всяк час лунали сміхи й співи чотирох сестер, що були старші на один рік одна від другої. І поки дів-

чата, на яких починали вже звертати увагу парубки з огороду, гуляли в нових показних шовкових хустках і прасованих та шелестячих спідницях на сільських торжествах, а в ранці вставали босоніж і в одній сорочці подивити ся в щілинку в вікні — хто там співає *les albaes**) або шанує їх акордами гітари, — бідний дядько Баррет, раз-по-раз більше заплутаний у вирівнанню своїх обрахунків, витягав, червінець по червінцеві, жменьку золота, зібраного по шагу, що залишив йому батько, та все заспокоював дон Сальвадора, старого жмикрута, якому все було мало і який не задовольняючи ся тим, що витискав з його все, ще й любив поговорити про те, що настали тяжкі часи, про ганебне збільшене видатків і про конечну потребу підносити арендну плату.

Баррет не міг би знайти собі гіршого хазяїна. Препогана слава йшла про його по всьому городу, а землю мав мало не по всій околиці. Що вечера, завинувшись у свій старий плащ, навіть весною, брудний на погляд, наче старець, ішов він стежками довідувати ся до поселенців, а за ним ішли проклони й за плечима його показували ся кулаки. Се була впертість скніпрої людини, що хоче раз-у-раз відвідувати свою власність, навязливість лихваря, що все

*) Поранкові лісні.

має якись непокінчені рахунки до випрів-
наня.

Собаки гавкали здалека, побачивши його, наче то йшла смерть; діти дивились на його насушвшись, чоловіки ховали ся, щоб уникнути тяжкого перепрошуваня, і жінки виходили за поріг з хати спустивши очи в долину й з приготованою брехнею щоб просити дон Сальвадора потерпіти ще, і відповідали плачем на його погрози.

Піменто, що бувши завзятым, цікавив ся недолею своїх односельців і був мандрівним лицарем городу, нахваляв ся скрізь зуби зробити щось, на подобу того, щоб потягти його ломакою, а тоді простудити в каналі. Але самі жертви жмикрута відраджували його те робити, кажучи про вагу яку має дон Сальвадор, чоловік що звичайно з ранку стремів десь у судовій камері та мав приятелів між значним людом. З таким чоловіком бідний завше програє справу.

З про-між усіх його поселенців найсправнійший був Баррет: хоч коштом великих усилowań, а не був йому винний нічого. І старий що ставив його за зразок перед иншими арендаторами, як стикав ся з ним самим, то збільшував без міри свою жорстокість, показував ся все більш вимогливим, підбуджуючись покірлівістю **трудо-**
ника та радий що знайшов людину, на якій може задовольнити **безпечно** свої інстин-

кти нагніту й здирства.

І таки накинув на аренду землі. Баррет сперечав ся, навіть плакав, нагадуючи за-слуги своєї родини, що скинула з себе шкуру на сі поля, щоб зробити їх найкращими в городі. Але дон Сальвадор був невблаганий. Вони найкращі? То повинен платити більше. І Баррет заплатив підвищене, він був би радий віддати свою кров, ніж покинути свою землю, що поволи витягала з його життя.

Він вже не мав грошей, щоб виходити з скрутного становища; міг рахувати тільки на те, що давала земля. І цілком самотний, крипочись від родини з своїм становищем, стараючись усміхати ся, як був з жінкою і з дочками, що вмовляли його не працювати так дуже, бідолашний Баррет завзяв ся до нечуваної, божевільної праці.

Не спав; йому здавало ся, що його родина росла не так швидко, як у сусідів; намагав ся сам один обробляти всі клапті землі; працював ночами помацки; найменша хмара бенгежила його й змушувала тремтіти; і він такий добрий, такий чесний, став користати з недогляду суміжних землеробів и внішком одводити в їх трохи води.

Коли родина його не помічала нічого, то в сусідних хатах добре догадували ся про скрутне становище Баррета і жаліли, що він такий плохий. Був надто добрий і не

вмів дати одсіч мерзенному жмюкрутові, і се його висисало помалу, поїдало його здоролє.

І так було справді. Бідолаха трудовник, прибитий горячковим житєм і божевільною працею, мав самі кістки, зігнув ся як вісімдесять літний дід, очи йому позападали. Той характерний шличок, що стверджував його прізвище, вже не спиняв ся над його ушима, а користуючи ся його схудлістю спадав аж до плечий, як похоронний гасильник його іstownаня.

Найгірше було для його те, що так безустанне виснаженє служило тільки на те, щоб сплачувати тільки на половину неситій потворі. Наслідки його божевільного завзятя до роботи не забарили ся. Барретова шкана, змучене сотворінє, що ділило з ним усю непомірну працю, знесиливши ся робити в день і в ночі, тягати в Валенсію на торг воза наладованого городиною а тоді без вільної хвилини щоб одсапнутись і прохолонути, запрягати ся в плуг, — наважилась умерти, перш ніж дозволити собі найперш замір повстаня проти свого бідного хазяїна..

І тоді побачив землероб, що він пропав! Безнадійно поглядав він на свої грядки, які вже не міг обробляти, на рядки свіжої городини, що городянський люд поїдав байдужно, не догадуючи ся про те лихо, яке

змушувало терпіти бідного батька її вирощуванє в вічній боротьбі з землею й злиднями.

Але добрий Бог, що ніколи не покидає вбогого, промовив до його устами дон Сальвадора. Не дурно кажуть, що Бог часто зле повертає на добре.

Ненависний скупяга, неситий лихвар, почувши про його нещастє, підняв ся помогти йому, з батьківською й чулою добрїстю. Скільки йому треба, щоб купити другого коня? пятьдесять дурос? то от він тут, щоб помогти йому, щоб показати оскільки неправі ті, що його ненавидять, що його лихословлять.

І він позичив Барретови гроші, з невеличкою тільки подробицею: сказав підписатись (справн є завжди справами) під певним папірцем, у якому говорило ся про інтерес, про наріст процентів і про відновідальність за позичку, і ради сього останнього було пописано меблі, хліборобські знаряди, все що робітник мав у хаті, зачисляючи сюди й скот у дворі.

Баррет, підбадьорений тим що має нового коня, молодого й жвавого, вернув ся ще з більшим запалом до роботи, до знищення себе над тими нивками, що його вбивали, яких здавало ся все більше, що менше було в його сили, і які обгортали його наче рудим саваном.

Усе що приносила земля йшло на харч,

родині і невеличкі гроші, що добував він з продажу на торгу в Валенсії, зникали, не досягаючи ніколи суми, потрібної щоб задовольнити дон Сальвадора.

Ся неспромога дядька Баррета сплатити свій борг, збуджувала в йому де який інстинкт протесту, зроджувала в його важким мізку бліді й невипразні ідеї справедливості. Чому сі ниви не його власність? Всі діди його поклали жите між сими грядками, поливав їх своїм потом увесь його рід: як би не вони, не Баррети, то булиб сі землі порожні, як беріг моря... і от тепер затягає йому шию, жене його з світа своїм нагадуванєм той немилосердний дід, і він зветь ся хазяїном, хоч не вміє повернути лопатою і зроду-звіку не згинав ся над роботою... Боже! і який порядок завели собі люди!..

Але такий повстанчий настрій з'являв ся в його на хвилину; повертала ся до його покірна слухняність роботяги, традиційна й побожна повага до власности: треба працювати та бути чесним.

І бідолаха, що вважав невишлатку за найбігльшу ганьбу, знов брав ся до роботи, що далі більш знесиленій, почувуючи в собі, що його енергія помалу падає, впевняючи ся, що далі не здужає тягти, але обурюючи ся перед можливістю зректи ся й одної латки своєї предківської землі.

За різдвяний семестер міг віддати дон

Сальвадорови тільки невелику частку плати; прийшов св. Іван, — і ніодного сентіма; жінка була слаба; щоб заплатити видатки, довело ся навіть продати слюбні перстені, цінні підвіски і разок перлів, що були родовим скарбом і за які вже сперечали ся четверо дівчат — кому що дістанеть ся.

Старий жмикрут показав ся невблаганий. Ні, Баррете, так далі не може бути. Бувши ж він добрий (дарма, що люди не ймуть йому віри), не може погодити ся, щоб робітник занапащав себе, намагаючи ся обробити землю, більшу ніж його сили. Він на те не пристане ; добре серце йому того не дозволить. І вважаючи на те, що йому вже є пропозиції від нових арендаторів, оповіщав Баррета, що він повинен покинути ту землю як найшвидше. Він дуже йому спочуває, але він сам бідак... І через те власне він йому нагадує, щоб виплатив йому позичку на купівлю коня, себ то суму, що з процентами досягає до...

Бідний трудовник не звернув уваги на тисячі реалів, до яких сягала його позичка разом із згаданими процентами, так стурбував і збентежив його наказ, щоб покинув землю.

Слабість, висилене внутрішнє, витворене гнітючою двохлітною боротьбою виявили ся разом.

Він, що не знав сліз ніколи, заплакав як

дитина і вся його гордість, уся муринська поважність зникли одним разом, і впавши на коліна перед старим, благав його не викидати його, бо бачив в йому рідного батька.

Але добрий батько не вважав на бідного Баррета. Дон Сальвадор був неблаганий. Він тяжко відчуває все те, але не може: він сам бідний чоловік, мусить добувати на хліб своїм синам; і пішов далі замазувати свою жорстокість фразами лицемірної чулості.

Землероб аж утомився просити ласки. Приходив кілька разів у Валенсію до хазяїна, розмовляв з ним про своїх попередників, про моральні права які має на тії ниви, просив його трохи зачекати, запевняв його з божевільною надією, що все виплатить, і на останку жмикрут перестав пускати його в хату.

Безнадія відродила Баррета. Зробився знову сином городу, гордим, енергичним і заповзятим, тоді як гадає що по його боці правда. Хазяїн не хоче його вислухати? Не дає йому жадної надії?

То гаразд: як що йому треба, нехай до нього прийде. А він побачить, хто то такий сміливий, що вижене його з його хати.

І робив далі, хоч з деяким страхом, поглядаючи завше неспокійно, коли суміжними шляхами проходив хто небудь неві-

домий, як людина що кожної хвилини сподівається ся нападуд розбишацької ватаги.

Його покликано на суд, він не пішов.

Він уже знав що се значило: людські інтриги, щоб губити чесних людей. Як що хочуть його пограбувати, нехай його шукають тут, на сих грядках, що були латками його шкури, і так як шкуру свою він їх боронити буде.

Одного дня його оповістили, що ввечері виїде суд ужити проти його заходів: веселить його з землі, і крім того заарештує на виплат його боргів усе, що він має в хаті. Тої ночі він уже не мав в ній почувати.

Се здало ся дядькови Барретови чимсь таким нечуваним, що він усміхнув ся не їмучи віри. Так можна робити з крутіями, з такими що ніколи не платили, але він завше був справний, він навіть тут і народив ся, і винен тільки за один рік аренди. Овва! Не живеж же він між диким людом без милосердя й без Бога.

Але в вечері, як побачив що дорогою йдуть панки одягнені в чорне, зловісні пташиська з крилами з паперу, згорнутими під руками, вже поняв віри. То був ворог. Ішли його грабувати.

І почувуючи в серцю сліпу відвагу мавра, що стерпить усяку образу, але са-

таніє з гніву, коли займають його власність, Баррет бігцем ускочив до своєї хати, вхопив стародавню рушницю, що завше наби-та висіла в його за дверима, і притуливши її до щокви засів під ґраткою, наваживши ся післати дві кулі в першого з тих розбишак закону, що ступить ногою на його ґрядки.

Вибігла його слаба жінка й усі чотири дочки, кричучи як божевільні, і вченили ся за його, силкуючи ся відібрати від него рушницю, тягнучи за руки обома руками. І такій счинила крик та група, що борючись і сїпаючись переходила від одного стовпа ґратки до другого, що з сусідних хат почали виходити люди й збігали ся юрбою, збен-тежені, з братерською одностайністю люду, що живе в пустині.

Піменто був той що захопив у свої руки рушницю й з обережності заніс її в свою хату. Баррет кинув ся за ним, щоб його на-здогнати, але його вхопили і придержали дужі руки юнаків і він зганяв свій гнів на тій тварюці що не дає йому боронити своє добро.

— Піменто!.. Розбійнику! віддай рушницю!

Але розбійник тільки веміхав ся добро-душно, радий що зробив так обережно та по батьківському з розлотованим старим і так він ішов, а той за ним з заду, до самої хати, де й зістав ся він й кілька приятелів,

щоб його стерегти; радили йому не робити дурниці. Стережи ся дядьку, Баррете, то народ судовий і бідний завше програє, завязавши ся з ними. Спокійні і злонамірні люди, що доневнять ся всього.

І в той сам час чорні птахи писали папери в Барретовій хаті, перебраючи байдужно меблі й одягину, списуючи все в дворі і в стайні, а жінка й дочки безнадійно голосили і юрба, стовпившись за дверима, перелякано стежила за всіма подробицями акту, стараючи ся розважити бідних жінок, та нишком кидаючи проклони на Жюда Сальвадора і тих добродіїв, що взяли ся прислужити ся тому собаці.

Як смеркло ся, Баррет, що був зовсім прибитий і після кризи лютої внавіч наче в сон, побачив у себе біля ніг кілька звоїв ганчіря і почув брязкіт мішка з залізними знарядями праці.

— Тату! тату! — плакали тремтячі голоси.

То дочки його кинулись його обняти; за ними бідна жінка, слаба, тремтячи від пропасниці, а в глибині, наповняючи хату Піменто і зникаючи далі за темними дверима, була се люднесть околиці, переляканий хор трагедії.

Їх уже виселено з їхньої хати. Чорні добродії замкнули її й забрали ключі; їм не

лишло ся нічого, опріч манатя, що лежало долі, поношена одежа, залізний струмент; єдине що їм дозволено взяти з дому.

Розмова перешняла ся плачем, і батько з дочками обіймали ся, і Пепета, господиня хати, і інші жінки, плакали й раз-у-раз посилали проклони старому жмикрутові, аж доки вмівшав ся до речі Піменто.

Богато буде часу розмовляти про пригоду, а тепер час вечеряти. Нехай йому лихий! Не варт тільки плакати ради злочинства якогось жида; як би він се все бачив, то як би раділи його прокляті печінки! Городарі були добрий нарід, — родину дядька Баррета любили все і охоче ділили ся б з нею тим що мали.

Жінка й дочки зруйнованого землероба пішли з деякими сусідками ночувати в їх хатах. Дядько Баррет зістав ся під доглядом Пімента..

Обидва чоловіки зістали ся до десятої години, сидючи на комишевих стільцях, при світлі лампи, палючи цигару за цигарою.

Нещасний старий був як божевільний. Оповідав сухими короткими словами на міркування того завзятця, які він тепер приймав добродушно; а як починав говорити, то все повторював ті самі слова:

— Піменто!.. віддай рушницю.

І Піменто усміхав ся з деяким подивом. Його лякала несподівана запеклість того

діда, якого весь город жалів як нещасного. Віддати йому рупницю! А потім! Добре можна вгадати, подививши ся на ту пряму зморщку, що позначила ся в його між бровами, твердий намір випалити на винуватця своєї руїни.

Баррет що-раз більше непокоїв ся в товаристві молодого господаря. Почав знову звати його злодюгою, що не хоче віддати йому зброю. Не має він приятелів; авжеж, він добре се бачить: усі вони невдячні, подібні до скнирого дон Сальвадора; він не буде тут спати; тут його давить. І пошукавши в своєму мішку за струментом, він витяг серпа, заткнув його за пояс і вийшов з хати. Піменто не спробував його спинити.

В таку добу нічого лихого не може вдіяти; нехай спить на дворі, коли йому так хочеть ся. І замкнувши двері, відважний господар положив ся спати.

Дядько Баррет пішов навпрост до своїх грядок і наче покинута собака почав ходити округ хати.

Замкнена! замкнена на завше! Сі стіни збудував його дід, а він ладив їх що року; і тепер вирізнялось у штьмі чисте біле вапно, яким його дівчина помазала їх три місяці перед сном.

Загорода, стайня й хлівни були роботою його батька, а сю соломяну покрівлю, таку високу, таку легку, з двома перехрестями

по краях він її звів на ново, на місце старої, що протікала з усіх боків.

І теж роботою його рук були кам'яна цямбринна на колодязі, стовпчики біля ґраток, на яких очеретяні кошики показували свої пучки цвіту — гвоздики нічної красн. І все се має стати власністю пиншого, бо так от хочуть люди?...

Він став шукати пачку сірників за поясом, щоб підпалити солом'яну стріху. Нехай сатана забирає все те; зрештою то його власність, про се знає Бог і він може знищити своє житло, перш ніж побачить його в злодійських руках.

Але лагодячись запалити сю стару хату, він відчув жах, неначе стали перед ним трупи всіх його предків, і кинув сірники на землю

Проте стогнучи мучив ся жадою руїни, і от із серпом у руці він кинув ся на ті грядки, що стали його катами.

Тепер заплатить за все те в куші невдячна земля, причина всього його лиха!

Цілі години тягло ся знищене. Злітали від ударів ногою комишеві тички, по яких повзли зелені батогові ніжних турецьких бобів і гороху; падали боби скошені немилосердним серпом, а рядки латуку й капусти відлітали далеко відкинені гострим зелізом, як зрубані голови розспинаючи навкруги свою чуприну з листя... Ніхто най не має ко-

рипти з його праці. І так мало не до світу він косив, топтав безумно тупаючи ногами, голосно лаяв ся, викрикував богохульні слова, аж поки втома заспокоїла його лютість, і він упав на борозні та й заплакав як дитина, подумавши що земля буде на дальше його власним ліжком, а його єдиною роботою старцюване на шляхах.

Його розбудило перше проміне сонця, вдаривши йому в очи, і веселе щебетане пташок, що скакали біля його голови, живляючи собі на сніданок рештки нічного знищення.

Він устав обважнілий від утоми й вожности. Піменто з жінкою кликали його здалека, запрошуючи щоб ізів що небудь. Баррет відповів їм зневажно: Розбійник!.. Досі не віддає рушниці!.. І пійшов собі шляхом до Валенсії, дріжачи від холоду й незнаючи сам куди йде.

Ідучи повз таверну Коши, зайшов туди. Візники з сусідства заговорили до него, бажаючи його розважити, і запросили його випити щонебудь. Він дуже охоче прийняв. Він бажав чого небудь проти того холоду, що шнигав йому кістки. І він, такий досі тверезий, хильнув одну по одній дві чарки горілки, що лягли як хвилі вогню на його знесиленій плунок.

Його від почервонів, а далі набув трупячої блідости, очи йому налили ся кровю,

З візниками, що його жаліли, він став балакучий і довірливий; наче щаслива людина. Називав їх „сини мої” і запевняв, що не зубожів від такої дрібниці. Не все ще він утратив. Ще в него лишилася найкраща річ в господарстві, серп його діда, скарб який він не проміняє за багато землі.

І виняв зза пояса криве залізо, чисте й блискуче знарядє доброго гарту й надзвичайно острє, що як запевняв Баррет, різало в повітрі цигарковий папір.

Візники заплатили і вдаривши коней подались до Валенсії, наповняючи шлях скрипінєм коліс.

Старий ще більш години оставав ся в таверні, сам з собою розмовляючи, почувавши що в його завертаєть ся голова, а далі йому стало ніяково під суворим поглядом хазяїнів, що бачили в якому він стані, він дізнав не виразного почутя сорому і вий- він дізнав невиразного почутя сорому і вий- кроком.

Він не міг вигнати з своєї памяти одної упертої згадки. Бачив з заплющеними очима помаранчевий садок, що був більш ніж на одну годину ходу між Бенімалектотом і морем. Туди ходив він не один раз у своїх справах; і туди йшов тепер, щоб побачити чи дідько буде такий добрий що нанесе його на хазяїна, який мало не кожного дня оглядав своїми скнирими очима кожде з тих

гарненьких дерев, наче в його були полічені всі помаранчі.

Він прийшов по двох годинах ходу, зупиняючи ся часто, щоб дати рівноваги своєму тілові, що хитало ся на непевних ногах.

Горілка його пододала. Він уже не тямив, з якою метою прийшов аж сюди, так далеко від того боку городу, де жила його родина, і на останку впав у коноплі край дороги. Кілька хвилин перегодом його важке хропінє п'яниці лунало між зеленим і пишним бадилем.

Як прокинувся він, то вже було пізно по обіді. Він почув вагу в голові і охлялість у шлунку. В ухах гуло, а в лишкому роті почував ся якійсь препоганий смак. Що він тут робить поблизу садка того жидюги? Як він зайшов так далеко? Його давня чеснота була засоромлена від такого ганебного стану. Він спробував встати на ноги, щоб утекти. Зібравши сили він вишхнув голову з поміж конопель і побачив на повороті стежки чоловіка, що йшов помалу завинутий у плащі.

Баррет почув, що вся його кров разом ударила в голову, що він знову п'яний; і він увесь зібрав ся, витягаючи серце... І ще кажуть, що дідько не добрий! Тут його добродій, якого він бажав бачити ще від учора.

Старий драпіка вагав ся перш ніж вий-

ти з дому. Йому трохи муляла на душі справа з дядьком Барретом; подія була дуже свіжа, а городарство таке зрадливе; але страх за те, що скористають з його небутності в садку, переміг його інший страх, і міркуючи про те що ся його оселя стоїть далеко від арештованої хати, він посунув стежкою.

Він уже бачив свій садок і вже сміявся з свого недавнього страху, коли раптом побачив, що з грядки конопель вискочив Баррет, який здав ся йому величезним злим духом, з червоною тварю й витягнутими руками; і не дасть йому нікуди втекти, бо притис до берега каналу що біг по-під дорогою. Йому здавалось що то сон; зуби його зацокотіли, його вид аж позеленів і впад до долу плащ, одкривши старе пальто і брудні хустки повязані на шиї. Його жах і збентежене були такі великі, що він навіть заговорив до його кастильською мовою*).

Баррете! сину мій! — сказав він, переривчастим голосом, — то все було в жарт; не звертай уваги. То хотіли тебе вчора трошки налякати... тільки й того. Іди на свою землю... Вертай ся завтра в хату... Ми побалакаємо : заплатиш мені, як знаєш.

І згинав своє тіло, не даючи наблизити ся дядькови Барретови хотів зникнути, втекти від страшного серпа, на різаку яко-

*) Себто мовою, яку в тій провінції Іспанії народ мало розуміє.

го ломався промінь сонця й відбивалась небесна блакить. Але маючи канал за плечима, не находив місця щоб поворухнути ся і відхилив тіло назад, стараючи ся закрити ся скорченими руками.

Робітник усміхнув ся як гієна, показуючи свої острі й білі зуби злидаря.

— Брехун! брехун! — відповів він голосом, що здавав ся хрипінєм.

І рушаючи свій струмент з одного боку в другий, шукав місця, деб ранили, обминаючи сухі й тремтячі руки, що виставляли ся наперед.

— Але ж, Баррете, сину мій! Що се ти? Кинь сю зброю... не жартуй. Ти поважна людина... Подумай про своїх дочок. Кажу тобі знов, що то був жарт. Прийди завтра, і я дам тобі клю... Ааай!..

Був се нестямний рев, крик раненого звіра. Серпови набридло зустрічати перешкоди і він одним махом відтяв одну з тих скорчених рук. Вона повисла на жилах і шнурі, і червоний обрубок бризнув з силою кровю і облив Баррета, що аж заревів, принявши просто в лице той горячий дощ.

Старий захитав ся на ногах, але перш ніж упав додолу, серп махнув горизонтально по його шиї і... чик, перерізавши складно навпнуті хустки, відкрив глибоку розщілину, майже відділивши голову від толуба.

Дон-Сальвадор упав у канал; ноги його

го зістали на березі й задригали в останнє, як у зарізаної скотини. А тим часом голова, затоплена в калюжу, виприскувала всю свою кров глибокою щілиною, і вода червоніла ся, спокійно протікаючи далі з тихим хлюпанєм, що весело урочисту тихість вечера.

Баррет став як стояв на березі, мов дурний. Скількиж крові мав той лихий добродій! Канал почервонів, здавав ся далеко повнійшим. Раптом працівник жахнувся і кинув ся бігти, як неначе бояв ся, що кривава річка переллється повз край і затошить його.

Ще не скінчив ся день, як уже розійшли ся чутки, наче гуркіт гармати, що зворушили всю околицю. Чи бачили вп з яким лицемірним рухом, з якою обрадуваною мовчанкою приймає село звістку про смерть правителя який його гнітив? Так оплакував і огород смерть доні Сальвадора. Всі догадали ся що він не мшнув Барретових рук, і всі мовчали. Кожда хата булаб відчинила йому найпотайніші свої схованки; каждая жінка булаб сховала його під подолом.

Але вбивець блукав як божевільний по околиці, тікаючи від людей, ховаючи ся за пригорками, припадаючи понід містками, гонючи через поля, наляканий собачим гавканєм, аж поки другого дня жандармерія забрала його сонного в соломі.

Тільки через шість місяців заговорили на городах про дядька Баррета.

У неділю йшли як на прощу чоловіки й жінки до валенсійської тюрми, щоб подивитися крізь ґрати на бідолашного визвольника, щораз більше висхлого, з запаленими очима і неспокійним поглядом.

Прийшов день його справи, і його присудили на смерть.

Та звістка справила глибоке вражіння на всю рівнину. Попи і алькальди*) заворушилися, щоб відвести такий сором... Чоловіка з повіту зведуть на поміст!

І як Баррет завжди був із слухняних, голосуючих за те що велів ватажок, і смиренно вкоряючи ся всьому що він наказував, — то пробували в Мадриті, щоб уратувати йому життя і помилування прийшло в свій час.

Землероб вийшов з тюрми сухий як мумія, і його попровалили в Сеуту, де він мало років перегадом і вмер.

Родина його розійшла ся, розвіяла ся, як жменя соломи по вітру.

Дочки одна по одній покинули ті семі, що дали їм притулок, та й пішли до Валенсії заробляти собі на хліб службою по панах: а бідна стара, втомившись докучати своїми хворобами, пішла до шпиталю і не

*) Мирові судії.

забаром умерла.

Огородний люд, з легкостію, з якою звичайно всі забувають чуже лихо, тільки коли не коли згадував по вечерах про страшну трагедію з дядьком Барретом, питаючи ся, що стало ся з його дочками.

Але ніхто не забув поле й хатину, які й зісталась у такому самому стані, як і в той день коли судова справедливість викинула з їх бідолашного селянина.

Се була мовчазна згода всього городу, інстинктова змова яку навряд чи й приготовано за помічю мови, але до якої пристали, здавало ся, навіть дерева і шляхи.

Піменто сказав про се в самий день катастрофи. Побачимо, який молодець відважить ся осісти на сю землю!

І ввесь люд на городі, навіть жінки й діти, здавало ся, відповідали своїми поглядами взаїмного порозуміння: — Так, побачимо.

Бураки й осока почали рости на проклятій землі, що її дядько Баррет топтав і ранив своїм серпом останньої ночі, наче чуючи, що через неї вмере у в'язниці.

Спни дон-Сальвадора, багатирі, такі самі скупі як їхній батько, вважали себе не щасливими злидарями від того що той малий клантик землі залишив ся неплідним.

Оден землероб, що жив у пншій окрузі городу, дуже охочий до земельки, якому все

було її мало, спокусився низькою платою за арешту, вхопився управляти ті ланки, що всім завдали страху.

Ходив обробляти землю з рушницею за плечима; він і його наймити сміялися з тієї самотності, в якій залишали їх сусіди; хати замикались, як вони наближалися, і здалека за ними стежили ворожі очі.

Землероб пильнував, заздаягідь почувуючи, що його пристережуть, але його обережність не здалася ні на що, бо раз як вертався ввечері до дому сам, коли ще не скінчив розчищати поле, на него два рази хтось вистрілив з рушниці, а напасника він і не побачив; та якимсь чудом його не зачепила жменя дробу, пролетівши попри самі уха.

На пляхах нікого не було видно, ні одного свіжого сліду. Хтось на него стріляв з якого небудь каналу, засівши за очеретом.

З такими ворогами бороти ся не можна було, і сміливий селянин тогож таки вечера віддав ключі від хати своїм хазяїнам.

Треба було послухати, що казали дон Сальвадорові снни: Хиба вже немає ні власти, ні безпеки для власности... і нічого немає?

Безперечно майстром того замаху був Піменто, то він не дав обробляти те поле, і жандарі вхопили того розбшпаку города та й потягли в тюрму.

Але як прийшов час посвідчень, ціла околиця прийшла перед судію, потверджуючи, що Піменто не винний, і так від тих хитрих селян не довелося вирвати ні одного слова суперечного.

Всі співали одної пісні. Навіть старі хорі баби, що ніколи не вилазили з хат, посвідчили, що в той день тої самої години, коли двічі стрельнуло. Піменто був у Альбарайській таверні, в добрій компанії з приятелями.

Нічого не можна було вдіяти з тим народом, що мав вигляд дурнів і такі невинні очі і чухаючи потилицю брехав з такою певністю; Піменто довелося випустити, і в кожній хатині відітхнули задоволено від перемоги.

Проба відбулася. Тепер було відомо, що хто оброблятиме ту землю заплатить своєю шкірою.

Скупі власники землі не покорилися. Вони готові були самі обробляти ту землю, і стали шукати наймитів на поденне поміж злиденим і покірним людом, що тхнувши грубою вовною й злиднями, спускається з гір суміжних з Арраґоном, на самому краю провінції, щоб пошукати собі роботи.

В городі жалували бідних волоханів. Бідолашні! хочать заробити поденне! Чим вони винні? І в вечер як вони верталися з заступами на плечах, то завше знаходила

ся якась добра душа, що кликала їх з порога Копиної Таверни. Їз запрошували ввійти, піли з ними, говорили їм на ухо з похмурим лицем і батьківським добродушним тоном, як люди, що радять дитині не наражатися на небезпечність. І наслідком було, що покірні волохані другого-ж дня, замість того щоб йти на город ішли гуртом до власників землі.

— Пане, ми прийшли порахувати ся.

І даремні були всі докази тих двох нежонатих панків, що страшенно злостили ся, бачивши шкоду своїй ненажерности.

— Пане, відповідали на все робітники, — ми вбогі, але не маємо другого житя в запасі.

І не тільки кидали роботу, а ще й перестерігали всіх земляків, щоб обминали поденну роботу на Барретовім полі, як самого дідька.

Хазяїни тої землі шукали собі ради навіть через публікації. І туди посилено по кілька жандармів, робити обхід по городу, чатувати по шляхах, підстерігали жести й розмови, але надаремно.

Кожного дня бачили вони те саме: жінки піли й співали під виноградом, чоловіки працювали в полі зігнувши ся, з очима втупленими з землю, не даючи спочинку жвавим рукам; Піменто лежав собі, як пан, перед своїми паличками з клеєм, дожида-

ючи пташок, або незграбно й ліниво помагав Пепеті; в корчмі Коши кілька старих гріли ся на сонці, або грали в трук. Околиця дихала спокоєм, товарячою чеснотою, то була муринська Аркадія. Але на те не впевняли ся причепні до городарства; ні один землероб не хотів і дурно тої землі, і на останку власники мусіли зректи ся свого заміру, залишаючи її заростати бурянами, а хату завалювати ся, а тим часом мали надію, що знайдець ся таки добрий чоловік, що схоче купити або обробляти ту землю.

Город тремтів від вдоволення, бачивши, як пропадає марно той коштовний шматок та як наступники дон Сальвадора дістають облизня.

То була нова й сильна втіха. Таки буває часом, що бідні зверху, а багатирі ідуть у низ... І черствий хліб здавав ся смачнішим, вино кращим, робота не такою важкою від думки про гнів тих двох драпик, що усіми своїми грошима мусять терпіти, щоб селяни з городу з їх сміяли ся.

Крім того та латка спустошілої й нікчемної землі серед рівнини служила й на те, щоб інші земельні власники були менше вимогливими, не збільшували арендної плати, беручи приклад з сусіда та вважали на людей, як часом затагнуть ся плата за якого півроку.

Спустошені грядки були талісманом,

що тісно звязував городників, держав їх локоть до локтя, монументом, що проголошував їх силу над панамі, чудом одностайності бідаків проти законів і богацтва тих, що панують над землею, не працюючи й не вмиваючись потом над своїми нивами.

Все се, що вони думали невиразно, давало їм певність, що в той день як поле Барретове буде знов оброблене, впадуть на город усякого рода напасти. І не гадали вже, по десяти роках перемоги, що в покинуте поле може зайти инша людина, окріч дядька Томби, сліпенького й балакучого пастуха, що не маючи інших слухачів, розповідав по цілих днях про свої вояцькі вчинки перед своєю отарою брудних овець.

І тому увесь город зустрів криком здивованя і рухом несамого гніву ту звістку, що Піменто розносив від поля до поля й з хати до хати — що Барретова земля має вже арендатора, якогось невідомого і що він... він (хто-б він не був) вже там з усьєю родиною твердо осідає.. так наче-б то його власне добро!

III.

Батіст, оглянувши необроблену землю, сказав сам собі, що тут буде чимало роботи.

Але від сього не занепавав духом. Був

він людина енергічна, наважлива, звик до боротьби за шматок хліба; роботи буде та й не аби скільки, як він казав, і проте він потішав себе згадкою, що доводилось йому бути й у гіршому становищу.

Житє його було безперестанною зміною професії, все в крузі сільського злиденного життя; що року міняв він роботу, і ніяк не міг доробити ся хоч до маленького достатку для своєї родини, до якого він тільки й намагав ся прийти.

Коли познайомив ся з своєю жінкою, він був за хлопця при млині коло Сагунто. Працював він тоді як вовк (так він казав), щоб у хаті нічого не бракувало. І Бог нагороджував його невсипнущу працю тим, що посилав йому кожного року сина, любі сотворія, що мабуть і родили ся з зубами, бо дуже поспішали покинути матерні груди, та просили раз-у-раз хліба.

Наслідком було, що мусів покинути млин і став візником, шукаючи кращого заробітку.

Лиха доля йшла за ним слідом. Ніхто так як він не доглядав скотини й не пильнував в дорозі. Вмираючи від сну, ніколи він не наважував ся, як товариші, спати на возі, пускаючи скотину йти куди веде її інстинкт; пильнував кожної години, йшов завжди поруч із передньою конякою, обминаючи глибокі вибої й калюжі, і про те як що

яка небудь коняка слабла в дощеву пору, то певно то була Батістова, не вважаючи на ту батьківську дбайливість, із якою він послішав накривати спину своїй скотині топоною з рядна, на яку ледво падало краплі з чотири.

Через кілька років тяжкого вандрування по шляхах провінції, недоїдаючи, ночуючи на дворі, і терплячи турботи від розлуки на цілі місяці з родиною, яку він любив з упертим почутем грубої й мовчазної людини, Батіст відчував тільки занепад і побачив, що його становище стає що далі більш невпевним.

Поздихали його коні і він мусів заозичати ся, щоб купити інші. Все, що він добував за перевіз міхів з вином або з оливою, гинуло в руках крамарів та возових майстрів, і прийшла хвилинка, коли він, побачивши близьку руїну, покинув сю роботу.

Наняв він тоді шмат землі коло Сатунго, поле на суходолі, руде й вічно сухе, на якому корчилися своїми дупластими стовбурами столітні ріжки або підносили маслини свої круглі мов приспані попелом шапки.

Життя його була вічна боротьба з засухою, безперестанне поглядане на небо, неспокійне тремтінне кожного разу як чорна хмара зявляла ся на крайнебі.

Дощу було мало і врожаї були малі через

чотири літа, і Батіст не знав уже що має робити й куди податись, аж якось прибувши до Валенсії познайомився з синами дон Сальвадора, прегарними панами (нехай їх Бог благословить), що дали йому се прехороше поле, вільне від плати на два роки, аж поки стане цілком таке, як було в давнійший час.

Він чув дещо про ту пригоду, що сталася в хатині, про ті причини, що змушували власників залишати неплідною таку гарну землю; але від того минуло стільки часу! і зрештою злидні не дуже дослухаються: йому подобається поле, і він на йому зістанеться.

Що його обходять старі казки про дон Сальвадора та про дядька Баррета?

Він те вважав дрібницею й забував, дивлячись на своє поле. І Батіст почував солодкий запал, бачучи що він оброблятиме шматок родючого городу, на який він так часто заздирив, як проходив шляхом з Валенсії до Саґунто.

Отсе так справді земля; завше зелена, з невтомним лоном, що родить урожай за врожаєм, переливаючи ся кожної години рудою водою як живодайною кровю, по незчислених каналах і рівчиках що поснували її поверхню як складна сітка вен і артерій, така родюча, що може прогородувати цілу родину з такого невеличкого клаптика,

що здавав ся завбільшки хустки зеленого листя. Про сухе поле біля Саґунто згадував він як про пекло спраги, з якого він щасливо визволив ся.

Аж от коли став він на добрий шлях. До праці! Поле було занедбане; доведеть ся тут чимало розчищати; але коли чоловік добре захоче!.. І потягаючи ся сей кремезний чоловік, мускулистий з плечима велитня, з круглою стриженою головою і добродушним обличчям над товстою як у ченця шиєю, простягав дужі свої руки, звиклі підіймати без піддачі мішки з борошном і важкі міхи, що він перевозив.

Він був такий заклопотаний своїм полем, що навряд чи й звернув увагу на зацікавлене сусідів.

Витикаючи трівожно голови з поміж очерету, або лежачи черевом на пригорках, на його щільно дивили ся чоловіки, діти й жінки з сусідніх хат.

Батіст не надавав їм ваги: то була просто цікавість, вороже вижидане, що збуджують завжди нові люди. Він добре знав що то буде; призвичають ся тай підуть собі. З рештою їм певно цікаво побачити, як горітиме той бурян, що за десять років благування набрав ся на Барретовім полі.

І за допомогою жінки й дітей він на другий день по тому як прибув, заходив ся палити весь бурян.

Кущі корчили ся у вогни, падали перегорівши на присек, а з попелу вискакували обсмалені гидкі комахи, і хата була обвинена в хмару диму від тих вогнів, що збуджували глухий гнів на сьому городі.

Скоро земля була чиста, Батіст не гаючи дурно часу, заходив ся її обробляти. Земля була тверда, але він як досвідчений землероб, бажав обробляти її потроху, клатками, і назначивши квадрат округ хати, почав перекопувати землю, а вся родина йому помагала.

Сусіди сміяли ся з них і глузували виявляючи своє глухе розгніванє. От так родина! Се якісь цигани, що ночують під мостом. Вони жили в старій халупі як розбиті бурею, що бідують на поломаному байдаку; тут латали дірку, там підпирали; творили справжні дива щоб піддержати соломяну стріху, розставляли свої вбогі меблі, старанно почищені, по всіх покоях що були раніш притулками для миший і ящірок.

А що вже працюючі були всі, то наче векші. Не могли сидіти спокійно, коли батько працює. Жінка Тереса й старша дочка Росета, підтикавши поли й з заступами в руці, копали завзятійше ніж поденники, перестаючи тільки на хвилину щоб відкинути назад кучері, що падали їм на спітніле й розпалене чоло. Старший син ходив раз-у-раз до Валенсії з кошем з осітнягу

за плечима й приносив гній і груз, тай складав у дві копиці, як колони пошанування перед дверима халуши. І три малих хлопчики, поважні й працьовні, наче розуміли становище родини, лазили рачки за копачами, вириваючи з землі цупке коріне поцалених кущів.

Тягла ся приготовна робота більш тижня, вся родина вмивала ся потом і була задихана від світу до ночі.

Половину землі було перекопано. Батіст її угноїв і зорав з помочію старого і жвавого коня, що здавалось належав до родини.

Треба було сіяти. Прийшов день святого Мартина, час коли саме сіють, і землероб поділив зорану землю на три частки. Більша на пшеницю, менший квадрат на боби та инший на пашу, бо не треба ж було забувати й Моррута, старого й любого коня. Він добре на се заробив.

І з веселістю людей що по тяжкій плавбі бачуть пристань, родина заходила ся біля сівби. Будуччина була забезпечена. Земля городу не одурить; буде з неї хліб на цілий рік.

Того вечера, як скінчили сіяти, побачили вони що суміжним шляхом наближається черідка овець із припалою пилом ворпою, що з острахом опинила ся на межі поля.

За ними йшов висхлий, жовтий дід, з

очима глибоко запалени та многими рядами зморщків круг рота. Ішов помалу, твердим кроком, але виставляючи ковіньку наперед, неначе розпізнаючи дорогу.

Родина дивила ся на нього з пильністю: він був єдиний що за ті два тижні, що вони тут, наважувавсь наблизитись до їх поля. Помітивши що вівці вагають ся, він крикнув на них, щоб ішли вперед.

Батіст вийшов на зустріч дідови. Тут не можна пройти: земля тепер уже засіяна. Він сього не знає?...

Дядько Тома чув дещо, але два останні тижні він водив пасти свою отару на луку в Карайксетський яр, зовсім не думаючи про се поле... То воно справді тепер засіяне?

І старий пастух витягав голову й силкував ся бачити своїми майже мертвими очима того сміливого, що наважив ся зробити те, що весь город уважав неможливим.

Він помовчав кілька хвилин, а далі став смутно бубоніти.

Дуже погано: він як був молодий, був відважний, любив він всім робити перекір. Але як ворогів багато!. Дуже погано. Загнав він себе нікуди. Сі землі з часу пригоди з Барретом прокляті. Він може йому поняти віри, бо він уже **старий** і має досвід. Завдадуть вони йому **лиха**.

І пастух кликав **свою** отару, повернув

її знов на дорогу і перш ніж відійшов відкинув плащ назад піднявши свої схудлі руки і з певною інтонацією ворожбитя що віщує будуччину, або пророка що почуває руїну, крикнув до Батіста.

— Повір мені, мій сину, завдадуть вони тобі лиха.

З сеї зустрічи вийшла ще одна причина гніву для всього городу.

Вже дядько Томба не може ганяти свої віці на отсю землю, по десяти роках спокійного користаня пастівником!

Не говорило ся ні слова про законність заборони, раз вже земля засіяна, говорило ся тільки про ту повагу, якої заслугує старий вівчар, чоловік що замолоду міг зїсти Француза не варивши, що бачив чимало світа, і якого мудрість, виявлена півсловами і невразними порадами, наводила якусь забобонну повагу на людей з хатин.

Батіст і його родина побачивши, що луно його землі вже досить наповнене плідним засївом, стали гадати про те, щоб полішити своє житло, поки нема більше нагальної роботи.

Поле виконувало свій обовязок, то вже був час подумати про їх самих.

І вперше по тому як прибув на город, Батіст покинув свою землю та й поїхав до Валенсії, щоб там набрати на свій віз усякого мійського покиду, що міг йому на що

небудь придатись.

Сей чоловік був щасливою комахкою. Ті гори, що наносив синок, значно выросли від батькових подорожів. Горбок гною що складав оборонний мур перед хатою, скоро збільшував ся в гору, а там далі нагромаджувались сотні побитої цегли, потовченого дерева, битих дверей, потроцених вікон, усяких покидків з мійських руїн.

Городній люд дивив ся похмуро на моторну й метку роботу працюючих мурашок, що лагодили свою хату.

Соломяна стріха хатини виправилась; ребра покрівлі, поточені дощами, деякі були підлатані, деякі перемінені; плащ з нової соломи покрив два остріжки; навіть хрестики по краях покрівлі було замінено на нові, що Батіст вирізав дрібно ножем, прикрасивши їх різьки мережаними нарізками; і не було в цілій околиці покрівлі, яка-б підносила більш весело.

Сусіди, бачивши як відновлялась Баррета хатина та вирівнювала свій верх, побачили в сьому наче глум і докір.

Потім почала ся робота в низу. І от тут стали в пригоді всякі уламки з Валенсії. Ці лини позникали, і скінчивши шарувати стіни, жінка й дочка побілили їх сліпучо-білою крейдою. Нові двері, помальовані синим, здавали ся ватажком усіх тих вікон, що показували в прорізах стін свої квадра-

тові облича того самого кольору; під виноградовою ґраткою Батіст вимостив червоною цеглою невеличкий пляшк, щоб жінки могли там шити вечірної доби; колодязь, по тому як тиждень пополазили в його та повитягали сміте, став чистий від усього каменя й бруду, яким шкідливі хлопці закидували його цілі десять років, і одного дня його чиста й свіжа вода підняла ся в винятому ведрі з веселим пищанєм блока, що наче сміяв ся з сусідів голосним сміхом лукавої баби.

Сусіди мовчки таїли в собі гнів. Розбійник! гірш розбійника! Ще б йому не працювати: сей чоловік мав пару жилавих рук, що здавали ся чародійними паличками, які перетворюють все то чого доторкнуть ся.

За два місяці від свого прибуття він і разів шість не покидав своєї землі. Вічно там, ущуливши голову в плечі, несамовито працював він: і Барретова хата мала принадний і веселий вигляд, якого ніколи не мала за свого давного хазяїна.

Двір ранійш обставлений трухлявими кулями очерету, тепер мав стіни з кіля, обмазані глиною й побілені, і по їх хребті бігали червоні кури і надувши ся півень, підіймав свою червону голову. На площинці перед хатою цвіли куші нічної краси й повзучі рослини; низка щербатих горщиків, помальованих на синю, стояли замість

вазонів на присні з червоної цегли, а крізь прочинені двері — Ось ми як пани! — було видно новий мисник з блискучих фаянсових кахлів, з зеленими поливяними кухлями, все се нахабно блищало й брало очи всіх, хто проходив дорогою повз хату.

Всі в своїм розлютованню приступали до Піменто. Чи можна погодитись на те? Що гадає зробити страшний Пепетин чоловік?

І Піменто шкрябав собі чуба, слухаючи їх мову з деяким замішанєм.

Що він думав зробити? Його замір був сказати два слівця тому прибулуді, що взяв ся обробляти те що йому не належить; натякнути йому зовсім поважно, щоб не був дурний, та забирав ся з сеї землі, бо тут він не має що робити. Але бісова душа не відступала з свого поля і не було зручно йти страхати його в його власну хату. Се булоб дало докази на те, що може трафити ся згодом. Треба бути обережним і пристерегти його, як він вийде. Зрештою... можна трошки потерпіти. Він же може про одно тільки запевнити: що той добродій не збере ні пшениці, ні бобів, ані того всього, що насадив на Барретовім поли. Буде воно для дідька.

Слова Піменто заспокоювали сусідів, що пильним оком стежили за успіхами проклятої родниці, ниншком бажаючи, щоб скор-

ше настав час її руїни.

Одного вечера Батіст повертав ся з Валенсії дуже вдоволений з наслідку своєї подорожи. Він не любив гулящих рук у своїй хаті. Батіст, як не було роботи на полі, мав обовязок ходити до міста по гній. Зіставала ся дочка, здорова дівка, що не була потрібна дома, як скінчили чепурити хату, і завдяки протекції Сальвадорових синів, що були дуже задоволені з свого нового арендатора, він отсе здобув їй роботу на шовковій фабриці.

З другого дня Росета мала прилучити ся до гурту дівчат, що встаючи світом, чимчикували всіма стежками на шлях до міста, маючи полами, з кошиками на руці, щоб прядти шовкові кокони своїми грубими пальцями сільських дівчат.

Як Батіст дійшов до околиці Копиної таверни з'явив ся на шляху чоловік, що ввійшов сусідною стежкою, і повагом став зближати ся до його, даючи зрозуміти, що хоче з ним побалакати.

Батіст зупинив ся, жалкуючи в душі, що не взяв з собою хоч би поганенького ножа, або серпа, але ясний, спокійний, піднявши свою круглу голову, з вразом приказу, що страшив його родину, й скрижувавши на грудях міцні руки колишнього наймита при млині.

Він знав того чоловіка, хоч і ніколи не

мав нагоди розмовляти з ним: то був Піменто.

Таки довело ся йому відбути зустрічу, якої він так бояв ся.

Страшний чоловік змірив очима ненависного приبلуду й заговорив до него солоденьким голосом, силкуючи ся надати своїй люгости й лхій думці вираз добродушної поради.

Він бажав висловити йому пару доводів, давно вже бажав, але яким побитом, коли він ніколи не виходить з дому?

— Пару слів не більше.

І почав викладати свої виводи, радячи йому, щоб яко мога швидше покинув Барретову землю. Він мусить няти віри людям, що зичуть йому добра, людям що знають добре город. Його пробуванє тут справляє образу, а майже нова хата — глум бідним людям. Він повинен повірити йому й піти собі з родиною десь в инше місце.

Батіст іронічно всміхав ся, слухаючи Піменто, який наче відчув замішання від спокою приبلуду, принижений тим, що спіткав чоловіка, який не почував до його страху.

Піти собі? Немає такого молодця, що змусив би його покинути своє власне добро, що було полите його потом і мало дати хліб його родині. Він чоловік смирний, адже ж так? Але коли його зачеплять, то

він такий чоловік, як і кождий инший. Нехай кождий робить своє діло, а йому досить буде того, що справлятиме своє, не роблячи кривди нікому.

І пройшовши перед страшуном, він пішов собі своїм шляхом, зневажно повернувши до його спину.

Піменто, звиклий до того що його боявся весь огород, ставав що далі більш збитий спокоєм Батіста.

— Се останнє слово? — гукнув він йому, як той уже чимало відійшов від него.

— Так, останнє, — відповів Батіст, не оглядаючись.

І пішов далі та й зник у повороті стежки. З далека в колишній Барретовій хаті загавкав нес, почувши що близько його хазяїн.

Зіставшись сам один, Піменто віднайшов свою гордовитість. Боже мій! І як же посміявся з його той добродій! І пробурмотівши кілька прокльонів він стиснув кулак і посварився на ту поворотку дороги, де зник Батіст.

— Ти мені заплатиш за се!.. Заплатиш мені, потворо!

В його тремтячим від гніву голосі брехала зібрана до купи вся ненависть городу.

IV.

Був четвер і відповідно до звичаю, що йшов від п'ятиох віків, Водяний Суд мав зібратися перед дверима катедрального собору, що звав ся Собором Апостолів.

Дзигарі Мігелете показували трохи більш десяти, і городарство збивало ся в гуртки, або сідало на край басейна сухого водограю, що прикрашав майдан, роблючи навколо його живий вінок з блакитних і білих плаців, з червоних і жовтих хусток і фалдів із ситцю ясних кольорів.

Нарід прибував, одні ведучи своїх коників що мали на спині мішки з гноєм, раді з такого збіговиска по улицах; другі порожніми возами, стараючи ся задобрити міську сторожу, щоб дозволено їм зіставити ся і тим часом як старі розмовляли з жіноцтвом, молодші заходили в крамничку на розі поблизу, щоб спожити час за чаркою горілки, смокчучи сигару за три сентіми.

Весь огородній люд, що мав кривди до відшкодованя, був тут, вимахуючи руками й висупивши від, розмовляли про свої права, пориваючи ся виложити перед сіндіками або судьями семи каналів нескінчену низку своїх скарг.

Альгвасіл трибунала, що більш п'ятидесяти років провадив боротьбу з тим настирним і відливим натовпом, примостив під

тіню стрільчастого портала широку софу, оббиту старим адамашком, а тоді потягнув низеньку загородку, обвівши частину брукованої площі, що мала служити салею засідання.

Двері храму апостолів, старі, поруділі, поточені віками, виставляли проти світла сонця свою обгризену красу і творили відповідний фон стародавньому трібуналові: були наче кам'яним накрітем над п'ятивіковою інституцією.

На тимпані була Діва з шістьма ангелами в негнучких білих ризах і з дрібними перами в крилах, з чупринками на подобу язиків вогню і з важкими закрутками на висках; вони грали на скрипки й флейти, сошілки й барабани. Трома верхніми арками портала тяглися низки фігурок, ангели, королі й святі, накриті д'равими дошками; на міцних мурах, якими портал вишинався наперед, видно було дванадцять апостолів, такі понівечені, такі покалічені, що їх би не пізнав Ісус: з обгризеними ногами, з оббитими носами, з обтягненими руками; низка фігур, що ще більш ніж апостоли здавалися хворими втікачами з клініки, умно виставляли свої понівечені обрубки. В горі в кінці портала відкривалась як величезна квітка, кольорова розетка, що давала світло церкві і в спідній частині, в низу колон, прикрашених арагонськими щитами, камінь

був обшмугльганий, кутки й орнаменти забруднені, бо об їх терли ся незчисленні покоління.

В сьому попсованому порталі вгадував ся перехід розрухів і повстаня. Біля сих каменів товпилась і змішувала ся ціла людність; там хвилював у давні часи левантинський валенсіянізм, викрикуючи проклони й червоний від гніву, і святі портала, покалічені й лискучі як єгипетські мумії, що підіймали до неба свої круглі голови, здаєть ся ще прислухували ся до революційного дзвону Спілки, або до аркебузних пострілів.

Альгвасіл скінчив уряджувати трібунал і став при вході в загородку дожидаючи судіїв.

Вони наближали ся йдучи урочисто, з виглядом селян-богатирів, одягнені в чорне, в білих постолах і з шовковими хустками під широким брилем. Кождий вів за собою почет з каналної сторожі та з позивальників, що перш, нім настане судова розправа, бажали їх прихилити на свій бік.

Селяни дивили ся з пошаною на сих судіїв, що вийшли з їх стану і на присудили яких не було апеляції. Вони були хазяїнами води; в їх руках було жите родин, напоєне городів, потрібне наводненє, якого брак убиває врожай. І мешканці широкої рівнини, поділеної річкою, що є наче неприступним

кордоном, називали судіїв іменами каналів.

Сухорлявий дідок, зігнутий, якого руки червоні й покриті лукою тремтіли спираючись на грубу герлігу був Кварт де Файтанар; другий товстий і величний, якого маленькі очі навряд чи бачили що небудь з під жмутів білого волося його брів, був Міслята; трохи далі йшов Раскаля, здоровенний чоловіга в прасованій блюзі й з круглою головою, а за ним посували ся останні, до семи числом, Фавара, Робеля, Тормос, і Месталья.

Тепер вже зійшли ся представники обох рівнин: лівобережної, де чотири канали, і яка замикає в собі городи Русафи з їхніми стежками затіненими зеленим листем, що зникають в околиці болотистої Альбуфери; і рівнини правого берега Турії, поетичної з її суніцями Бенімаклета, з її земляними капітанами Альбораї та з садками вічно повними квіток.

Семеро судіїв привитали один одного як люди що не бачили ся цілий тиждень і розмовляли про свої справи перед дверима катедрала й тим часом поде-коли, як відчиняли ся двері обліцлені церковними оголошеннями, виривав ся в горяче повітря пляцу подих свіжости напоєний ладаном, щось подібне до вогкого духу підземного місця.

О пів до дванайцятої, як скінчила ся служба божа і з базиліки виходила хіба

тільки яка запізнена мироносиця, трибунал почав функціонувати.

Сім судіїв сіли на старій софі; зі всіх боків площі збіг ся городній люд і стовпив ся округ загородки, тиснули ся своїми спитнілими тілами, що тхнули соломою й грубою вовною; алыгвасіл став, нерухомий і величний, біля стовпа закінченого в горі бронзовим гаком, символом водяної справедливости.

Сім представників каналів відкрили голови держучи руки на колінах і спустивши очи до долу і найстарший проміж їх промовив звиклі слова.

— Трибунал відчиняєть ся.

Настала абсолютна мовчанка. Вся юрба, побожно настроєна стояла там, на відкритому пляцу, як у церкві. Торохтіне коліс, їзда трамвайв, увесь гуркіт нового життя, проходили не зачінаючи й не турбуючи тої стародавньої інституції, що зіставала ся тут спокійна, як той хто почуває себе дома, не спостерігаючи часу, не бачучи тої повної зміни що настала в усьому навкруги, і не здатна ні до якої реформи.

Городарство пишало ся своїм судом. Отсе справді суд. Присуд на словах і ніяких паперів, якими заплутують чесних людей.

Відсутність паперу з печатями і писаря, що пригнічує, найбільш подобалась

людови, який зник дивитись з де яким страхом на невідому йому вмільсть писаня. Там же не було ні секретаря, ні паперу, ні тяжких днів дождання вироку, ні страшної сторожі, нічого, тільки самі слова.

Судії держали посвідчення в пам'яті, а тоді впрікали свій присуд спокійно, як люди що знають що їх вирок повинні бути виконані. Тому, хто остро змагався з трибуналом — штраф; тому, хто не хотів виконати присуд, відбиралась на завше вода, і він міг умпрати собі з голоду.

З таким судом не жартував ніхто. Се була патріярхальна й проста справедливість доброго казкового короля, що поранками виходив з своєї палати і перед дверима розсуджував скарги своїх підданих; судова система кабільського ватажка, що судить перед входом у своє шатро. От як карають злочинців, і тріюмфує чеснота і настає спокій.

І публіка, бажаючи не впустити ні одного слова, чоловіки, жінки й діти, натискали на загородку, часом енергично порушаючи плечима, щоб уратувати ся від задупеня.

Ті, що позивали ся, приходили з другого боку загородки, і ставились перед тою софою, такоюж поважною, як і трибунал.

Альгвасіль відбирав у їх цїпки і ковеньки, вважаючи їх зброєю нападу, незгідною з повагою до трибуналу, потім штовхав

їх у сшну, поки ставали о кілька кроків перед судьями з плащем перекинутим через руку; а як що йшли не поспіваючи відкрити голову, то двома скубками зривав їм хустку з голови. Упиряки! От так і треба робити з сьм непевним людом.

Довгою низкою викладали ся всякі заплутані питання, які не мудрі судії розв'язували з надзвичайною легкістю.

Водяні сторожі й атандадори, на обовязку яких було пильнувати черги в обвідненю, висловлювали свої заяви, і оскаржені ставали й подавали докази на свою оборону. Старий дід доручив говорити за себе сшнам, що вміли висловлювати ся з більшою енергією, вдова ставила ся в кумпанії з яким небудь приятелем небіщика, що брав ся боронити її й здіймав голос за неї.

Південний запал виявляв ся в усіх мовах.

В середині обвинуваченя оскаржений не міг здержати ся. „Брехня! Те що кажуть — вигадка хочуть мене погубити”.

Але сїм каналів прийняли сї перериви лютими поглядами. Тут ніхто не міг мовити, поки не прийшла на него черга. За другим разом мусить заплатити скількість штрафу. І трафляли ся такі запеклі, що платили су і знов су, так поривало їх завзяте що не давало їм мовчати, поки скінчить ся обвинуваченє.

Судії, не встаючи з місця, схплюли до купи голови, як черідка кіз, кілька хвилин тихенько шепотіли між собою і найстарший віком поважним і урочистим голосом випікав присуд, визнаючи штрафи в ліврах і сольдах, як неначеб монета не підлягла жадній відміні і серединою площі ще й досі проходив величавий Юстпцій в червоній туніці, з почотом арбалетчиків Пера.

Було по дванадцятій, і сім каналів почали виявляти втому від щедрого розсинання свого скарбу правосудности, коли се альгвасіль голосно викликав Батіста Борруля, оскарженого за зламане порядку й непоко-ру в обвідненю. Піменто й Батіст увійшли в загородку, і юрба наперла дуще на залізний барієр.

Тут видно було багато з тих, що жили в сусідстві з колишніми Барретовими землями.

Ся справа була цікавою. Осоружний прибулда був оскаржений від Піменто, що був атандадором округи.

Той страшко, мішаючись до виборів і носячи ся з собою по всій околиці, зумів здобути собі той уряд, що дав йому певний вигляд поваги й зміцняв його престиж у сусідів, які панькали ся з ним і частували його в дні пусканя води.

Батіст стояв похмурий від неправого обвинуваченя. Його блідість показувала о-

буренє. Він дивив ся гнівними очима на всі знайомі глузливі облича, що натикали ся на загородку і на свого ворога, Піменто, що вихиляв ся, пишаючи ся, як чоловік звиклий ставити ся перед судом, і якому мала належати деяка частка його безперечної поваги.

— Говори, ващець, — промовив найстарший судя, простягаючи ногу, бо з стародавньої звички трибунал замість того щоб користувати ся руками, показував білим столом на того, хто повинен говорити.

Піменто зложив своє обвинуваченє. Сей чоловік, що стоїть поруч із ними, хоч і новий на городі, про те гадає, що поділ води дурниця і що він може чинити свою волю.

Він, Піменто, атандадор, що репрезентує повагу каналу в своєму участку, визначив йому, Батістови, годину на обвідненє городини, о другій годині рано. Але добродій, певно не маючи охоти вставати о такій годині, проминув свою чергу, і в пятій годині, коли вода мала належати иншим, підняв заставку без нічпйого дозволу (перший злочин), украв воду в інших сусідів (другий злочин) і намагав ся полити своє поле, хочтячи живою силою заперечити накази атандадора, (що становить третій і останній злочин).

Потрійний злочпнець, мінючи ся на впду і обурений мовою Піменто не міг здержати ся.

— Брехня і перебрехня!

Трібунал образив ся енергією й браком поваги з яким сей чоловік протестував.

Як що він не замовкне, то на нього накладуть пеню. Але що йому пеня перед його великим гнівом смирної людини! Він протестував далі проти неправди людської, проти трибуналу, що має слугами таких злодіїв і брехунів, як Піменто.

Трібунал розсердив ся. Сім каналів наїжгли ся.

— Чотири су пені!

Батіст, зрозумівши свою ситуацію, зразу замовк, злякавши ся штрафу. Тим самим у публиці почув ся сміх і гомін задоволення його ворогів.

Він став нерухомо, схиливши голову й з очима повними сліз від гніву, а тим часом його лютій ворог кінчив своє обвинуваченє.

— Говори, вашець, — сказав йому один із сусідів. Але в очах сусідів відбивалось мало симпатії до того неспокоїного чоловіка, що каламутив своїм спереченєм урочисті наради.

Батіст, тремтячи від гніву, почав невразно говорити, незнаючи як почати оборону своєї справи хоч визнавав її цілком правою.

Його одурено. Піменто брехун і до того відомий його ворог. Він був сказав йому що

його черга на поливане о п'ятій годні; се він добре памятає, а тепер каже що о другій і се навмисне, щоб привести його до штрафу, та щоб убити посіви, в яких жите його родини... Чи перед трибуналом має ціну слово чесного чоловіка? Отже все се правда, хоч він і не може дати свідків. Неможливо щоб панове сіндіки, всі таки добрі особи, поняли віри такому злодієви як Піменто.

Білий постіл голови суду затушав об камінь бруку, закликаючи той дощ протестів і ознак неповаги, що можна було сподівати ся далі.

— Мовчи вашець.

І Батіст замовк, тим часом як семиголова потвора, зібравшись до купи на адамашковій софі, шепотіла готуючи присуд.

— Суд обявляє прпсуд... — почав найстарший канал і настала повна тиша.

Увесь люд за загородкою виявляв неспокій у своїх очах як неначе кожний з їх був сам підсудний. Всі наче прилипли до рота старого сіндіка.

— Має заплатити Батіст Борруль два ліври пені і чотири су штрафу.

Перебіг годин задоволення по юрбі і навіть якась баба закричала на всю горлянку: Слава! слава! під регіт натовну.

Батіст вийшов з суду з затуманеними очима, нагнувши голову мов до нападу, і

Піменто обережно тримав ся за його плечима.

Як би нарід був не розступив ся, відкриваючи йому вихід, певно був би пустив у роботу свої довгі кулаки й там таки на місці побив би свого клятого ворога.

Він пішов собі. Відвідав господу своїх панів і розповів їм свою пригоду, лихі заміри того люду, що завзяв ся отруїти його життя, і згодом пізнійш, трохи заспокоєний добрими словами тих панів, повернув до дому.

Нестерпуча мука. Йдучи поруч з возами навантаженими гноєм, або сидячи на ослах, на порожніх мішках, йому попадали ся на Альборайському шляху багато з тих, що були на суді, як його суджено.

То все були вороги, сусіди з якими він ніколи не витав ся.

Вони замовкли, як він наближав ся до них, сплуквали ся заховати поважність на виду, але в очах їх мимоволі блищала лиха радість; а як він поминав їх, то за його плечима вубихали нахабні сміхи, і раз навіть почув голос одного парубка, що перекривляючи поважний тон старшого судії, крикнув:

Чотири су штрафу!

Здалека він побачив на порозі корчми Коши свого ворога Піменто, з ківшем у руці, в центрі гурта приятелів, що вимахував і

реготав ся, видимо удаючи протести й скарги обвинуваченого. Його засудженє було приводом до радощів для всього городу. Всі сміяли ся.

Боже милий! Тепер він розумів, — він смирний чоловік і добрий батько своєї родини, — за що можуть люди вбивати.

Дужі руки його тремтіли, він почув що в його страшенно сверблять кулаки, він задержав ходу наближаючись до корчми; хотілось бачити чи глузуватимуть з його в його присутности.

Навіть подумав — дивна новина, — вперше вступити до корчми і випити шклянку вина перед очима своїх ворогів; але дві ліври штрафу сиділи йому в печінках і він зараз же покаяв ся за своє марнотравство. Нещасливі дві ліври! Той штраф був погрозою черевикам його дітний і мав зникнути стовпчик шажків, що назбирала Тереса на нові постоліки малим дітям.

Як був саме проти корчми, Піменто зник, перепросившись що має піти наповнити ковша, а його приятелі удали що не бачуть Батіста.

Його вигляд, як людини готової на все, накладав повагу ворогам.

Але ся перевага наповняла його смутком. Як ненавидять його, люди! Ціла рівнина встала на його, що години висла хмарою й погрожувала йому. Се не життя. На-

віть у день він уникав покидати свої поля, не хотючи зачіпати ся з своїми сусідами.

Не бояв ся їх, але яко чоловік обережний, обминав змаганя.

В ночі спав неспокійно, і часто як тільки забреше собака, схоплював ся з ліжка, вибігав з хати з рушницею в руці і нераз здавало ся йому, що бачив якісь чорні тіни, що зникали на сусідних стежках.

Він бояв ся за свої посіви, за пшеницю, що була надією родини, і за зростом якої стежили всі в хаті мовчки жадібними очима.

Він знав погрози Пімента, що маючи піддержку всього городу, побожив ся, що тої пшениці не збере той, хто її сіяв, і Батіст майже забував за своїх дітей та все думав про своє поле, про ті зелені хвилі, що росли й росли під сонічним промінем і мали повернути ся на жовті копи зжатої пашні.

Мовчазна і здержана ненависть ішла за ним у слід. Жінки відходили від него прищулюючи губи й не шануючи його привітом, як то звичайно робить ся на городах. Чоловіки, що працювали на полях поблизу шляху, кликали одні других з нахабними виразами, що посередно були звернені до Батіста; і хлопята здалека гукали: мацапура! чортяка! не додаючи нічого до сих лайок, як неначе їх тільки й можна приложи-

ти до ворога всього городу.

Ах! колиб він не мав своїх велитенських кулаків, дужих плечий та неприємного вигляду, хуткоб вколошкав увесь город! Але сподіваючись кожний, що тому, хто буде ближче, першому буде лихо, задовольняли ся ворогуванєм здалека.

Батіст серед того смутку, що давало йому таке осамотненє, дізнав деякого задоволення. Вже недалеко від хати, як уже чув гавканє свого собаки, що вгадав свого хазяїна, він побачив парубка, хлопчину, що сидів на горбочку з серпом на колінах і з кучками зжатої соломн поруч, який встав, щоб привитатись з ним.

— Добридень, пане Батісте!

І привитанє, тремтячий голос боязкого хлопця, яким він його вимовив, зробили на него любє вражіне.

Невелика річ приязнь того хлопця, а проте Батіст дізнав такого вражіня, як людина, що в час спеки почує свіжість води.

Він ласкаво подивив ся в його сині очн, в усміхнуте обличє, поросле білявим пухом і шукав у своїй пам'ятн — хтоб то був той хлопець. Нарешті нагадав, що те небіж дзлякка Томби, сліного вівчара, якого псважав увесь город, добрий хлопець, що служив за наймита в Альборайського різника.

— Дякую, хлопче, дякую — тихень-

ко відказав Батіст, відповідаючи на привітанє.

І пішов далі; його зустріла собачка, стрибаючи перед ним і витираючи свою шерсть об його штани.

На порозі хати стояла жінка, оточена діворою; вони нетерплячи дожидали його, бо вже минув час обіду.

Батіст поглянув на своє поле, і весь гнів що відчував він годину раніш перед Водяним Трібуналом, раптом до нього вернувся і лотою хвпцею вдарив його в голову.

Його пшениця прагне води. Досить тільки поглянути. Лист її зморщився і зелений тон, раніш такий блискучий, став жовтаво прозорий. Йому бракувало поливки, черги яку вкрав у його Пімента своїм лукавим підступом і яка припадає йому знов не раніш як за два тижні, бо води стало менше. І до сего лиха ще ціла низка присуджених ліврів і су штрафу. Боже!

Попоїв без охоти, розповідаючи жінці про свою пригоду в суді.

Бідолашна Тереса слухала свого чоловіка бліда, зі зворушенєм селянки, якій шпигає в серце, коли приходить ся розв'язувати вузол панчохи, в котрій сховані гроші на дні скрині: Царще небесна! Завзяли ся їх зруйнувати! Добрий присмак до обіду!

І випустивши в миску з рижем свою ложку, заплакала вмиваючи ся слізмами.

А далі почервоніла раптом з гніву, поглянула на шматок рівнини, що виднів ся в двері, з своїми біленькими хатами і зеленим листем, і простягнувши руки закричала: Грабіжники! грабіжники!

Дрібна дівчора налякана батьковим похмурим лицем і материним криком, не на-смілювалася їсти. Поглядали одно на одного з острахом і подивом, колупали в носі, аби робити що небудь і нарешті як і їх матери стали плакати над рижем.

Батіст роздратований хором стону, встав лютий, так що маленький стіл мало не впав від стуса на ногою, і вибіг з хати.

Який страшний вечір!.. Спрага його пшениці й згадка про той страшенний штраф — наче два лютих пси гризли йому серце. Коли один, утомившись гризти його, йшов собі на спочинок, миттю прибігав другий і вгороджував у його зуби.

Хотів розважити себе, забути про все в праці, й заходив ся з усією щирістю біля роботи, яка навернула ся в руки — став ліпити хлів у дворі.

Але робота не посувала ся. Йому тісно було між стінами; йому все хотіло дивити ся, дивити ся на своє поле, як людині що має потребу дивити ся на своє лихо, щоб утопили ся в заласі скорботи. І з руками замазаними глиною він знову вийшов з двору и прикипів над смужкою зівалої пшениці..

За кілька ступнів поза край дороги пробігав з дзюрчанєм канал, повний рудавої води.

Живодайна кров городу йшла далі, на інші поля, хазяїни яких не мали нещастя бути зненавиджені; а тут його бідна пшениця поморщила ся, повяла, зігнула свої зелені вершечки, неначе подаючи знаки щоб наблизилася, й попестила її своїм свіжим поцілунком.

Сердешному Батістови здавало ся, що сонце пече дуще, ніж у інші дні. Воно вже спадало до краю неба, але бідний чоловік уявляє собі що його проміне падає сторч і все запалює.

Його земля перепала ся, порозкривала ся покривленими щілинами наче тисячами ротів, що даремно дожидали сербнути води.

Не витримає його пшениця тої спраги до найблизшого поливання. Умре, впаде засохла; родина не матиме хліба і до того всього лиха ще й штраф на додаток... А ще питають ся: як се люди гинуть?..

Він бігав лютий по своїй ниві. Ах Піменто. Розбишако!.. Колиб не було поліції!

І як розбиті на морі, що корчучись від голоду й спраги в своєму божевілі бачуть нескінчені столи зі стравами та жерела чистої води, Батіст як у тумані ввижав перед собою пшеницю з зеленим струнким стеблом і воду що булькотить через жолобки бере-

гів та розмиваєть ся з блискучим тремтінєм, наче смієть ся почувуючи легенький доторк жадібної землі.

Як сонце сховало ся, Батіст відчув деяку полегкість як неначе сонце погасло навіки і його врожай був уратований.

Піпов геть від свого поля, від своєї хати й непомітно посунув шляхом у низ до корчми Коши. Вже не думав про поліцію бо прийшла з де-яким зодоволенем можливість зустрінути ся з Піменто, що не повинен був відійти далеко від корчми.

Йому на зустріч ішли берегами шляху прудкі низки дівчат з кошиками на руці, що маяли полами по вітру, вертаючи ся з міських фабрик.

Поле здавало ся синім; вглиб над темними горами хмарки червоніли ся відлиском далекої пожежі; з боку моря тремтіли в безодньому блакиті перші зірки; смутно гавкали собаки і з однотонною піснею жаб та цвіркунів мішало ся ришине невидимих возів, що котили ся всіма шляхами широкої рівнини.

Батіст побачив що йде його дочка, відбивши ся від гурту дівчат ступаючи лїнивою ходою. Ні, вона не сама. Здалось йому що вона розмовляє з чоловіком, який ішов тою самою дорогою що й вона, хоч трошки оддалекі, як завше йдуть на городах наречені, для яких зближене вважає ся грі-

ХОМ.

Вгледівши Батіста носеред шляху, чоловік затримав свою ходу й зістав ся далеко, як Росета дійшла до свого батька.

А той станув нерухомо, бажаючи щоб невідомий перейшов попри нього, щоб пізнати його.

— Добрий вечер сіньйор Батісте!

Се був той сам несміливий голос, що повитав його в день. Дядьків Томбин небіж. Ледащо немає десь иншого діла, як блукати по шляхах та витати його й налазити перед очі з своєю ніжною ласкавістю.

Батіст глянув на свою дочку, що застидалась, опустивши очі до долу.

— До дому! до дому!.. Я тобі дам!

І з усею страшною величністю батька латинця, самовладного пана над своїми дітьми що мав більше охоту завдавати страху а ніж збуджувати любов, він пішов до дому а за ним налякана Росета, що наближаючи ся до хати була певна, що йде на неминучи хлосту.

Помпляла ся. Бідолашному батькови тепер не було в світі инших дітей, як його врожай, бідна квола пшениця, зморщена, жадібна, що криком кричить вимагаючи води щоб не вмерти.

І про се думав він, тим часом як жінка готувала вечерю. Росета тиняла ся з кутка в куток, удаючи якусь роботу щоб не викли-

кати до себе уваги, сподіваючи ся з хвилини на хвилину вубуху страшиного гніву. А Батіст думав тай думав собі про своє поле, сидячи перед низеньким столиком, оточений уською своєю дрібнотою, що при світлі лямпки голодними очима дивить ся, як парус миска риби з картофлею.

Жінка все ще зітхала думаючи про штраф, становлячи порівняня між незліченою сумою, яку в неї мали видерти і з щирістю з якою вся родина орудувала плеленами.

Батіст майже не їв, дивив ся тільки як жадібно їдять інші. Батістет, старший син, аж хапав шматки в дрібної дітвори, ніби з неувважности. Ресеті страх нагнав лютого апетиту.

Ніколи так як тоді не розумів Батіст, який тягар має на плечах. Отсі роти, роти що розкривають ся, щоб поглинути скупі запаси родини, зістануть ся без хліба, як що той, що на дворі, засхне.

І все те через віщо? Через неправду людську, через те що є закони на пригнічення чесних робітників... Він не повинен погодитись на те. Його родина перш над усе. Хиба не почувась він себе здатним оборонити своїх від найбільшої небезпеки? Хиба не має обовязку годувати їх? Він такий чоловік що готовий стати злочинцем, аби дати їм попоїсти. І на що він мав скорятн ся,

коли питане не про те щоб красти, а тільки щоб дати жите врожаєви, тому що се є власне його добро?

Образ канала, що на невеликій відлеглости котив свій булькотливий скарб для інших, мордував його, обурював його, що жите проходило попри його хату не даючи йому користи, через те що так хочуть закони.

Раптом схопив ся як чоловік що наважив ся і ломить ся навпростець щоб справдити свою думку.

— Поливати! Поливати!

Жінка вжахнула ся, побачивши усю небезпечність тої нещасної думки: Бога ради, Батісте!.. на тебе накіннуть ще більший штраф; а то ще ображені неслуханістю судії позбавлять води на віки. Треба поміркувати спершу... краще зачекати.

Але Батіст мав ту завзяту впертість спокійних і смирних людей, котрі коли втратять спокій, то не швидко його знаходять знов.

— Поливати! Поливати!

І Батістет повтаряючи весело батькові слова, вхопив заступ і вискочив з хати, а за ним його сестра й дрібні діти.

Всі хотіли взяти участь в роботі, що здавала ся забавою.

Родина відчувала веселість люду, що повстаючи повертає собі свободу.

Попрямували всі до каналу, що булькотів у тіни. Широчезна рівнина губила ся в синій сутні, хвилювалсь очеретт гомонливими темними масами і зірки тремтіли в небесному просторі.

Батіст увійшов у канал по коліна й відсунув заставку що затримувала воду, тим часом син, жінка й навіть мала дівчина напали ся з заступом на беріг, прокопуючи рівчаки, якими пішла вода з хлюпотінєм.

Вся родина дізнала почуття свіжости й добробуту. Земля співала радісно з жадібним буль-буль і та пісня доходила всім їм до серця. Наший ся, нашій ся, бідолашна! І вони грузили свої ноги в грязюку ходячи зігнувшись по всьому полю та доглядаючи щоб вода всюди рівно розходила ся.

Батіст рикав від жорстокого задоволення, яке справляє здобуте забороненого. Яка вага впала з него!.. Тепер нехай приходять судії, нехай собі роблять все, що хочуть. Його поле напоїло ся, се найголовніше.

І як його тонкий слух людини звиклої до самотности наче завважив де який непевний гомін у сусідних очеретах, він побіг до хати й зараз же вернув ся тримаючи в руках свою нову рупницю.

Із збруєю в руці, держачи палець на куркови, він зістав ся більш години біля заставу каналу.

Вода не йшла далі, а розливада ся по

Батістовім поли, і воно шло й шло з жадобою хорого.

Може бути що ті, що були низше, нарікали; може бути що Піменто, повідомлений, як атандадор, блукав недалеко, обурений нахабним зломанєм закону.

Але тут був Батіст, як вартовий біля свого врожаю, безнадійний герой боротьби за свою родину, оберігаючи своїх, що рувалися по полю розганяючи воду, готовий пальнути в першого хто навабить ся заложити заставку та вернути на старий шлях течію води.

Була така гордовита постать того чоловіка, що нерухомо виднів ся на середині каналу; було видно в сій чорній тіни такий твердий намір прийняти кулею того хто зявить ся, що ніхто не вийшов з поблизких очеретів, і його поле шло протягом цілої години без жадного протесту.

І що найбільш дивне — в найблизший четвер атандадор не потяг його перед Водяний Трибунал.

Городарство зрозуміло, що в давній Барретовій хатині одинокою цінною річю була рушниця на два набої, що недавно купив приплуда, що з африканською завязістю валенсійця охоче готовий був би недоїдати, аби тільки мати за дверима своєї хати нову зброю, що збуджує заздрощі та надає повагу.

V.

Що дня, як свитало, вставала з ліжка Росета, Батістова дочка, і з пришухлими від сну очима, простягаючи руки та мило потягаючись, від чого здрігало ся все її тіло стрункої білявої дівчини, відчиняла двері хатини.

Скрипіло колісцятко біля колодязя, стри бала гавкаючи з радощів біля її спідниці миршава собачка, що ночувала на дворі і Росета при світлі зірок, виплєскувала на лице й руки ціле ведро свіжої води, витягнутої з тієї круглої темної ями, оточеної в горі густими жмутами блюща.

Потім засвітивши свічку, венталась по хаті, лагодячи ся до подорожі в Валенсію.

Мати з ліжка стежила за нею не дивлячись, та роблючи всякі уваги. Може взяти собі те, що лишилось від вечері, а як ще до сього додасть на базари штук зо три сардинок, то й буде з неї. Та нехай стережить ся розбити миску, як тими днями. Ага! Ще нехай не забуде купити ниток, голок і черевички для малого. Те створінячко страшенно швидко зношує! В шуфляді в столику знайде гроші.

І тим часом як мати повертала ся на другий бік на ліжку, солодко приголублена теплом від печи та гадаючи поспати ще з

пів години поруч із здоровенним Батістом, що хропів на всі заставки, Росета справляла своє діло. Клала собі в кошик мізерний сніданок, проходила гребінцем по своїому волосою ясно рудого кольору, наче полинялого від сонця, завязувала під бородою хустку, і перш ніж вийти з хати повертала ся з ласкою старшої сестри, щоб подивилася чи добре вкрита дівчора, бо торбувала ся за той дрібний народ, що спав на долівці на своїому ліжнику і лежачи покотом від найбільшого до найменшого, від здорового Батіста до того маленького, що ледви вчив ся говорити, нагадував рядок органічних труб.

— Ну, прощайте, до ночі! кричала моторна дівчина, просуваючи руку в дужку кошика, і замикала двері хатини, підсуваючи ключ під двері.

Настав день. У синястому світлі поранку показували ся по стежках та доріжках низки робітниць, що йшли в одному напрямку, потягнені житем міста.

Йшли гуртки струнких прях, простуючи рівною ходою та вільно вимахуючи правою рукою, що різала повітря як дуже весло, і скрикували всі гуртом кожного разу як який небудь парубіка витав ся до їх із сусідного поля з крутим жартом.

Росета йшла сама собі до самого міста. Бідолаха добре знала що її товаришки доч-

ки й сестри тих людей що так дуже ненавиділи її родину.

Чимало їх працювало на тій фабриці що й вона, і сердешна білявка нераз, ховаючи свій біль, мусіла боронити ся від їх причінок. Користаючи ся з її недогляду, вони накидали їй у харчовий кошик усякого бруду а що розбивали їй миску, то вже й не згадає скільки разів, і не приходили попри неї в майстерню без того щоб пхнути її на горячий казан де вимочували ся кокони, та називали її ненажерою й докладали інші призивіща придатні до неї і для її родини.

У дорозі вона тікала від них усіх, як зграї чортів і почувала себе спокійною єдине тоді, як бачила себе в фабричному помешканю, старому будинку недалеко Ринку, якого фасада замальована фресками в минулому віці, все ще зберегла поміж облуплинами та щілинами де-кілька груп рожевих ніг та профілів голів бронзового кольору, рештки медальонів і малюнків мітологічних.

Росета з усього родини була найбільш подібна до свого батька: горяча до роботи, як казав Батіст про самого себе. Горяча пара з горшків, де вимочувано кокони, вступала їй у голову, припікала їй очі, але не вважаючи на те, вона завше міцно стояла на своєму місці, ловлячи в глибині горячої води відплатані кінці тих мішечків

блідого шовку приємного карамелькового кольору, в середині яких у кожному вмправ зварившись працюючий робачок, куколка з дороцінною слиною, за те злочинство, що впробив собі иншу схованку задля свого перетворення на метелика.

В цілому будинку панував гуркіт роботи, що глушив і втомляв дочок городу, звиклих до спокою безмежної рівнини, де голос лунає на величезному просторі. Зі споду ревла парова машина, випускаючи страшні подихи, що передавались численними трубками. Крутилися блоки й колеса й гуркали як тисячі чортів і до того, як неначе було не досить ще того гуркоту, прядільниці своїм стародавнім звичаєм, співали гуртом тягнучи в ніс: Отченаш, Богородице Діво, та Слава Отцю, виводячи на церковний лад, як чується по всіх городах у неділю вранці.

Все те не перешкаджало тому, що співаючи сміялися і що потихеньку, між одною молитвою і другою ляялися і нахвалялися дати одна одній доброго щипанця, як розходитимуться до дому, бо ті дівчата з муринською кровю, поневолені суворою тиранією, яка панує в робучій родині, і змушені з давних поколінь дбати про те, щоб перед чоловіками стояти з спущеними додолу очима, тут були справжніми демонами зібраними до купи, не стриманими, і тіши-

ли ся тим, що вертали з языка все те, що доводилось їм чути по шляхах від візників та робітників.

Росета була найбільш мовчазна й роботяща; щоб не відривати ся від роботи, вона не співала, ніколи не заводила ся ні з ким, і мала таку дотепність навчати ся всякої роботи, що за кілька тижнів стала за-заробляти по три реалї щоденно, майже максимум поденної плати, на велику заздрість иншим.

Тим часом як ті ватаги розпатланок виходили з фабрики під час обїду, щоб поковтати те що принесли в мисці, та сїдали колом на тротоарі або в поблизких портахалах, зачинаючи чоловіків нахабними поглядами аби ті сказали що небудь, а тоді починали пиццати, ніби засоромившись, та починали перекрикувати ся безсоромними словами, Росета зіставала ся в куточку в майстерни, сидючи з двома або трома добрими дївчатами, що були з иншого городу з правого берега річки і їх ні трохи не цікавила історія дядька Баррета і ненависть товаришок.

Перші тижні Росета з деяким острахом дожидала того часу коли смеркає і коли треба виходити з фабрики.

Боячи ся товаришок, що мали йти тою самою дорогою що й вона, задержувала ся на деякий час на фабриці, даючи їм прої-

ти по переду як вихор, з якого виривали ся безсоромні сміхи, тріпанє одежі, сміливе пащидуване й дух здоровля, грубого й міцного.

Вона йшла помалу вулицями міста в свіжому зимовому смерку, кунюючи те що наказувала мати та зупиняючи ся щоб подивити ся перед виставками в вікнах, що вже починали освітлювати ся, і нарешті перейшовши міст поринала в темні проулки передмістя щоб вийти на Альбарайський шлях.

До того часу все йшло гаразд. Але далі підходила до темних городів, з їхніми таємничими голосами, з їх темними страшними постатями, що проходили біля неї, витаючи її похмурим: „Добрий вечер”, і починав ся жах, цокотіне зубів.

І не то щоб її лякали тиша й темність, як добра дочка поля, вона до них звикла. Певність що вона нікого не стріне в дорозі, дала-б їй почутя безпечности. В своєму страху вона ніколи не думала, як її товаришки, про мерців, відьом і примари, її непокоїли тільки живі люди.

Вона пригадувала собі з щораз більшим страхом деякі історії з геродарського життя які вона чула на фабриці: Страх дівчат до Піменто та інших гувьвіс, що збирали ся в Коппіній корчмі; бузовіри що хопали дівчат за що попало й штовхали їх на дно канала, або закидали за повітку. І Ро-

сета що не була вже невиннятком від свого вступу до фабрики, давала летіти своїй уяві до крайніх меж страшного і бачила себе зарізаною рукою одного з тих потвор, з розпоротим животом, вичиненою з середини як ті діти, про яких оповідали перекази городарства, і з яких таємничі злочинці витягали смалець, щоб приготувати чародійні ліки для богатирів.

В зимовому смерканю, темному й часто дощевитому, Росета перебувала тремтячи більш половини дороги. Але небезпечність найбільш люта, найбільше страшна перешкода була майже на прикінці, вже недалеко від її хати, то була славетна корчма Копи.

Там була нора звірнини. То була найбільш людна й освітлена частина дороги. Гомін розмови, вибухи реготу, бреньканє гітари і вигукуване приспівок виривали ся з тих дверей що палали вогнем як устє печи й кидали на чорний шлях картку червоного світла, в яким ворушили ся грубі тіни.

І от бідолашна пряха, доходячи до того місця, зупиняла ся в непевности, тремтячи як героїня з казки перед печерою людоїда, раднійша подати ся ланами щоб обійти по заду того будинку, пірнути в канал, що тяг ся побіч шляху, сховати ся зігнувши ся поміж високими берегами, все зробити, аби не йти перед тим червоним устєм, з

якого виривався гамір шйянства й звйрства.

На останку наважувала ся; примуцувала свою волю, як людина що хоче кинути ся з високости, і берегом канала, легенькою ходою і з тою чудовою рйвновагою, що її дає страх, прудко проходила коло таверни.

Як легка хмаринка, як бйла тйнь, вона не давала часу виразно зявити ся мутним очам гостей Коши.

І помйнувши корчму дйвчина бйгла та бйгла, і йй здавало ся що хтось бйжить за нею наздогйн, почувала що за йй поли вчепили ся дужй пазурй.

І прояснювала ся тйльки тодй, як чула гавканє собаки з свого двору, того незграбного сотворйня, що наче на глум звало ся Зйркою, яка зустрйчала йй серед шляху, пйдскакуючи йй лйжучи йй руки.

Дома нйхто не знав, яких страхйв знавала Росета в дорозй. Бйдолашна дйвчина набувала спокййного виразу ввйшовши в хату і на запитанє неспокййної матерй, вйд-важно вйповйдала, запевнюючи що вернула ся з товаришками.

Пряха не хотйла щоб батько мусйв вйходити ввечерй з хати на шлях та проводити йй. Вона знала про ненавпсть сусйдйв. Корчма Коши з йй розбшпаками завдавала йй великого страху.

І другого дня вона вертала ся на ф-Хатина — 4

брику, щоб терпіти на повороті до дому ті самі страхи; єдина надія її підбадьорувала, що незадовго настане весна з її довгими вечерами, з ясним смерканем, що дозволить їй вертати ся до хати раніш ніж споночіє.

Одного вечера Росета відчула де-яку полегкість. Ще поблизу міста вийшов на шлях чоловік, що став іти тою самою дорогою що й вона.

— Добрий вечір!

І тим часом як пряха пішла високим берегом, що межував з шляхом, чоловік ішов низом поміж глибокими коліями, вибитими колесами возів, спотикаючи ся на побиту цеглу, черепки, навіть й шклянні річи, якими дбайливі руки хотіли загатити вибої давнього походження.

Росета показала ся спокійною. Вона пізнала свого товариша ледви він повитав ся з нею. То був Тонет, внук дядька Томби, вівчаря, добрий парубок, що служив за челядника в альбарайського різника і з якого глузували пряхи, зустрічаючи його на шляху, та тішили ся з того, як він червонів та відвертав вид, від найменшого слова.

Дуже боязкий хлопець!.. Не мав на світі нищої рідні окрім діда; працював навіть у неділю, і ще ходив у Валенсію збирати гній на грядки свого хазяїна, крім того що помагав йому різати скотину, обробляв землю й розносив мясо по богатших хуторах,

і все тільки на те, щоб заробити на хліб собі й своєму дідови, та ходити у старій одежі свого хазяїна. Він не палив тютюну; двічі а може й тричі за своє життя заходив до корчми Коши, а в неділю коли мав кілька вільних годин, замість сидіти на альборайському пляцу підобравши ноги, як інші та дивитися як жваві хлопці грають у мяча, ішов у поле, блукаючи навманки плутаною сіткою стежок і коли надібував дерево обсідане птацтвом, то зусиняв ся там приваблений пурханєм та цвіріньканєм городних приблуд.

Люди вбачали в йому де-яку чудерність діда його, пастуха. Всі дивились на него як на нещасного, боязкого й слухняного.

Пряха підбадьорила ся від компанії. Завше почувала себе більш безпечною побіч чоловіка, а найпаче з Тонетом, що збуджував довіре.

Заговорила до його, питаючи ся, відкіля він іде, і парубок не виразно відповів із своєю звичайною несміпвістю: „Відтіля.. відтіля”. І замовк як неначеб сі слова коштували йому великої праці.

Ішли собі шляхом мовчки, і розійшли ся перед хатою.

— Добраніч — спасибі — промовила дівчина.

— Добраніч — і Тонет зник повернув-

ши до села.

Се був випадок без ваги, приємна зустріча його в дорозі і їй навіть здавало ся, що Тонет старав ся йти тою самою ходою що й вона, хоч трошки зістаючи по заду, щоб не звертати уваги гострих на язик прях... Здавало ся їй навіть, що часом, обернувши ся раптом назад, вона ловила, що його очі втуплені в неї!..

І дівчина, як неначе-б вона припрядала кокон, хашала ті вільні кінці своїх спогадів і витягала, пригадуючи собі все що в її існуваню мало відношене до Тонета: як вона побачила його вперше, і той рух спочутливої симпатії, що відчула бачучи як пряхи кепкують з його, а він похнюпившись, соромливо приймає ті жарти немов та зграя гарпій збуджувала в йому острах; потім часті спітканя на шляху і пильний погляд хлопча, що наче хотів їй щось сказати.

Другого дня як ішла до Валенсії, то його не бачила, але пізно ввечері повертаючи ся до дому дівчина не почувала страху, хоч було темно й накрапав дощ. Вона передчувала, що зявиться ся її товариш, котрий так її підбадьорював; і справді він вийшов дорогою майже в тій самій містині що попереднього вечера.

Був такий саме проречистий, як завше.
— Добрий вечер! — і пішов поруч із нею.

Росета була більше балакуча. Відкіля він іде? Який випадок, що вони здибали ся два дні поспіль! А він тремтячи наче слова коштували йому великого усилування, відповідав як завше: „Відтіля... відтіля”.

Дівчина, хоч і була так саме боязка як і він, про те почувала велику охоту за-сміяти ся з його збентеження. Вона стала йому казати про свої страхи, про переляк що зазнавала в дорозі зимової пори, і Тонет заохочений тою підпорою що давав дівчині, розімкнув на решті уста, щоб сказати їй, що він часто проводитиме її. У його завше справи на городі для свого хазяїна.

Попрощали ся коротко, як і попереднього вечера, але сеї ночі дівчина неспо-коїно повертала ся на своєму ліжку, знервована, їй снилось усяке страхітте: ніби вона йде шляхом чорним, дуже чорним, а за нею величезний собака, що лиже їй руки і має таке саме обличчя, як Тонет, а потім вискочив вовк і вкусив її своєю мордою, що невразно нагадувала осоружного Піменто, і обоє загрзлись і взяли ся до зубів, і вийшов її батько з палицею, і вона плакала, як неначе на її спинну падала та палиця, що молотила її бідну собаку і таке все верзло ся їй в уяві, але вона вважала в усіх раптових сценах свого сну внука дядька Томби, з його блакитними очима й дівочим обличчєм, порослим білявим пухом, що був

першим обявом віку дорослої людини.

Вона встала як побита, наче очунявши від божевіля. Того дня була неділя і вона не йшла на фабрику. Сонце заглядало в віконце її кімнати і всі в хаті вже повставали. Росета почала чепурити ся, щоб йти з матір'ю до служби.

Від сього диявольського сну вона все ще була мов не своя. Почувала себе іншою з иншими думками як неначе минула ніч була стіною, що поділила на дві половини її існуванє.

Вона весело присівувала, як пташка, добуваючи з скрині убраня та розкладаючи його на ліжку, ще теплому, що ще заховало відпечаток її тіла.

Їй дуже подобала ся неділя з її волею вставати пізнійше, з вільними від роботи годинами і з маленькою подорожю до Альбораї, щоб послухати церковної відправи. Але ся неділя була краща за инші, яснійше сіяло сонце, голоснійше співали пташки; крізь віконце вривало ся повітре, що дихало щастем, і як його сказати!.. в сьому ранкові було щось нове й надзвичайне.

Вона дорікала собі, що до того часу зовсім не дбала про свою вроду. В піснайцять літ уже час думати про те щоб прибрати ся. Яка вона була дурна, що вона сміяла ся. коли її мати звала її незграбою.

І вона, наче нове убранє, що бачить у

перше, надягла через голову обережно, немов би вона була з тонких блонд, перкалеву сукню, що служила їй кожної неділі і наложила корсет, неначе її не доспть ще стисла та арматура з високх дощечок, той справжній корсет валенсійської робітниці що без жалю втовптує ще не розвинені груди, бо на городі вважаєть ся соромом дівчинні, коли вона не ховає принадних прикрас природи, щоб ніхто не міг бачити з грішною думкою в дівчинні майбутнього материнства.

У перше за своє жите пряха перебувала більш чверти години перед зеркальцем завбільшки з долоню, в сосновій лякеро-ваній оправі, що подарував їй батько, зеркальце, в яке треба було роздивляти ся на своє лице частками.

Не велика з неї красуня, вона се знала, але на городі можна здибати десятки поганьших за неї. І сама, не знаючи чому, вона тішила ся дивлячи ся на свої очн ясно зелені, на своє личко позначене руденькими плямками, що сонце вирощує на смаглому виду, на русяве ясне волосє, бліде й тонке як шовк, носик з тремтячими ніздрами, що підіймав ся над губою отіненою пухом як стиглий овоч і розкриваючись показував два разки міцних і рівних зубів, блискучих і білих як молоко, що своїм блис-

ком наче освітлювали обличчє, злидарських зубів.

Її матері довело ся чекати; бідолаха підганяла її, метушила ся по хаті, наче її шпигав той дзвін що чув ся здалека. Ще спізнять ся на службу. А тим часом Росета спокійно чесала ся та знову перечісувала ся, мало задоволена; запинала ся мантилею та смикала її з досадою бо вона все не була їй до вподоби.

На альборайському пляцу, як ішли в церкву й виходили з неї, Росета ледви підводячи очи, зирнула на різникові двері, де люд товпив ся округ стола.

Там був він і помагав своїому хазяїнови, подаючи йому оббіловані ягнята та відгонюючи хмари мух, що обсідали мясо.

Як почервонів парубіка побачивши її! Як вона пройшла в друге, він зістав ся, мов зачарований, з ягнячим стегном в руці, забувши що треба його подати череватому хазяїнови; той даремно дожидав ся і загнувши йому добру лайку посварив ся над його сікачем.

Вечер мнув смутно. Сидячи перед хатним порогом, вона нераз думала що бачить його як він блукає трохи віддаленими стежками, захиляючись у очерети, щоб подивити ся на неї. Пряха бажала щоб швидше прийшов понеділок, щоб уже йти на фабрику й вертаючись до дому йти тим стра-

пним шляхом у двоїх із Тонетом.

Парубок не змінив другого дня у вечер.

Він вийшов на зустріч Росеті ще ближше від міста, ніж попередні вечері.

— Добрий вечер!

Але по тім звичайнім привитанню він не замовк. Бісів хлопець поступив на перед за той день спочинку. І він висловлював ся незручно, пособляючи своїм словам мінами та чухаючи штанину, хоч між словом і словом часом проходило мінут зо дві. Він радий, що бачить її здоровою (Усміх з боку Росеті й тихенько промовлене „спасибі”). Чи добре вона бавила ся в неділю? (Мовчанка). А він перебув неділю досить кепсько. Нудив ся. Запевно звичка... от же здавало ся, що йому бракувало дещо. Видима річ: його вже тягне на шлях. Не на шлях, ні, а подобало ся йому провозати її.

От і достав ся до берега. Він мабуть аж укусив собі язик, щоб покарати його за сміливість і вщипнув себе за боки за те, що зайшов так далеко.

Чималий час ішли мовчки. Дівчина не відповідала. Вона йшла собі легкою ходою пряхи, з кошиком на лівім боці, й ростинала повітре правою рукою, махаючи нею як вагалом.

Вона думала про свій сон. Їй здавало ся що вона мріє і ввижає чудні річи, і

кілька разів вона повертала голову, гадаючи що бачить у п'ятмі того собаку, що лизав її руки і мав Тонетове обличчя, і від згадки тої їй стало смішно. Але ні, те що було побіч неї, був добрий парубіка, здатний обороняти її, трохи боязкий і вайлуватий се правда, з головою похиленою, наче ті слова що він промовив, нахилили її до грудий та її приткнули там.

Росета ще більше його засоромила. От бачите: Чому він се робить? Чому виходить на шлях провожати її? Що скажуть люди? Як що батько її довідаєть ся, от буде лихо!..

— Чому? чому? — питала дівчина.

І хлопець, щораз дужче ставав смутний, дужче несміливий, як доведений злочинець що чує свій присуд, нічого не відповів. Ішов тою-ж ходою що ішла дівчина, але відрізнивши ся від неї, спотикаючи ся на беріг шляху. Росеті здавало ся що він от-от заплаче.

Але вже близько хати, як мали вже розійти ся, на Тонета напав порив відваги несміливої людини і він заговорив так саме завзято, як раніш мовчав, і як неначеб не пройшло вже багато хвилин, він відповів на питанє дівчини:

— Чому?... Тому що люблю тебе.

Сказав се нахилившись до неї так, що дихав їй на вид, блискаючи очима немов з

їх вискакувала вся правда, а потому каючи ся що сказав, наляканий і прибитий своїми словами, кинув ся бігти як дитина.

Так він її кохав. Вже днів зо два дівчина дожидала того слова, а проте воно справило на неї вражінє несподіваного відкритя. Вона теж його любить, і цілу ніч навіть у снах вона вчувала, що над її ухом тихонько промовляють ся безліч разів ті самі слова:

— Тому що люблю тебе.

Тонет не діждав ся до другого вечера. Вранці рано Росета побачила його на дорозі; притаївшись під повківницею, він дивив ся на неї з побоюванєм, як дитина що боїть ся нагінки і почуває каянє, готовий чкурнути на втікача від першого руху недоволення.

Але пряха всміхнула ся зачервонівши ся, і він уже не втік.

Все було сказане. Не вертали ся до розмови про те що кохають ся, але було признаною річю жениханє, і Тонет не змілив ні разу тай проважав її в дорозі.

Пузатий альборайський різник ревів зі злости, бачучи таку зміну свого наймита, що раніш був такий пильний, а тепер раз-у-раз шукає приключки щоб цілі години пробувати на городі, а найбільше у вечері.

Але з еґоїзмом свого щастя Тонет о

стільки звертав увагу на лайку й погрози свого хазяїна, як і пряха на свого батька, до якого почувала страху більш ніж поваги.

Росета завше держала в своїй кімнаті яке небудь гніздо, що --- казала --- знаходила в дорозі. Її хлопець не приходив ніколи з порожними руками, і обнишчорював всі очерети й дерева на городі, аби повитати свою молоду кубельцем з соломн та хмизинок, на дні якого кілька штук пугунчиків з рожевою шкурою, вкритою тонесеньким пухом і з голим задком, страшенно пищали роззявляючи здоровий дзюб, який не можна було ніяк занадто напхати хлібом. Росета берегла подарунок у своїй хаті, як немов би то була сама особа її коханця, і плакала коли її брати, дрібнота що мала хату за гніздо, доти роздивлялися на пташенят, поки скручували їм шийку.

Інколи Тонет з'являв ся з горбом на животі, з чересом повним вовчого бобу та земляних оріхів, куплених у корчмі Коши, і вони йдучи дорогою їли та все їли, дивлячись одно одному в очі, усміхаючись як дурненькі. самі не знаючи чого, і сідали багато разів на березі дороги, не помічаючи того.

Вона була більш розсудлива з двох і робила йому вимови. Завше витрачає гро-

ші! Два реалн або трохи менше лишив він у коршмі за тиждень на ласощі для неї. А він показував ся щедрим. Для кого-б він хотів грошій, як би не для неї? Як поберуть ся — що колись же та станеть ся — то отоді вже берегти-ме гроші. Діло буде за десять — дваццять років; нема чого хапати ся: звичайно жиніхање на городі тягнеть ся довгий час.

Мова про одруженє повертала Росету до дійсности. У той день як батько про все те довідаєть ся... Пресвятая Діво! поторощить її палцею. І вона говорила про сподіванє дупцюванє спокійно, всміхаючись, як дужа дівчина, звична до тієї батьківської влади, жорстокої, суворої і поважної, що виявляє себе ляпасами та ломакою.

Їхні зносини були невинні. Ніколи не виявляло ся проміж їх палкого бажаня, збудженя тіла. Ішли собі шляхом майже порожним у сутїні смерканя, і та самота неначе ще відганяла від думок кожде нечисте питанє.

Раз якось як Тонет ненавмисне зачепив Росетин стан, він почервонїв, неначе був сам дівчиною.

Обоє вони були далеко від тої думки, що своїми щоденними побаченнями можуть дійти до чого иншого, крім розмавляти та дивитись одно на одного. То було перше коханє, розцвіт молодого віку, що ледви

прокидаєть ся, без найменшої тіни побажання.

Пряха, що в часі страшних вечерів так бажала приходу весни, побачила з трівогою, що настали часи довгого й ясного смерканя.

Тоді стала зустрічати ся з своїм молодим за-видна і в дорозі завше здибалнсь товаришки з фабрики або яка небудь сусіда, що бачивши їх у парі злосливо всміхала ся, догадуючи ся про все.

На фабриці почалось глузоване з боку всіх дівчат-ворогів, що питали її, кепкуючи, коли вона побереть ся і прозивали її наступкою за те, що вподобала собі внука дядька Томби.

Бідна Росета тремтіла від неспокою. Та й заробить же вона палиці. Кожного дня звіетка може дійти до батька. І стало ся те тоді як Батіст у день свого присуду в Водяному Суді побачив її на дорозі в товаристві Тонета.

Але нічого не стало ся. Щасливий випадок з поливанем визволив її. Її батько, радий що вратував урожай, обмежив ся тим що кілька разів поглянув на неї зморщивши брови й поважним голосом обьявив їй з притиском, піднявши палець у гору, щоб на далі вона вертала ся з фабрики сама, а в противнім разі вона знає, який він є.

І вона вертала сама цілий тиждень.

Тонет почував повну повагу до пана Ба-тіста і вдоволяв ся тим, що засідав по біля шляху, щоб побачити як ітиме дівчина, або йшов за нею зовсім здалека.

Дні стали значно довші і на шляху було більше людей.

Але се підозрінє не могло довго тяг-ти ся для нетерплячих коханців і одної не-ділі в вечері Росета, не маючи діла та за-нудивши ся сновигати перед порогом своєї хати, ввиджаючи Тонета в кожній людині що проходила далекими стежками, вхопи-ла зелену поливяну тикву й сказала ма-тери, що піде по воду до Царициної криниці.

Мати пустила її. Їй треба розважитись: бідна дівчина! в неї немає приятельок, а молодість вимагає свого.

Царицина криниця була гордощами всеї тої сторони городу, якій судилось за-довольняти ся водою з колодязів та рудим каламутним пилном що протікав каналами.

Вона була вперед покинута пустою, була дуже стародавна й мала великі за-слуги, як казали найбільше розумні з се-лян: робота Маврів, як казав Піменто, па-мятка того часу як апостоли ходили по зем-лі та хрестили поганців, як обявляв з по-важністю оракула дядько Томба.

Вечером можна було бачити, як про-ходять шляхом, облямованим тополями з неспокійним срібним листем, гуртки дів-

чат з непорушними тиквами на голові, що своєю рівною ходою й стрункою постантою нагадували дівчат стародавніх грецьких процесій.

Ся низка дівчат надавала валенсійському городови якійсь біблійний дух; нагадувала арабську поезію що виспівує дівчину біля криниці з глеком на голові, — зеднане в одній картині двох найдужчих пристрастий східного люду: красу і воду.

Царицина криниця була квадратова сажалка з стінами з червоного каменю і з водою нижше рівня землі. На дно треба було сходити на шість ступнів, завше слизьких і зелених від вогкості. На одній з стін чотирикутника, против східців було видно барелеф з забрудженими фігурами, яких не можна було розібрати під корою вапна.

Здаєть ся, то була Діва оточена ангелами. Утвір грубої й наївної умілости середних віків; яканебудь обітниця з часів здобутя. Але покоління довбали камінь, щоб краще позначити фігури замазані роками, а інші шпарували його в порпві варварської цікавості, і так облупили камінь, що можна було тільки розібрати невизначну жіночу постать, царицю, що надала своє ім'я криниці: царицю Маврів, якою неодмінно повинна бути кожда в сільських переказах.

Там немало галасували й товпили ся

що-неділі у вечер. Більш трийцятка дівчат стовплювали ся з своїми тиквами, хапаючи ся кожда набрати води першою і, не поспішаючи йти собі, штовхали одна одну на вузьких сходах, підобравши поли між коліна, щоб нахилитись і затопити свою тикву в малесенький ставочок, якого поверхня тремтіла надимаючи бульки води, що підіймала ся з глибини піску де росли жмути слизької трави, зелені чуприни що хвилювали ся в тюрмі кришталевої води, здригаючи ся під натиском течії. Неспокійні ткачі скородили тоненькими лапками ясну поверхню.

Ті, що вже набрали в свої тикви, сідали на березі ставочка протягнувши ноги над водою і підбираючи їх, із криком засоромленя кожного разу, як хто з парубків нахилив ся напиться води й зазирає у гору.

То була зграя голосливих воробців. Балакали всі разом; одні лаяли ся, інші судили відсутних, розповідаючи всі скандали на городі, і молодь вільна від суворого батьківського догляду, відкидала лицемірний вигляд вироблений задля дому, показуючи ся з настерливістю, властивою жорстокости позбавленій сердечного тепла. Сі муринські ангели, що так лагідненько співали радування й віршики в альборайській церкві, як обходило ся дівчаче свято, запалювали ся зістаючи ся самі і прикрашали

свою розмову виразами візників, балакаючи про інтимні річи з апломбом акушерки.

Туди впала Росета з своєю тиквою, не спіткавши в дорозі свого миленького, хоч ішла дуже помалу, часто повертаючи голову та кожної хвилини сподіваючи ся що він от-от вийде якою небудь стежкою.

Галаслива кумпанія біля криниці замовкла побачивши її. Росетина присутність спершу справила остовпіне в першу хвилину. Було так як коли-б з'явив ся Мавр у альборайській церкві підчас великої служби Божої. Чого причвалала та голодранка?

Росета привитала двох чи трох дівчат, що були її товаришками на фабриці, і вони ледви відповіли їй підобгавши губи й з тоном зневаги.

Інші опам'ятались від здивованя, розмавляли далі, як нічого-б не трафилось, не бажаючи навіть пошанувати приبلуду мовчанкою.

Росета пійшла до криниці і набравши в тикву води підвівши ся підняла голову через стіну й кинула жадібний погляд на всю рівнину.

— Дивись, дивись; не прийде.

Се сказала небога Піменто, дочка Петиної сестри, нервова чернущка з задраним і нахабним носом, що пипала ся тим, що вона єдина дочка і її батько не платив нікому чинша, бо ті чотири нивки що він

обробляв, були повною його власністю.

Еге-ж, може виглядати скільки хоче, та він не прийде. А інші хиба не знають кого вона виглядає? Та-ж свого миленького, дядькового Томбиного внука. Осе так парочка!

І трийцятеро ротів реготали ся й реготали ся наче кусали, не тому що в самій речі знаходило ся багато смішного, а тільки аби знівечити дочку осоружного Гатиста.

— Пастушка! свята пастушка!

Росета байдужно здвигнула плечима. Вона сього сподівала ся; зрештою кепкуванняє на фабриці притупило її вражливість.

Поставила на голову тикву й вийшла по східнях, але на останньому її спинив тоненький голосок Піментової небоги. Та гадина добре знала чим укусити!

Не побереть ся вона з внучком дядька Томби. Він хоч злидар, голодранець, але дуже чесний хлопець і не здатний поріднитися з злодійською сімєю.

Росета мало не впустила своєї тикви. Почервоніла, як немовби єї слова, ростинаючи її серце, вигнали всю кров на обличчя, а далі сполотніла блідостью мерця.

— Хто злодій? хто? — спитала вона тремтячим голосом, який розсмішив усю компанію біля криниці.

Хто? — Її батько. Піменто, її дядько, добре се знає. і в корчмі у Коши тільки про

се й розмови. А вони гадали що минуле зістанеть ся сховане? Покинули своє село, бо там їх добре знали; тому й прийшли сюди, щоб заволодіти не своїм добром. Та відоме й те, що пан Батіст відсеців за ліхі діла...

І так говорила й говорила гадюка, виголошуючи все те що чула в дома й на городі, брехні вигадувані гультаями Кошиної корчми, цілу сїтку обрехів, що виплів Піменто, який що далі то все менше мав охоту напасти на Батіста очи в очи, а випукував способів воювати з ним знесилити й ранити обріхуванєм.

В Росеті зразу прокинулася батькова твердість; вона затремтіла й забелькотала від гніву; очи її налили ся кровю. Тиква впала й розбіла ся на скалки, обливши дівчат що були близше, які запротестували хором назвавши її падлюкою. Але на такі дрібниці не варт було звертати увагу.

— Мій батько! — крикнула вона підступивши до нахаби. — Мій батько злодій! Скажи ще раз і я тобі розтовчу шку!

Але чорнявці не було потреби повторювати, бо перш ніж вона могла розкрити рота, дістала кулаком у самі губи, і пальці Росети вчепили ся в її волосе. Інстинктивно від болю, вона теж ухопила ся за біле волосе пряхи, і кілька хвилин можна було бачити, як вони тягали одна одну, зігнувши

ся, викрикуючи від болю й осатанїлости, мало не дістаючи лобом до землі, сїпали одна одну, смикаючи люто за волосє. Попадали шиїльки, розкудовчились кучері. Пишне волосє здавало ся військовими штандардами, не побідно маючими, а зібраними й пошматованими ворожою рукою.

Але Росета, більш дужа або більш розлючена, випручала ся й мала повалити свою неприятельку та й дати їй доброї прочуханки і вже вільною рукою хотїла ззути черевик, коли стала ся нечувано обурююча звіряча сцена.

Не змовляючись і не кажучи ні слова, як неначєб уся ненависть їх родин, розмови й проклони чуті в їхніх хатах повстали в їх раптом, всі кинули ся разом на Батістову дочку.

— Злодїйка! Злодїйка!

І все змішало ся. Росета зникла під розпотованими руками. Її вид укрит ся дрянанцями; зігнувшись під численними ударами, вона не могла впасти бо вороги стиснули її й не дали впасти. Але поти штовхали то в оден, то в другий бїк, поки нарештї покотила ся головою по слизьких сходах і вдарила ся лобом об острїй камїнь.

Кров! Як неначєб хто шпурнув каменем у дерево обсіле і зграєю птацтва. Всї хутко розскочились і розбіглись у рїжні сторони, з тїквами на голові і за кілька

хвилин біля криниці не видно було нікого крім бідлашної Росети з розпатланим волосем, роздертими фалдами, з обличчям замазаним пилом і кровю, яка плачучи пішла до дому.

Який крик счинила мати як її побачила! Як нарікала довідавшись про пригону! Той нарід гірший за жидів. Боже! Боже! І таке злочинство може творити ся в християнській землі?

Далі не можна жити. Вже їм мало того, що чоловіки заводять ся з її бідним Батістом, переслідують і оббріхують його перед трибуналом та накладають неправедні штрафи. Тепер і дівчата заповзяли ся до її бідлашної Росети, немов нещасна чим небудь винна. І через що се все? Через те, що вони хочуть жити працюючи, не кривдячи нікого, як Бог велить.

Батіст як побачив свою дочку, то зблід. Він ступив кілька кроків до шляху, дивлячись на хату Піменто, якої стріха видніла ся через очерети.

Але зупинив ся й скінчив тим, що легонько нагримав на свою дочку. Сей випадок навчить її не проходжувати ся городом. Їм треба уникати всяких зносин з иншими: жити в куші та зеднаними в хаті, не відходячи ніколи від тої землі, що їхнім житєм.

А прийти до них у хату — нехай добре постережуть ся.

VI.

Гудіне як з осячаго гнізда, дзижчане як з улія пчіл чули рано і в вечір селяни. проходячи проти млина Кадена шляхом, що веде до моря.

Рясний рядок тополь замикав невеличку площу яку творив шлях, що ставав ширшим перед нагромадженням стародавніх дахів, поколених стін і чорних вікон млина, давної й похилої фабрики, що стояла над каналом, сперши ся на два грубі підмурованя, між якими спадала вода пінявою каскадою.

Повільне й однотонне гудіне, що здавало ся виходить з-між дерев, ішло від школи дон Хоакіна урядженої в хаті, скритій за низкою тополь.

Ніколи наука не мала гіршого помешканя, хоч і звичайно живе вона не в палатах.

То була стара хата, без иншого освітлення, крім того, що йшло через двері та дірки в стрісі. Стіни непевної білости, далі пані господиня, товста жінка, що провадила жите сидячи в плетенім кріслі й цілий день слухала та дивилась на свого чо-

ловіка; кілька ослонів, три засмальцовані таблиці з азбукою, обірваних по краях, приліплені до стіни жованим хлібом, а в покою поруч із школою кілька меблів, нечисленних і старих, що, здавало ся, обіздили половину Еспанії.

У цілій хаті була тільки одна річ нова: товста комишина, яку учитель держав за дверима і відновляв кожного другого дня в сусідних комишах; превелике щастє, що ся порода була така дешева, бо дуже швидко трощила ся на твердих стриженых головах тих меленьких дикунів.

Книжок навряд чи можна було побачити зо три штуки в школі. Одна й та сама служила для всіх. А на що їх більше? Там панувала муринська метода: співати й повторювати, аж поки потрібна річ від безперестанного приплішування втовкмачувала ся в тверді голови. І тому від ранку до вечера крізь двері старої хати гуло нудне співанє, з якого жартували всі пташки околиці.

— От... че... наш, иже... є... си... на .
не... бе... сїх...

— Бого... ро... ди... це... ді... во...

— Двічі... по... два... чо... ти.. ри.

І воробці, коноплянки, носаті жайворонки, що тікали від хлопців як від чортів, побачивши їх гурток де небудь на дорозі, тут сідали з найбільшою довірою на сусід-

ні дерева, і навіть проходились підскакуючи на своїх тоненьких лашках перед дверима школи, сміючи ся безсоромним реготом із своїх запеклих ворогів, бо бачили їх у клітці, під погрозою комишини, присуджених тільки поглядати на їх скоса, не маючи змоги ворухнутись та повторюючи таку нудну й осоружну присівку.

Коли-неколи хор змовкав і лунав величний голос дон Хоакіна, що випускав струмок своєї вчености.

— Скільки є діл милосердя?..

— Скільки буде два рази по сім?

І рідко коли був задоволений з відповіді.

— Ви, панове, падлюки. Слухайте мене так, неначе я до вас говорю по грецькому. І подумати тільки, що я з вами поводжуся зі всею делікатністю як у **городянській** колегії, щоб ви навчили ся добрих форм і вміли розмовляти як люди!.. З репштою, маєте до кого бути подібними ви такі самі телепні, як добродії ваші батьки, що гавкають по собачому, їм завше є залишок грошій щоб піти до корчми, і знаходить ся тисяча виправдань, щоб не дати мені в суботу двох кварто*), що мені належить ся.

І походжав обурений, особливо як доходив до наріканя на забутливість про су-

*) Кварто — іспанська мідна монета, вартости около 5 сентімів.

боту. Та се було видно й з його убраня й цілої постати що наче була поділена на дві половині.

Зі споду пошарпані постолы, завше забруджені грязюкою; старі штани з бавовняної матерії; зашкарублі шорсткі руки, і в шпарах на їх шкірі земля з його городчика, грядочки городини, що він мав на проти хати і яка часто густо тільки й складала ся на його обід. Але від пояса в гору показувало ся панство, „гідність жерця науки” як він казав; те що відріжняло його від усіх мешканців інших хат, кошачі прикутої до рилі: шийна хусточка крикливих кольорів на брудній сорочці, сиві й щетинкуваті вуси, що розділяли його круглий і червоний вид, і синій картуз із козирком з вошанки, пам'ятка одної з численних служб, які він відбував у своїм повнім пригод життю.

Се розважало його в злиднях, найпаче хусточка, якої в околиці ніхто не носив і якою він шпав ся як прикметою найвисшої значности, чимсь на вигляд золотого руна городу.

Городній люд поважав дон Хоакіна, хоч у справі піддержаня його злиденного існуваня поводив ся лїново й лукаво. Чого тільки той чоловік не бачив!.. Де він тільки не бував по світу!... Раз якось служив на залїзниці, иншими часами помагав збирати податки в найбільш далеких провінціях

Іспанії; навіть казали, що служив десь у Америці в цивільній гвардії. Нарешті що був пишний птах, та змиршавів.

Дон Хоакін, — казала його товста жінка, що була першою в забезпечуваню йому належної поваги, — ніколи не бачив себе в такому становищу як тепер. Ми походимо з дуже доброго роду. Недоля привела нас сюди, але ми лонатою гребли гроші.

І сільські кумасі, що нівроку їм не були забутливі й забували тільки віддати в суботу два кварта за науку, поважали дон Хоакіна як висшої породи людину, тільки залишали собі приємність трошечки посміятися з його зеленого жупана з квадратними полами, що він напинав на себе в свята. як співав у хорі альборайської церкви підчас великої служби.

Його закинули злидні, і впав він сюди з своєю неомірною й пухкою дружиною, як міг би впасти й де инде. Він помагав сільському писареві в надзвичайних роботах, готував йому тільки з відомого зілля де-які декохти, що дива творили по хатах, от же всі визнавали що він дуже тямуща людина, і він не маючи ні титула учителя, ні страху що хтось причепить ся до його й відбере від него школу, яка не давала навіть на хліб, він досягав за помочію втовкування й луцювання того, що почали сисябі зувати й сидіти нерухомо всі гульвіси від

пяти до десяти років, що в святочні дні шпурляли камінем на пташок, крали овочі та ганяли собак на шляхах городу.

Відкіля походив учитель? Усі сусідки се знали: дуже здалека, відтіля, з чужини, і на даремно було допитувати ся дальших пояснень, бо задля географічної науки городу, всяк, хто не говорив по валенсійському, належав до чужини.

Не легкі були труди, які ніс дон Хоакін щоб змусити своїх учеників розуміти його, та щоби вони не відхиляли ся від кастильської мови. Він мав таких що пробули місяців зо два в школі й широко вирячували очи та чухали собі потилицю, не розуміючи того, що казав їм учитель такими нечуваними ніколи в їх хаті словами.

Як страждав бідний добродій! він, що вважав тріюмфами навчання свою делікатність, свою чемність, свою добру мову, про яку казала його дружина.

Кожде слово, що ученики його вимовляли погано, (а не промовляли вони добре ні одного) змушувало його харчати й підіймати з обуреня руки до вогкої стелі хати. Він пишав ся гречністю з якою поводив ся з своїми учнями.

— Ся вбога хата — казав він до трийцятка хлопчат, що тисли ся й штовхали ся на вузеньких лавках, слухаючи його в зануді й страсі перед комишиною, — повин-

на бути, на ваші очі, якби храмом чемности й доброго виховання. Що я кажу храмом! Се є світло що осяює й розгонить темряву дикунства сього городу. Без мене чим ви були? Товарюками, і, вибачайте на сьому слові, тим самим що й панове батьки ваші, котрих я не хочу ображати. Але як Бог поможе, ви маєте вийти звідси докінченими особами й будете вміли показати ся де схочете; бо мали щасливу нагоду знайти такого учителя як я. Чи не так же?..

І хлопці на відповідь із запалом кивали головою, так, що де хто з них стукав аж в голову сусіда, і навіть його жінка зворушена храмом і світлом переставала вязати панчошу й відсувала свій плетений стілець, щоб обійняти закоханим поглядом свого чоловіка.

Він звертав ся з запитаннями до всьої тої шолудивої компанії, босоногої й пошарпаної, з гнітючою ввічливістю.

— А нуте, сеньйор де-Льйопіс: устаньте.

І сеньйор де-Льйопіс пузунчик шести років, у штанцях до половини литок, на одній підв'язці, злазив з лавки до долу і ставив ся перед учителем, поглядаючи з під лоба на страшну комишину.

— Я вже давно бачу, що ви колунаєте в носі та крутите галочки. Се гидка вада, сеньйор де Льйопіс; можете поняти віри ва-

шому вчителєви. На сей раз вибачаю бо ви щільно вчитесь і знаєте таблицю помноження; але наука нічого не варта, коли бракує добре вихованє. Не забувайте сього, сеньйор де-Льйопіс.

І крутільник галочок згоджував ся зі всім, радий що відбув орацію без компішнни; коли се другий хлопчисько, що сидів на лавці з ним поруч і десь таїв давнє незадоволенє, бачивши його на ногах і з відкритим задом, по зрадницькому добре його вщипнув.

— Ай! ай! сеньйоре вчителю! — скрикнув хлопець, — Коняча Пика щипаєть ся!

Якеж було обуренє дон Хоакіна! Найбільше збуджувала його гнів завичка хлопців звати один одного вуличними прізвищами своїх батьків, а то й вигадувати нові.

— Хто се Коняча Пика? Ви хочете сказати: сеньйор де-Періс? Що за спосіб розмови! Боже мій! можна подумати що се шинок... Хоч би ви принаймні були сказали коняча голова! От і присвячуї себе на навчанє таких дурнів! Телепні!..

І піднявши компішну, він почав роздавати гучні палі: одному за щипанє а другому за невластивість вислову, як говорив з хрипом дон Хоакін, не перестаючи шмагати. Він частував на осліп і інші хлопці тулили ся на лавках, згинали ся, хова-

ючи кожний голову за спину сусіда; а одному хлопчикови, маленькому Батістовому синові, з переляку від хвиськаня комишини, стало ся нещастє.

Се втпхомирило вчителя і вернуло йому втрачену величавість, а тимчасом відшмагана аудиторія затикала носи.

Доня Пепа, — сказав він до своєї жінки. — Візьміть сеньйора де-Борруля, який зле себе почуває, й обчисьте його на дворі.

І жінка, що мала деяку увагу до трох Батістових синів за те, що платили що суботи, вхопила одною рукою сеньйора де-Борруля і він вийшов зі школи хитаючись на тоненьких ніжках, все ще плачучи з переляку й показуючи через задню розпірку в штанах ще де що крім сорочки.

По скінченю сих інцидентів знов зятягали пісню-лекцію, і дерева здрігали ся від зануди, перепускаючи через своє гіле монотонне гудіне.

Часом чуло ся смутне теленьканє дзвінків, і вся школа зворушувала ся від задоволення. То йшла отара дядька Томби, що наближала ся. Всі знали що як прийде старий із своїми вівцями, то будуть мати пару годин відпочинку.

Коли вівчар був балакучий, то й учитель не зіставав ся по заду; оба починали нескінчену розмову, а тим самим учні по-

кидали свої лавки, щоб послухати їх зблизька, або зникали потихеньку й ішли бавити ся з овечками що щипали травцю по суєдних берегах.

Дон Хоакін почув велику прихильність до старого. Він бував у світах, виявляв до його пошану тим, що розмовляв з ним по кастильському, розумів ся на лікарських з'їлях, не відбиваючи від його клієнтів; на останку був одинокою людиною нагородах, що міг з ним рівняти ся.

Зявляли ся вони завше однаково. Перше приходили овечки до дверей школи, встромляли голову, нюхали з цікавістю й відходили собі геть, з де-якою зневагою, переконавши ся що тут не більше папі як і поживи для розуму і та не варт нічого; потім надходив дядько Томба, ступаючи з певністю по тій знайомій землі, але виставляючи перед себе ковіньку, єдину поміч напівмертвим очам.

Сідали на цегляну лавку, що була біля самих дверей і учитель і пастух розмовляли, а на їх дивили ся мовчки доня Хосефа й більшенькі з школярів, що поволі наближали ся й ставали навколо.

Дядько Томба, що навіть ідучи шляхом завше розмовляв з своїми вівцями, з початку говорив не гладко, наче людина, що боїть ся виявити свою ваду, але балакучість учителя його запалювала і він не-

забаром кидав ся в безмежне море вічних своїх історій. Скаржив ся на те, що **Еспанія** препоганю ведець ся, на те що говорили на городі ті, що приходили з Валенсії, на лнхих правителїв, які винні в тому, що стали погані врожаї а на останку завше додавав:

Ті часи, дон Хаакін, ті мої часи були не такі. Добродій їх не зазнають, але й ваші часи все-ж були красші ніж сї. **Що** далі, то йдець ся на гірше... **А що побачить** вся ся малеча, як повиростає!

Се, видимо, було вступом до його історії.

— Як би ви були бачили нас, що воювали в загоні ченчика! (пастух завше вимовляв *flaire* замість *fraile*). Ото були Еспанці. Тенерішні люди завзяті тільки в корчмі Коши. Я мав вісімнайцять років; на голові кашкет з мідним орлом, що я здобув у вбитого, а рушниця довша за мене. А ченчик... Що за чоловік! Тепер от кажуть про такого або такого генерала. **Брехня**, все брехня! Де був отець Невот, инших наче не було. Любо глянути було як сидить на своєму коннику підгорнувши попи, з кривою шаблею й пістолями. Як ми ганяли! Одн раз тут, инний у провінції Алїканте, потім поблизу Альбасета: **за нами** ганяли ся слідом, але ми, де захопали Француза, то стирали його на порох. Наче ще

тепер їх бачу: мусью! пардон! а я його багнетом штурх, штурх!

І зморщений дід запалював ся, підводив голову, його погаслі очі блищали слабкими іскрами, він порушав ковеньку немов би все ще колов ворогів. А далі починав свої поради: З-за добродушного діда впливав ся жорстоким чоловік, неблаганий, вихований на війні в чистому полі. Показували ся його дикі інстинкти, закам'янілі замолоду й байдужі до бігу часу. Він звертав ся по валенсійському до хлопців, частуючи їх овочем свого досвіду. Вони повинні вірити йому, бо він багато дечого надивив ся. В життю треба терпеливості щоб помщати ся над ворогом; треба дивити ся, як летить мяч і коли летить саме до тебе, вдарити його з силою. І подаючи свої жорстокі поради, він прижмурював очі, що на дні глибоких ямок здавали ся примеркними зірками, готовими погаснути. Він із старечею злосливостю розповідав про сцени боротьби на городі, засідки й хитрощі, про повну зневагу до життя собі подібних.

Учитель, боячи ся за моральність хлопців, наводив розмову на инше, згадуючи про Францію, що лишила великі спогади дядькови Томбі.

Се давало йому тему на цілу годину. Він, мовляв, знає ту країну так, неначе сам у її родив ся. Як Валенсія піддала ся марша-

лови Суше, то його взято в полон, як і кілька тисяч інших, і відправлено до великого міста, Тулузи французької. І він примішував до своєї мови страшенно покалічені французькі слова, які ще міг пригадати по кількох роках. Що за країна! Там чоловіки ходять у білих волохатих капелюхах, кольорових жупанах з комірцями по потилиці, в високих чоботах як у кінного війська; жінки в сукнях як похва на флейту, таких вузких, що позначаєть ся все що під ними; і так він все розповідав про убраня й звичаї часів Імперії, гадаючи, що все так само й зістало ся й що сьогочасна Франція така сама як була з початку віку.

А тим часом як він оповідав у подробиці свої згадки, учитель і його жінка уважно слухали, а де-хто з хлопців, користаючи з несподіваного відпочинку, відходили геть-геть від хати, й ганяли за вівцями, що тікали від них як від лихого ворога. Вони тягали їх за хвости, хапали їх за литки, примушуючи ходити на передних ногах, качали їх з берега, або пробували сідати на їх пелехате руно; і бідолашні сотворіня надаремно протестували ніжним меканєм, бо пастух їх не чув, зайнятий тим, що розповідав зі смаком про сконанє останнього Француза, котрого він вбив.

— І скільки ж їх погинуло? — питав учитель на при кінци оповіданя.

— Так щось сто дваїцять, або сто триїцять, гаразд не пригадаю.

Чоловік і жінка поглянули одно на одного і всіхнули ся. Від останного разу він прибільшив на дваїцять. У міру того як ми-налі літа, збільшували ся його славетні подї й число вбитих ворогів.

Скарги овечої отари звертали на себе увагу учителя.

— Мої панове — кричав він до сміливих хлопців, у той же час кажучи подати собі комишину, — всі сюди! Чи не думаєте ви що ми тут маємо ще цілий день бавитись? Тут треба працювати.

І показуючи се своїм прикладом, махав комишиною для заохоти, заганяючи лупцюванєм у кошару вчености всю отару жартливих пугуїв.

— За вашим дозволом, дядьку Томбо; вже більш двох годин, як ми розмовляємо. Я маю продовжити лекцію.

І тим часом як пастух, грічно відправлений, гнав своїх овечок до млина, щоб розповідати там знову свої історії, в школі починало ся знову виспівуване таблиці множення, що була для учнів дон Хоакіна великою ознакою вчености.

Як сідало сонце, хлопці вигукували свій останний спів, віддаючи подяку Господеви, „що просвітив їх світлом”, і кождий забрав свою торбину з харчами, бо вважаючи

на те, що відлеглість на городі була чимала, хлопці виходили в ранці з дому з запасом щоб перебувати цілий день у школі; навіть вороги дон Хоакіна казали що він був охочий карати їх тим що зменшав їхні порції, щоб таким робом відшкодувати недостачу припасів доні Пепи.

Що п'ятниці, виходячи з школи, учні вислухували неодмінно ту саму промову.

— Мої панове, завтра субота; нагадайте про се паніматкам вашим і повідоміть що той, хто не принесе завтра двох кварто, не ввійде в школу.

Особливо нагадую про се вам, сеньйор.. такій (тут він назвав з дванайцятку прізвищ). Три тижні як ви не приносите обіцяної плати, а так не можна провадити науку, ні витворюваня знаня, ні поборювати природне дукунство на сих полях. Я вкладаю все: мою вченість, мої книжки (і поглядав на три книжки що його жінка обережно збирала щоб заховати в стару комоду) а ви не даєте нічого. Кажу ж вам: хто завтра прийде з порожніми руками, не переступить сього порога. Застерігаю добродійок маток ваших.

Хлопці шикували ся парами, взявши ся за руки (так саме як у колегії Валенсії, атож як би ви думали?) і виходили з хати, поцілувавши спершу шорстку руку дон Хоакіна і всі повторювали пробігаючи біля йо-

го: Бувайте здорові! До завтра, як що Бог дасть!

Учитель проводжав їх до площі перед млином, відкіля розбігали ся шляхи й стежки, і там ряди розривали ся на маленькі гуртки й розходили ся по всіх пунктах рівнини.

— Вважайте, мої панове, я за вами стежитиму, — кричав дон Хоакін, як останню пересторогу, — стережіть ся красти садовину, пшурляти каміня й плигати через канали. Я маю пташку, що про все мені розкаже, і як що завтра довідаю ся про що лихе, проворна комишина літатиме як чортяка.

І ставши на місци він довгий час проводив очима численнійший гурток, що віддалював ся Альборайським шляхом.

То були ті, що справнійше платили. Між ними йшли три сини Батістові, для котрих часто той шлях ставав дорогою плачу.

Побравшись всі три за руки, вони старали ся йти по заду інших хлопців, які, буди з сусідних хат з їхньою, почували таку саму ненависть як і батьки до дядька Батіста та його родини й не проминали нагоди допекти їм.

Двоє старшенькі вміли боронити ся і, більш або менш подряпані, в деяких випадках навіть виходили переможцями. Але найменший, Паскуалет, кругленький, пузатень-

кий хлопчик, що мав тільки п'ять років і якого мати кохала за його милу й смирну вдачу та гадала зробити попом, починав плакати, ледви бачив що його брати встряли в страшну бійку з іншими товаришами.

Багато разів двоє старших приходили до дому змокрілі, обсіпані порохом, наче барложили ся на шляху, з обірваними штанами, з розпанаханою сорочкою. То були знаки бойовища; малий розповідав про його плачучи. І мати мусіла гоїти якого небудь із старших та прикладати йому мідну грюшину, добре притискаючи до г'улі, що набігла йому від зрадницької каменюки.

Тереса збентежувала ся довідавши ся про замахы які зроблено на її синів, і як жінка груба й відважна, що народила ся в полі, заспокоювала ся тільки тоді, як чула що її діти вміли боронити ся й дали доброго чо-су ворогови.

На Бога! Колиб тільки над усе берегли Паскуалета! І старший брат обурений, обіцяв хлосту кожній злій личині яку тільки зустрине де на шляху.

Кожного вечера, коли дон Хоакін губив з очей той гурток, починало ся ворогуванє.

Вороги, сини та небожата тих, що в корчмі запрягали ся звести з світа Батіста, починали задержувати ходу вкорочуючи відлеглість між собою й трома братами.

Ще брєніли в їх ухах слова учителя й погроза проклятою пташкою, що все бачить і все переказує. Дехто сміав ся але нишком. Той дядько такого багато знає!..

Але відповідно тому як відходили далі, вчителева погроза ставала не така страшна.

Почали крутитись коло трох братів, гаяти ся одно за одним, регочучись, — хитра причепка натхнена несвідомим дитячим лицємірством, — щоб пхнути їх на бігу, з святим бажанєм вкинути їх у канал, що межував із шляхом.

Після того, коли сї штуки вичерпували ся без наслідків, раптом починались потилипники й скубанці.

— Злодії! злодії!

І кинувши їм сю образу, смикали їх за ухо й відбігали швидко, щоб там трохи далі повернути ся й крикнути знову ті самі слова.

Ся брєхня, що вигадали вороги їхнього батька, дратувала до нестями хлопців. Двоє старших, покинувши Паскуалєта, що ховав ся плачучи за дерево, набирали каміня й починала ся баталія посеред шляху.

Свистіли кремінці між вітами дерев. силючи цілий дощ листя й відскакуючі від пнів та від косогорів; собаки вибігали лото гавкаючи, збігаючи ся на галас бійки, а жінки, стоячи на порозі своїх хат, здіймали до неба руки й кричали з обуренєм:

— Проклятущі! чорти!..

Такі бешкетн дошкуляли дон Хоакіна до самісїнького серця і на другий день змушували рушати ся його невблагану комшишину. Що скажуть про його школу, про храм доброго вихованя!

Боротьба не кінчала ся доти, доки не проїздив який небудь візник, що замахував ся на їх батогом, або з якої небудь хати виходив дід з палогою в руці, і напасники тігали, кидали ся у розтіч, каючи ся за своє завзяте, як опиняли ся на самоті, і їх гнітпла думка, що наводила на їх легка мінливість дитячого настрою — про ту пташку що все знає, та про ту віддяку, що приготував їм на завтра дон Хоакін.

А тим часом три брати йшли собі далі своїм шляхом, чухаючи свої виразки здобуті в бою.

Одного вечера бідолашна Батістова жінка скрикнула аж до неба, побачивши в якому стані вернули ся її хлопята.

В той день баталія була люта. Ах! розбишаки! Двоє старші були в синяках; се як завше, не було чого звертати увагу.

Але меншенький, архирей, як звала його мліуючи мати, був мокрий від пят до голови, сердешне хлопя плакало й тремтіло від ляку, й холоду.

Люта ватага вкпнула його в канал стоячої води; його витягли відтіля брати, всьо-

го в грязюці чорній та смердячій.

Мати положила його в своє ліжко, але бідолашний усе тремтів у неї на руках, чепляючи ся за її шию і белькотав голосом що здавав ся меканем:

— Мамо! мамо!..

„Боже! дай нам терпеливості!” Ввесь той народ, великі й малі, наважили ся звести з світа всю родину.

VII.

Сумний і похмурий неначе йшов на похорони, пішов Батіст пляхом до Валенсії, одного разу в четвер раненько. Того дня ставав скотський ярмарок у долині річки і він мав у чересі, наче велику ґулю, торбинку з рядна з залишками своєї ощадности.

Нещастя сипались на хату. Одного тільки бракувало, щоб покрівля впала їм на голову й подавила всіх... Що за нарід! Куди він устряв!

Хлопчикова що дня ставало гірше, він трусив ся від пропасниці на руках матері, що тужила кожної години; двічі на день довідував ся лікар; зрештою хвороба мала його конштувати дванайцять чи пятнайцять дуро, мовляв, дрібничку.

Старший, Батістет, ледви міг відходити далі від свого поля. Мав ще й досі голову об-

в'язану биндами і вид увесь подряпаний від часу огидного бою що одного поранку він витримав на шляху з іншими хлопцями його віку, які йшли, як і він, до Валенсії збирати гній. Всі гноевози з околиці зєдналися проти Батістета, і бідолашний хлопець не міг виткнутись на шлях.

Двоє малюх не ходили вже до школи, боячи ся бійки, яку доводилось би видержувати, вертаючись до дому.

А Росета, бідна дівчина! Вона здавала ся найбільш сумною. Батько прибирив собі дома суворий вид, кидав на неї суворі погляди, щоб нагадати їй, що вона повинна вдавати з себе байдужу, і що її смуток є замах на батькове значіне. Але на самоті добрий Батіст журив ся над смутком бідної дівчини. Він і сам був молодий і знав, які тяжкі бувають муки від кохання.

Все виявило ся. Від часу славетної сварки біля Царициної криниці, увесь город по цілих днях розмовляв про кохане Росетине з внуком дядька Томби.

Череватий альборайський різник був лютий на свого наймита. А, ледащо. Тепер він знав, чому він забував свої обовязки, чого він тиняв ся вечерами по городу, як той циган. Панок дозволив собі мати молоду, неначе чоловік, що мав би чим її годувати. І яку молоду, Боже мій! Досить тільки послухати, що кажуть покушці, як зупинять ся по-

балакати перед його столом. Усі кажуть в одно: дивують ся, що такий чоловік як він — побожний, статочний і без жадної вади, хіба що любив де-що вкрати на вазі, — дозволяє своєму наймитови провозжати дочку ворога всього городу, людни лихої, про якого кажуть що він навіть сидів у тюрмі.

І як се все в розуміно пузатого хазяїна було неславою для його крамниць, то з кожним натуркуванем цокотух ставав лютийший. сварив ся сїкачем на смрznego наймита або нападав на дядька Томбу, щоб той провчив свого ледачого внука.

Наслідки такі: різник відправив хлопця, і його дід знайшов йому роботу в Валєнсії в иншого різника і просив його щоб не пускав хлопця на волю навіть у святні дні, щоб він знов не виходив на шлях виглядати Батістову дочку.

Тонет пішов покїрно, з вогкими очима, як те ягня яких він тягав перед ножем свого хазяїна. Він більш не ходитиме. А там у хагї лишила ся бідна дївчина, ховала ся в своїй кімнатї, щоб поплакати, стараючи ся яко мога не показати своєї журби перед матїрю, що роздратована стїлькома непрємностями показувала ся неласкавою, та перед батьком, що нахваляв ся розірвати її на шматки, як що вона знов матиме молодого та дасть привід ворогам з околщї пащекувати.

Бідному Батістови, такому суворому й грізному, найбільшою болячкою з усіх його нещасть була безнадійність дочки, що втратила охоту до їжи, стала жовта, з смугами під очима, слувала ся вдавати себе байдужною, майже не спала, хоч се не перешкаджало їй що дня в свій час виходити на фабрику з затуманеними очима, що показували що її думки блукають десь далеко, що вона вижає собі сни кожної години.

Чи можливі ще більші нещастя? Отже ще зістали ся інші. В тій хаті навіть скотина не була вільна від утруйного духу ненависти, що наче плавав над нею.

Те, чого не топтали ногами, псували лихим оком, і от через віщо його бідний Моррут, старий кінь, що наче належав до сімї, що тягав по шляхах його вбоге майно й дітий підчас злиденних маандрівок, занепав поволі в своїй новій стайні, найкращому помешканю за все його трудове життя.

Він поводив ся як чесна особа за гірших часів, тоді як родина оселила ся в хаті й треба було орати закладу землю, закам'янілу за десять літ занедбаня; тоді як доводило ся їздити раз-у-раз до Валенсії, збирати груз по руйнованих та старе дерево; тоді як паші було обмаль, а роботи до перерви. А от тепер, як перед віконцем стайні розгорнув ся чималний ланок свіжої трави, стрункої й хвилястої, що була вся для його;

тепер як він мав стіл застелений тою зеленою й соковитою скатертиною з чудовим духом; тепер як він став гладшати, як стали кругліші його гостроверхі стегна й вузловатий хребет, умер не знати від чого; може бути користаючи з свого певного права на відпочинок, як уже витяг на собі цілу родину.

Одного разу ліг на соломі й відмовився вийти, дивлячись на Батіста скляними жовтими очима, й від того погляду вмерли на устах господаря лайки й погрози обурення. Бідолашний Моррут був наче людина. Батіст, ізгадуючи його погляд, мало не плакав. Всі в хаті заметушилися, і се лихо справило те, що родина раптом забула про бідного Паскуалета, що трусився від пропасниці в ліжку.

Жінка Батістова плакала. Те сотворіне, що витягало свою лагідну морду, бачило появу на світ мало не всіх її дітей, і вона ще згадувала так, неначе се було вчора, як його купили на ярмарку в Сагунті, малого, брудного, вкритого лепом і грязюкою, як нікчемне лоша. А тепер наче відходив хтось із родини. І коли гидкі добродії приїхали з возом, щоб забрати трупа ветерана праці до казана, де з його скелета стануть блискучо білі кістки, а з його тіла поживний гній, плакали діти, викрикуючи від дверей нескінчене „прощай” бідному Моррутови, що відїздив з задубілими ногами й обвислою

головою, а тим часом мати, наче маючи страшне прочуте, обхопила руками слабу дитину.

Вона бачила свого сина тоді як він проходив у стайню, щоб потягти за гриву Моррута, який терпів з ласкавою покірністю всі дитячі штуки. Вона бачила малого як батько саджав на твердий хребет скотини, а він молотив маленькими ніжками блискучі боки й кричав: но! но! своїм дитячим язиком. І вони бояли ся, щоб смерть бідної скотинки не показала дорогу иншим смертям. Боже, дай щоб одурили її сі прочутя засмученої матери; нехай не понесе на своїй спині бідного хлопчика пляхом до неба, як иншого часу носив стежками городу вцепленого за його гриву, тихою ходою, щоб не скинути.

І бідний Батіст, думаючи думки про всі ті нещастя та перевертаючи в своїй уяві то хворобу дитини, то смерть коня, то рану другого сина, то тяжке засмучене своєї дочки, дійшов до передмістя і перейшов міст Серранський.

В кінці мосту на еспланаді між двома садками проти восьмикутних бапшт, що витикали через дерева свої гостроробрі дуги, виставлені бойниці і благородний вінець зубців, Батіст зупинив ся й повів рукою по виду.

Треба було зайти до хазяїв, синів дон

Сальвадора, та попросити в їх у позичку децицею, щоб поповнити ту суму що буде коштувати кінь на заміну бідного Моррута. Охайність є розкіш бідних людей, і він сів на кам'яну лавку, дожидаючи поки прийде на него черга, щоб виголити бороду що за два тижні поросла колюча й шорстка, як колючки й зачорнила його вид.

Під накритем високих платанів орудували цилпорні сільського люду, вандрівні голярі. Пара кріселців з плетеними денцями й поручками лискучими від довгого вжиття, грілка на якій кипів горщик води, рушники непевного кольору, і пощерблені бритви, що скребли міцну шкіру парав'ян з таким дерканем, що аж моторошно ставало, складало весь скарб на вільному повітрі.

Грубі хлопчиська, що прагнули стати підручними в мійських голярнях, відбували тут свою першу науку, і тим часом як вони муштрували ся, роблячи виразки та зарізуючи й здираючи клапті шкіри по всій голові, хазяїн розважав гостей розмовою, сидячи на уличній лавці, або вичитував у-голос газету громадї, що підперши щелепи обома руками незворушно слухала.

Тим, що сідали на крісло муки, притуляли до щоки цеглину твердого мила і терли й терли, аж поки показала ся піна. А

тоді брав ся невблаганий ніж, і добродій, котрого голили твердо, терпів виразки, з кривавими плямами на виду. Трохи далі цюкали здоровенні ножиці й безвпинно клацали, а ходячи то в оден то в другий бік над круглою головою якого-небудь парубіки-хорошуна якого обстригали як пуделя; найвисша елеганція: широка кучма над чолом, і половина голови з потилиці старанно обчекрижела.

Батіста обгодили досить швидко, поки він слухав, пірнувши в плетене крісло й прижмуривши очі, читане майстра, гугняве й одноманітне, і його поясненя й уваги людські тямущої в громадських справах. Він дістав не більше трох дряпанців та одну виразку в ухо. Іншим разом траплялось більше. Він віддав свого пів реала і посунув у місто Серранською брамою.

Дві години перегодом він вернув ся й сів на камяну лавку в гурті селян послужали майстра, поки прийде година торгу.

Хазяїни отсе позичили йому невелику суму, що бракувала йому на те щоб купити коня. Тепер найважнійша річ мати добре око щоб вибрати, бути спокійним, щоб не дати себе одурити хитрим циганам, що проходили перед ним із своїми кіньми й сходили по узбочу до річища.

Одинайцята година. Торг саме повинен розпалитись. До Батіста доходив не вираз-

ний гомін невидимого клетотія; підіймалося ржане й голоси з рівної долини. Він вагався, зіставався не рухомим, як людина, що хоче відтягти хвилину великоважної постанови, і на решті наважився зійти вниз на ярмарок.

Ріка була, як завжди, суха. Кілька смужок води, що впривалились із заставок і гребель, що обводнюють рівнину, викручувалися, творячи криві лінії й острівці на порохнявому, горячому й нерівному ґрунті, що більше скидався на африканську пустиню, ніж на лоно річки.

В такий час те все було аж біле від сонця, без найменшої плями тіни.

Вози хліборобів з білими халабудами творили табор у середині ріки, а вздовж муру, витягшись низко, стояла скотина до продажу: чорні брикливі мули в червоних попонах, з лискучими крижами, що рушались від нервового неспокою, робочі коні міцні, але смутні, як раби сказані на вічну працю, що дивилися на прохожий люд скляними очима, наче вгадуючи нового тирана, і маленькі жваві коники, що били землю копитами й сіпали обротьку, що привязувала їх до муру.

Впоздовж косогору, де зїжджати, стояли всякі негодящі товарики: безухі осли, з брудною шерстю, в гидких болячках, сумні шкапи, з шкурою наче подертою гостри-

ми безмясними кістками, сліпі мули з шиєю як у бусля, вся ярмаркова мізерія, покидьки праці, що з побитою шкурою, з підсохлим черевом, з болячками розіденими зеленими грубими мухами, дожидали щоб прийшов хтось їх торгувати, — для бою биків, або який старець, що вмів би ще їх скористати.

Понад течіями води, в середині ріки, по берегах, що вогкість покрила ріденьким килимом муріжка, гасали гуртками незауздані лошаки, пустивши по вітру довгу гриву, стелючи хвіст по землі. Трохи далі моста, через круглі кам'яні очі було видно гуртки биків, що підобгавши ноги спокійно жували траву, що підкидали їм пастухи, або лїниво ходили по спаленій землі, почувачи тугу за свіжими пастівниками, й зупиняли ся в суворій поставі кожного разу як хлопці починали на їх свистіти з-за муру.

Ярмарок ставав що раз жвавіший. Округ кожного коня, що приготував ся, збирала ся юрба рухливих і балакучих селян у жилетках з ясеновим цїпком у руці. Цигани, сухорляві, смагли, з широкими зігнутими лапами, в латаних чумарках і смүшевих шапках, з під яких горіли чорні очі горячковим блиском, говорили без перестанку, дїхаючи в лице покупцеві, наче бажаючи його загіпнотизувати.

— Але подиви ся, добродію, гаразд на кобилку. Приглянь ся, яка гарна.. Се не кобилка, а панночка!

І селянин, байдужий до солодкої циганської піснї, замкнувши ся сам у собі, задуманий і непевний, дивив ся в землю, дивив ся на кобилку, чухав потилицю, і нарешті мовив з упертою рішучістю:

— Добра... але більше не дам!

Щоб вирівнати рахунки та покрити продаж шукали захисту в холодочку, де баба продавала боханчики обсижені мухами, або наливала в лшучі шклянки з шів дванайцятка фляшок, що стояли вряд на цинковім столї.

Батїст пройшов кілька разів туди й назад по між товаром, не звертаючи уваги на продавців, що чепляли ся його вгадуючи його замір.

Нїщо йому не подобало ся. Ай, сердешний Моррут! Як тяжко знайти йому заміну! Як би не так треба було, то вернув ся-б, не купивши. Йому здавало ся, що він ображає вмерлого тим, що зупиняє свою увагу на цих немилых конях.

На останку зупинив ся перед одним білим конем, не дуже сптим і блискучим, з трошки обідраними литками, з деяким виглядом утоми, робочою скотиною, що хоч показувала ся втомленою, але здавала ся дужою і жвавою.

Заледви він положив руку йому на крижі, як з'явився коло його циган, облесливий, щиренький, і заговорив так, наче знав його ціле життя.

— Се перлина не коник. Зараз видно, що добродій вміє розбирати добрих коний... І дешевий. Я гадаю що ми не розійдемось... Моноте! ану проведи його, нехай пан побачить як він гарцює.

І згаданий Монот, циганчук з випнутим задком і зашкарубленим лицем, ухопив коня за обротьку і став бігти по нерівному піску, а за ним бідний кінь, що тупав неохоче, неначе йому обридло проробляти стільки разів ту саму операцію.

Збігся цікавий нарід і оточив Батіста й цигана, що слідкували очима за ходом коня. Як вернув ся Монот з конем, Батіст оглянув його уважно, устроїв свої пальці між жовті зуби, помацав рукою по всьому тілу, підняв копита, щоб оглянути їх і старанно оглянув між литками.

— Диви ся, добродію, диви ся, — сказав циган — на те він і стоїть... Чистий, як свячена водиця. Тут не обдурюють нікого. Все натуральне. Не підправляють скотинку, як роблять інші, що перероблять тобі осла в один мент. Я його купив на тім тижні, і в думку мені не спало зчистити ті штучки, що в його на литках. А вже-ж бачив добродій як він вільно вимахує ногами. А що вже

до запряжки — то й слонь не потягне так як він. Он тут на шиї, добродію, побачиш знаки.

Батіст не здавав ся не задоволеним оглядинами, але силував ся вдати з себе знеохоченого, і все було йому не влад. Його нефортуна, як візника, навчила його розпізнавати скотину, й він сам у собі сміяв ся з тих цікавих, що дивлячись на непоказну постать коня, балакали з циганом і казали що він годящий тільки на те, щоб відпровадити його до казана. — Його сумний і втомлений вигляд був такий, як звичайно в роботящої скотини, що покійно працює, поки здужає тягти.

Прийшла рішуча хвилина. Він його бере. Що за його?

— Для тебе, добродію, як ти мені приятель, — сказав циган, глядячи йому плече, — для тебе добродію, такого милого чоловіка, що вмітиме добре доглядати таку лялечку... я віддам його за сорок дуро, і ввесь тобі торг.

Батіст витримав удар спокійно, як людина звикла до такого роду розмов, і лукаво веміхнув ся.

— Добре. Так от для тебе я трохи скину. Хочеш двацять і пять?

Циган простяг руки з театральним обуренєм, відступив кілька кроків, зірвав собі з голови шапку, і втнув ще багато чу-

дернацьких штук, щоб виявити своє розгніванє.

— Мати Божа! Двайцять пять дуρο! Але чи придивив ся добродій до скотинки? Бодай я пропав коли можу віддати за таку ціну.

Але Батіст на всі його штуки відповів те саме:

Двайцять пять... ні шеляга більше.

І циган вичерпавши всі свої рації, яких було чимало, покликав найбільший доказ.

— Моноте! проведи коня... нехай добродій добре придивить ся.

І Монот вдруге тюпав і тяг коня, що, де далі, був дуще знуджений проходкою

— Який рух! Га? сказав циган — іде наче маркиза на прогулянці. І таке добро варт для вас двацять пять дуро?

— Ні шеляга більше, — знов сказав той уперто.

— Моноте, верни ся. Вже годі.

І циган, удаючи обуренє, повернув ся спиною до купця, наче додаючи зрозуміти, що всякий торг скінчено, але коли побачив що Батіст справді пішов собі, то вся його поважність зникла.

— Ну, ну, добродію, яка буде твоя ласка?.. Ах подиви ся-ж, пане Батіста: тільки що люблю тебе й хочу щоб ся лялечка була твоя, зроблю для тебе те що для

нікого не зробив би. Чи згода на трийцять і п'ять дуро. Нехай буде так. Присягаю ся спасенем твоєї душі, що не зробив би сього навіть для рідного батенька.

На сей раз був ще жвавіший і рухливіший його протест, коли він побачив що хлібороба не зворушило знижене, і що на превелику силу він накинув два дуру. То се так мало подобаєть ся йому ся делікатна перлина? То він не має очий щоб бачити чого вона варт? А ну, Моноте, проведи ще раз.

Але вже Монот немав чого мучити ся знову, бо Батіст пішов собі геть, удаючи, що не хоче купувати.

Пішов ярмарком, дивлячи ся здалека на інші коні, але все поглядав крайком ока на цигана, який удаючи так само байдужність, стежив за ним, шпигував очима.

Наблизив ся до одного коня, дужого, з лискучою шерстю, якого не мав думки купити, догадуючи ся про високу його ціну. Ледви положив руку йому на крижі, почув над своїм ухом горячий подих і бурмотане:

— Трийцять і три... На спасіне твоїх діток, не кажи що ні. Адже бачиш, що мене легко вмовити.

— Двайцять вісім, — відповів Батіст не обертаючись.

Як надивив ся досить на того гарного

коня, то посунув далі і щоб робити що-небудь, став дивити ся, як стара селянка торгує ослика.

Циган повернув ся до свого коня і здалека дивив ся на його, махаючи кінцем оборотьки, немов прикликаючи його. Батіст ста́в наближати ся поволі, удаючи з себе неуважного, дивлячись на мости, де проходили, як рухомі кольорові куполи, розкриті парасольки міських жінок.

Вже було о пів дня. Пісок річної долини пік огнем. Сму́га взята між загати не рушала ся ні найлекшим подихом вітру. В тому горячому й густому повітряу сонце падаючи плазом, кололо шкуру й смажило уста.

Циган приступив кілька кроків до Батіста, подаючи йому кінець оборотьки, на знак володіння.

— Нехай ні по твоєму й не по моєму. Трійцять, і бачить святий Господь, що я нічого не заробив. Трійцять!... не кажи мені що ні, бо здохну від пересердя. Гайда... Блі руку.

Батіст узяв за оборотьку і простяг руку циганови, який стиснув її горяче. Торг скінчив ся.

Хлібороб витрусив з свого череса всі ті запаси, що надімали йому живіт: білет що позичив йому хазяїн, кілька грошин по одному дуро, жменю дрібного срібла, загор-

нутого в папірову дудочку, і коли рахунок був повний, не міг уникнути від того щоб піти з циганом у холодок, і запросити його на шклянку та дати кілька сентимів Монотови за його біганшну.

—Ти забрав, добродію, окрасу ярмарка. Сьогодні щасливий день для тебе, пане Батісто; мабуть перехрестився правою рукою і свята Діва зійшла до тебе.

Довелося вишити ще по другій — То вже могорич цигана, а далі Батіст перешпінивши зразу течію його бажань і солодких слів, узяв за оборотку свого нового коня, й сівши на його голій хребет за допомогою прислужного Монота, поїхав собі підтюпцем від галасливого ярмарку.

Він їхав задоволений з коня; день не пройшов для його марно. Про бідного Моррута він уже ледво згадував, і почував гордощі хазяїна, коли на мості або на шляху хто небудь з огороду обертав ся подивити ся на білого коня.

Найбільше задовольнене він мав проїздячи попри корчму Коши. Він примусив свою коняку бігти гордовитим скоком, немов би то був кінь доброї породи, і побачив, що, скоро він поминув корчму, показали ся на дверех Пімента і всі гультяї городу з насупленими очима. Падлюки! Вже добре пересвідчили ся, що трудно їм його вкусити зубами, що він сам оден уміє боронити ся.

А що, бачиш: новий кінь. Коли-б ще й те що стало ся в дома, можна було так легко залагодити!

Його пшениця, висока й зелена, стояла наче озеро з неспокійними філями при самій дорозі; люцерна буйно розрослась і від її пахоців розкривали ся нїздри в коня. Він не міг ремствувати на свою землю; але в середині в хаті бояв ся зустрінути біду, вічну товаришку його житя, вона чигала на його щоб застромити в його свої пазурі.

Почувши кінське тупанє, вийшов Батістет з обв'язаною головою й підбіг ухопити обротьку, тим-часом як батько злазів з коня. Хлопець захопив ся новим конем. Гладив його, положив йому руки між губи, і хапаючи ся заволодіти його спиною поставив стопу на його ногу, вхопив ся за шию й сїв на круп як мурин.

Батіст увійшов у хату, білу й чепурну, як завше з її лискучими кахлями, з усіми меблями на своєму місці, але наче оповиту в сміток чистого й блискучого похорону.

Жінка вийшла на поріг кімнати з припухлими й червоними очима, з розпатланим волосєм, виявляючи всім своїм утомленим виглядом про довгі ночі без сну. Тільки зараз пішов лікар. Те що й завше, мало надії. Був насуцлений, говорив півсловами, і подививши ся трошки на малого, вийшов не записавши нічого нового.

Тільки сїдаючи на свою колибку сказав, що прийде ще на ніч. А дитина все однакова, в горячці, що виснажує її маленьке тіло, де далі то все худійше.

Було те, що кожного дня. Вже призвичаїлись до того лиха: мати плакала автоматично, а інші з смутним виразом брали ся до щоденної роботи.

Далі Тереса, жінка хазяйновита, запитала чоловіка про наслідок його подорожі й схотїла подивити ся на коня, і навіть смутна Росета забула тяжке лихо свого коханя і стала розпитувати про покуп.

Всі, великі й малі, повиходили на подвірє щоб подивити ся на коня в стайні, куди його запровадив нестямно радий Батїстет. Хлопчик зістав ся покинутий на ліжку в кімнаті, де він ворухив ся з очима затьмареними хворобою, квилючи ледви чути: Мамо! мамо!

Тереса з поважним виразом розглядала куплену коняку, довго вираховуючи чи вона варт трийцять дуро; дочка вишукувала ріжницї між новим конем і блаженної памяти Моррутом, а двоє малих, раптом з повним довірем стали тягати його за хвіст, гладили по животі й даремно прохали старшого брата щоб висадив їх на його білу спину.

Рішучо сподобав ся всім той новий член родини, що тикав носом у ясла зді-

вовано, наче знаходив там якийсь слід, якийсь далекий дух від покійного товариша.

Вся родина сіла обідати, і мали такий запал до новини, такий захват до того набутку, що кілька разів Батістет і малі впискаували зза стола і бігли поглянути в стайню, неначе бояли ся що в коня впресли крила і його вже там нема.

Час по обіді минув без новини. Батістови треба було зорати клопоть землі, що досі він залишив ще обробленим, готуючись до збору городини, і він і син запрягли коня, й раділи двлячись як покірно він слухаєть ся й з якою силою тягне плуга.

У вечері, як уже мали кінчати, їх стала кликати, голосно кричучи від дверей хати, Тереса. Кричала так неначе просила ратунку.

Батісте! Батісте!.. йди мерщій!

І Батіст побіг через поле, наляканий тоном голосу й несамовитими рухами жінки, що рвала на собі волосє й стогнала.

Дитина вмирала. Досить було подивитись, щоб пересвідчити ся. Батіст увійшов в кімнату й нахилившись над ліжком, почув дріж холоду, як неначеб йому линули холодною водою за спину. Бідолашний архирейчик ледво вже ворухив ся: тільки груди його підіймали ся з важким хрипом; його уста набулі синього кольору; очи майже замкнені показували свою опуклість

вигаслу й не рухому, то були очі, що вже не дивили ся; його смагле личко немов почорніло таємничою темністю, як неначе на його кинули свою тїнь крила смерті. Єдине, що виблискувало на сїй головці, було біляве волосє, що розкинулось на подушці, як покручена куделя, об яке розбивалось із дивним одсвітом світло від лямпи.

Мати стоїнала безнадійно, вила як розлючений звір. Її дочка, що плакала нишком, мусїла її вдержувати, щоб вона не кинула ся на дитину, або не розторощила собі голову об стїну. За порогом плакали малі ненаважуючи ся ввійти, немов настрашені криками своєї матери, а коло ліжка стояв Батїст обхоплений горем, стиснувши кулаки, кусаючи собі губи, і втупивши очі в те маленьке тїло, якому такі болі й дріжання коштувало житє. Спокій сего велитня, його сухі очі, що мигали з нервовою дріжю, похилена над сином голова, мали вираз ще більшого горя, ніж крики матери.

Раптом він завважив що Батїстет стоїть біля него; він прийшов наполоханий матерним криком. Батїст розсердив ся, побачивши що він покинув коня серед ниви, і хлопець утираючи сльози, побіг хутенько щоб привести скотину в стайню.

Кілька хвилин перегадом нові крики

збудили Батіста від його гіркого остовпіння.

— Тату!.. тату!..

То Батістет кликав його за дверима хати. Батько причуваючи нове лихо, побіг за ним, не розуміючи його заплутаної мови. Кінь... сердешний білий... на землі... кров...

І за кілька кроків він побачив його: кінь лежав підгорнувши під себе ноги, ще запряжений у плуг, але силкував ся звести ся, витягаючи шию і смутно ржав, а тим часом з його боку побіля одної з передних ніг текла поволі кров і напувала свіжо прорізані борозни.

Його ранено, і тепер може умре. Боже милій! скотина що потрібна йому так, як власне жите і ради якої він мусів запозичати ся в хазяїна...

Поглянув навкруги, немов шукаючи винуватця. Нікого на рівнині, що синіла від смерканя, чув ся тільки далекий гуркіт возів, гомін з очеретів і голоси якими перекликали ся з хати до хати. На поблизьких шляхах, по доріжках ні душі.

Батістет силкував ся виправдати себе за таку необачність. Біжучи до хати, він бачив на шляху гурток людей, веселу компанію, що сміяла ся й співала, певно повертаючи з корчми. Може бути що то вони.

Батько не хотів слухати далі... Пімен-

то, хтож инший міг бути? Ненависть городу вбила йому сна, і тепер сей розбійник занпащає йому робочу скотину, знаючи о скільки вона йому потрібна. Господи! Чи не досить уже сього, щоб християнин наважив ся загубити свою душу.

І не міркував більше. Сам не тямлючи, що робить, вернув ся до хати, зняв свою рушницю зза дверей, і швидко побіг; тим часом інстинктивно відчинив камеру своєї зброї, щоб побачити чи обидва дула набиті.

Батістет зостав ся коло коня, стараючи ся зупинити йому кров хусткою, знятою з голови. Він відчув острах, бачивши як батько побіг шляхом з наготовленою рушницею й з бажанєм заспокоїти свою лють убіємством.

Був страшний вигляд того чоловіка спокійного й вайлуватого. в якому прокидав ся звір, обурений тим, що його дратують день-у-день. В його очах налитих кровю блищав зачал убіємства; все його тіло здрігало ся від гніву тихомірної людини, що як переходить межі терпеливого спокою, то вже впадає в розлютоване.

Як роздратований кабан він кинув ся через поле, топчучи рослини, плигаючи через рівчакн ламаючи очерети; збочив з шляху, щоб прийти навпростець до хати Піменто.

Хтось стояв на порозі. Засліплене від гніву й сутінь смерканя не дали йому роздивити ся, чи то був чоловік, чи жінка, але він бачив як одним скоком воно ввійшло в хату й зразу замкнуло двері, налякане появою того чоловіка, готового націлитись рушницею.

Батіст зупинив ся перед замкненою хатою.

— Піменто!.. Розбійнику!.. Виходь!

І його голос йому самому здав ся дивним, неначе був чужим. Був то голос тремтячий і тонкий, гострий від задухи гніву.

Ніхто не озвав ся. Двері були замкнені: зачинені були вікна і три віконця в горі над фасадою, що давали світло горищу, де складали врожай.

Розбишак певно дивить на його в яку небудь дірку, може наставляє рушницю, щоб стрельнути на його по зрадницькому, з якого небудь з горішних віконець, і несвідомо, з тією муринською обережністю, що готова завше сподівати ся від ворога всякої капостної штуки, він захрпив ся тілом за грубий стовбур інжирного дерева, що дало тїнь хаті Піменто.

Імя Піменто без ушну дзвеніло в тиші смерканя, з проводом усякого роду лайки.

— Виходь, страхопуде!.. Покажи ся,

ледащо!

А хата зіставала ся мовчазна й замкнена, неначе її зовсім покинули.

Батістови здавало ся, що він чує задушені жіночі крики, шамотню боротьби, щось таке що давало йому думати що то сердешна Пенета борикаєть ся з Піменто, бажаючи вдержати його, а він певно намагаєть ся вийти з хати, щоб відповісти на лайку: але далі він не став чути нічого, і його образливі вигуки дзвеніли в безнадійній тиші.

Се його розлючувало ще більше, ніж колиб ворог був зявив ся. Він почував що божеволіє, здавало ся йому, що німа хата глузує з його, і покинувши свій захисток, він кинув ся на двері й став гатити їх прикладом.

Дерево аж здрігало ся від грюканя несамовитого велетня. Він хотів зігнати свій гнів на житлі, коли вже не міг потрощити господаря, і він із запалом гатив у двері й так само молотив стіну, вибиваючи великі шматки вапна. Кілька разів він навіть притуляв рушницю до щоки, бажаючи пустити два набої у віконця на горниці, і його тільки вдержував страх зістати ся беззбройним.

Його розлютованє де далі зростало, налиті кровю очи ледви могли бачити; він хитав ся як п'яний. Він мало не впав до до-

лу як пробитий, корчучись від гніву, задушений лютістю, але переміг себе, а далі раптом червоні хмари, що його сповивали розірвали ся й за лютістю прийшла кволість; він побачив усю свою недолю, почув себе виснаженим; його гнів розбитий таким напруженєм, розійшов ся, і Батіст, посеред вичитуваня лайок, почув що голос його слабне, повертаючись на стогін, і на останку він прорвав ся плачем.

Він уже не лаяв більше Піменто. Пішов помалу назад, поки вийшов на шлях і сів на горбочку з рушницею біля ніг. Там він плакав та й плакав почувваючи з сього велике полегшене; його приголубила темна пічка, що неначе мала свою частку в його лихови, бо що разу ставала темнійша, вкриваючи його плач, мов дитини.

Який він нещасний! Один проти всіх. Малого він згайде мертвого верзувшись до хати; кінь, що був його житєм, тепер ні до чого через тих розбійників; лихо насуваєть ся на його з усіх боків, підіймаєть ся з шляхів, з хатин, з очеретів, користаючи з кожної нагоди, щоб допкулити його родині, а він беззбройний, не може боронити ся від того ворога, що зникає, ледви він тямирить ся побороти ся з ним, не можучи більше терпіти.

Господи! що він такого вдіяв, щоб стільки терпіти? Чи не був він чесною лю-

диною?

Він почував себе що-разу дужче прибитим горем. Сидів нерухомо на горбочку. Могли прийти його вороги: він мав навіть сплищ щоб підняти рушницю що лежала біля його ніг.

На шляху чуло ся не швидко теленькане й сповняло темряву таємничим тремтінням. Батіст подумав про свого малого, про бідного архирейчика, що певно вже вмер. Може то дзвонять так любо ангели, що прилинули взяти його і літають над городом не знаходячи його вбогої хатини. Ох, колиб не інші... колиб їм не були потрібні його руки щоб жити! Бідолаха прагнув зникнути; думав яке то булоб щастє покинути тут долі на горбочку те тіло, що його піддержуване так багато йому коштів, і пришавши до душеньки свого сина, тої нецовиної дитини, линути, линути, як ті блаженні, котрих несуть ангели, і яких він бачив на образах в церкві.

Теленькане чуло ся близько него і шляхом проходили невизначні постати, що він не міг розпізнати своїми очима, затуманеними сльозами. Він почув що його хтось торкнув кінцем палиці. Підвівши голову побачив, що вирізнілась якась постать, якийсь привид схилив ся над ним.

Він пізнав дядька Томбу, єдиного чоловіка з городу, що не загодяв йому ні-

якого лиха.

Пастух, що вважався за ворожбита, мав дивну прозірливість сліпих. Заледви він пізнав Батіста, то вже здавалося, зрозумів усю його шедоло. Він торкнув палицею рушницю, що лежала біля його ніг, і повернув голову, наче шукаючи очима в п'тьмі хату Піменто.

Почав говорити поволі, з спокійним смутком, як людина звична до лиха того світа, який він мав незабаром покинути. Він угадував Батістове горе.

— Сину мій... сину мій...

Він сподівався всього того, що сталося. Він його остерігав ще в перший день, як він сів на тій проклятій землі: завдасть йому лиха...

Проходячи попри його хату, він побачив світло крізь відчинені двері... він чув безнадійні крики; собака вила... Умер малий, адже правда? А він тут думає, що сидить на горбочку, коли справді він тут одною ногою в тюрмі. От так і гублять себе люди і руйнуються родини. Він готовий скінчити дурним убійством, як бідолах Баррет і вмерти як і він у тюрмі.

Се неминуха річ: сю землю проляляти бідні люди, і вона тільки їй може давати овоч проклону.

І бурмочучи свої страшні пророкування, пастух пішов далі за своїми овечками пля-

хом до села, даючи пораду бідному Батістови, щоб ішов геть відтіля, але далеко дуже далеко, де недовелось би заробляти хліб борючися з ненавистю бідноти.

І вже як його не видно було і він пірнув у темряві, все ще чув Батіст його поважний і смутний голос, від якого йому ставало моторошно:

— Вір мені, мій сину... завдасть вона тобі лиха!

VIII.

Батіст і його родина не зрозуміли, як почала ся нечувана й несподівана річ: хтось перший наважив ся ступити на місток, що сполучав шлях із проклятим полем.

Не стали в хаті зупинятися над такими дурницями. Придавлені горем вони побачили, що город раптом іде до їх, вони не сперечали ся, бо нещасте потребує по-тіхи, тай не дякували за несподіване наближене.

Смерть дитини рознесла ся по всій околиці з надзвичайною швидкістю, з якою розголошують ся на городі новини, від хати до хати на крилах пащиківання, найскоршого з телеграфів.

Сеї ночі багато людей погано спали. Здавало ся, що дитина, відходячи, зіставила колочку в сумління сусідів. Не одна жін-

ка перевертала ся на ліжку, турбуючи своїм неспокоєм сон свого чоловіка, який гримав незадоволено: та дитина турбовала її сон. Що воно розповість Богови, як злине на небо?...

На всіх потроху сягала відповідальність за ту смерть, але кождий з лицемірним еґоїзмом віддавав сусідови найголовнійшу вину того горячого переслідуваня, наслідки якого впали на малого. Кожда кума складала вину на иншу, ту, котру вважали своїм ворогом. Зрештою всі посунули з наміром другого-ж дня полагодити заподіяне лихо, піти вранці прислужити ся родині і поплакати над бідною дитиною і кризь хмари сну вони ввижали Паскуалета білого й осяяного, як ангел, з докором у погляді всім тим, що були такі жорстокі до його й його родини.

Весь люд з околиці встав міркуючи про те, яким побитом приблизитись до Батістової хати й увійти в неї. То був іспит сумління, вибух каєня, що припливав до вбогої хати з усіх кінців рівнини.

Розвиднілось, і в хатині вже сиділи дві баби, що жили в сусідній хатці. Родина, пригноблена, ледви чи й здивувалась, що сидять дві жінки там, куди ніхто не приходив уже більше пяти місяців. Вони хотіли бачити дитинку, бідну зіроньку поранню, і ввійшли до кімнати дивити ся на його, все

ще на ліжку, обгорнутого саваном по саму шию і його тіло ледви визначало ся під покровом; і білява головка нерухомо й важко лежала на подушці. Мати одна тільки плакала, сховавшись у куток, звившись у клубочок, маленька як дитина, і наче старала ся зменшитись і зникнути.

За тими жінками ввійшли інші й інші і ціла низка зажурених кумась, що сходили ся з усіх боків городу і оточували ліжку, цілували маленьке тіло й хапали ся за його так, неначе воно належало їм, залишаючи на боці Тересу й її дочку, що знеможені неспанем і плачем здавали ся як дурні й снідли похиливши на груди лице, червоне й наче опшарене слізьми.

Батіст, сидячи серед хати на плетеному стільці, дивив ся з отуманілим виразом на процесію того люду, що так дуже його кривдив. Не почував ненависти, але так само і вдячності до їх. Зі вчорашного перелому він вийшов знищений і дивив ся на се все з байдужністю, як неначе то була не його хата і той бідолашний малий, що лежав на ліжку, не був його син.

Тільки собака, що лежала звинувшись біля його ніг, неначе заховала спогади й почувала ненависть: вона тикала носом у всі ті снідниці що входили й глухо харчала, немов бажала кусати ся й тільки здержувала себе, щоб не зробити недогоди своїм хазя-

їнам.

Менший нарід поділяв незадоволене собаки. Затістет дивився хилим оком на всіх тих тіток, що стільки разів глузували з його як проходив попри їхні хати, і він тулився в стайні, щоб непускати з очей бідного коня, якого він гоїв згідно з наказами ветеринара, покликаного минулої ночі. Він дуже любив братіка, але смерть не має ліків і його тепер найбільш клопотало те, щоб кінь не зістався кривим.

Двоє малих, задоволені в глибині з того нещастя, що стягало на їх хату увагу цілої околиці, стерегли двері, не пускаючи дівчур, що як ті зграї воробців налітали всіма шляхами й стежками з негарною й підбудженою цікавістю — подивитися на небіщика. Тепер прийшов їхній час, тепер вони були панами. І з відважністю тих, хто в своїй хаті, вони на одних сварилися й проганяли, інших пускали в хату, даруючи їм свою протекцію, відповідно тому, як вони поводитися з ними підчас крівавих і непевних мандрівок по дорозі до школи... Паскуди! Знайшлися ж такі, що намагалися ввійти після того, як були дівчурими особами в сварці, в якій бідолашний Паскуалет упав в канал і схопив смертельну хворобу.

Поява кволої й блідої молодички, здавалося, оживила всю родину напливом важких спогадів. То була Пепета, жінка Пімен-

то. Навіть вона прийшла!

Батіст і його жінка мали бажане протесту. Але їхня воля не мала сил... Навіщо? Нехай собі йде. І як що прийшла на те, щоб радіти з їхнього горя, може сміятися, скільки схоче. От вони тут безвладні, прибиті тугою. Бог, що все бачить, заплаче кожному своє.

Але Пепета пішла просто до ліжка, відсунувши інших жінок. Вона мала в руках здоровенну вязку цвітів і листя, які й розсипала над ліжком. Перші пахоці молоді весни розійшлися по хаті, що пахла медикаментами і в важкім повітрі якої чувся, здавалося, дух безсонної ночі й безнадійного зітхання.

Пепета, бідна робоча скотина, що вже втратила надію бути матір'ю, а йшла заміж сподіваючись мати дітей, втратила спокій побачивши ту головку білу як слонева кість, облямовану навкруги волоссям як золотим сиянем.

— Сину мій!... Бідолашний мій!...

І плакала від щирого серця, нахиливши над умерлим ледви доторкаючись губами до блідого й холодного чола, наче боячись його розбудити.

Почувши її хлипанє, Батіст і його жінка підвели голови, наче здивовані. Вже ж вони знали, що вона добра жінка. Він, був

лихий. І батьківська вдячність світила ся в їхніх очах.

Батіст аж затрусив ся, побачивши, як бідна Пенета обіймала Тересу й її дочку, мішаючи свої сльози з їхніми. Ні, тут не було лицемірства, вона сама жертва і тому вмів розуміти горе тих, що стали жертвами також.

Молодиця втерла сльози. Знову виявила ся в її моторна й дужа жінка, звична працювати як віл, щоб удержати господа. Подивила ся дивуючи ся навкруги. Все те не може так зіставати ся. Дитина на ліжку і все не прибране! Треба прикрасити дитину до останньої подорожі, убрати в біле, чисте й осяйне як зоря порання, до якої він подібний.

І з інстинктом вищої істоти, що вродила ся для розпоряджування й уміє добути слухняности, вона почала нагадувати іншим жінкам, а ті наввипередки старали ся прислужити ся чимнебудь родині, раніш такий ненавидній.

Вона піде в Валенсію з двома товаришками, щоб купити саван і домовину; інші підуть на село, або розійдуть ся по сусідних хатах, пошукати всяких річий, які наказала Пенета добути.

Навіть ненависний Піменто, що зістав ся невидний, мав роботу в тому приготовані. Його жінка, зустрівши його на шля-

ху, звеліла йому, щоб наняв музики на вечер. Вони такі гуляці й п'яниці як і він, то певно він їх здибає в Копиній корчмі. І хвалько, що в той день здавав ся заклопотаний, вислухав свою жінку не кажучи слова на відповідь і прийняв велячий тон, яким вона йому говорила, похнюпившись у землю, як засоромлений.

Від попередньої ночі він почував себе нищим. Той чоловік, що його викликав і лаяв примушуючи його сидіти замкнувшись у хаті, як курка, жінка що вперше заімпонувала йому відібравши в його рушницю; недостача сміливості в него, щоб стати перед жертвою що мала за собою справедливість все те було причиною того, щоб бути засоромленим і збентеженим.

Він вже не був той Піменто що ранійш. Почав розглядати ся й навіть став підозрівати, що все заподіяне Батістови й його родині було злочинством. Був момент, що він почув до себе зневагу. Що він за людина!.. Все собаче поведжене його й інших сусідів здалось тільки на те, щоб позбавити життя бідного хлопчика. І, як він мав за звичай у чорні дні, коли якийсь клопіт наморщував йому чоло, він подав ся до корчми шукати розваги, котру беріг Копа в знаменитім бурдюку, тому що в куточку.

В десять годин ранку, коли Пепета з двома товаришками повернула ся з міста,

хатина була повна людей.

Дехто з чоловіків, найбільш спокійні на вдачу, що брали малу участь у поході на чужинців, творили круг з Батістом на дверях хати, одні присівши по муринському, інші сидячи в плетених кріселках, курили й розмовляли повагом про городину та врожай.

В середині жінки та ще жінки стовпилися коло ліжка, затуркали матір своїм пацитуванем, одні розповідали про дітний, яких вони втерjali, інші, росташувавши ся по куточках як у своїй власній хаті, плели всячину, судячи сусідів. Сей день був надзвичайний, то-ж дарма що їх хати зістали ся не прибрані, а обід не зварений; можна вибачити. А сотворіня, що чепляли ся за їхні спідниці плакали й глушили своїм криком, одні намагаючи ся вернути ся до дому, а інші просячи щоб показали їм дитинку.

Деякі баби захопили шахварство й кожної хвилини набовтували великі посудини води з вином і цукром, частуючи Тересу та її дочку, щоб їм легше плакало ся, а коли бідолашні, вже напiti тією солодкою повідо, не хотіли більш шти, прислужливі кумасі по черзі пригублювали ті свіжі напої, бо вже-ж і їм треба було зігнати смагу.

Пепета почала кричати, бажаючи дати порядок тому натовпу. Гетьте на двір! Замість докучати тут, краще булоб забрати

відсіля двох бідолашних жінок виснажених горем, одурілих від гомону.

Тереса ніяк не хотіла покинути свого сина навіть хоч би на короткий час: хутко вона перестане його бачити; нехай не відбирають у неї того часу, що зіставав ся їй дивити ся їй на свій скарб. І прориваючись дужчим риданем, вона кинула ся на холодне тіло, бажаючи його обняти.

Але прохання дочки й Пенетина воля перемогли, і Тереса в супроводі великого числа жінок вийшла з хати, закривши хвартушиною лице, стогнучи й хитаючись, не звертаючи уваги на тих жінок, що її вели й сперечали ся за те, кому забрати її до своєї хати.

Пепета почала впорядковувати погребову урочистість. Поставила проти входу біленький сосновий стіл, на якому обідала родина, й покрила його саваном, приколовши кінці шпильками. Поверху послали покрив з накрохмаленого плетива і на його поставили маленьку труну, привезену з Валенсії, цяцьку, на яку дивували ся всі сусідки, білу скринку, ґалошовану золотом і м'якко підбиту з середини, як колісочка.

Пепета добула з вузла останні убори небіжчичка — ґазову сорочку на смерть, проткану срібними нитками, черевички, вішок з квітів, усе біле як сніг, як світло зірки поранної, чистоту якої символізувала чисто-

та бідолашного хлопчика.

Поволи, пестливо як мати, почала готувати Пепета тіло до погребу. Вона пригортала холодне тілце до своїх грудий з поривом неплідної ніжності, вкладала в рукави задубілі рученята з дбайливою обережністю немов уламки скла, які можуть розбитися від найменшого потиску, і цілувала його холодні ніжки, перші ніж натягти на їх черевччки.

На своїх руках, як білого голуба одубілого від морозу, вона перенесла бідного Паскуалета в труну, на той вітвар, зведений по середині хати, перед котрим мали пройти всі городарі, стягнені цікавістю.

Та ще було не по всьому: бракувало найкрасшого вінка, ченця з білих квітів з підвісами, що висіли над ушками, дикунською прикрасою подібною до тих, що начеплюють Індійці в опері. Побожно прихильні руки Пепети, взявшись до страшної боротьби з смертю, покрасили бліді щокки в рожевий кольор, його ротик, почорнілий від смерті, відживився від огнисто червоної фарби, та надаремно старалася простодушна робітниця відкрити як найдужче його зівялі вії: вони опали знову, закриваючи померхлі очі, мов покриті серпанком, без блиску, повіті в смуток смерті.

Бідолашний Паскуалет!.. Нещасний

архирейчик! З своїм чудернацьким вінком і помальованим личком він зробив ся потворою. Більше жалібного почуття збуджувала його бліда головочка з зеленковатостію смерти, лежачи на материнній подушці, без інших окрас, крім білявих кучерів.

Але все се не перешкаджало добрим городаркам захоплювати ся її роботою. Дивіть ся!.. він наче спить! Такий гарний! Такий усміхнутий!.. Ніколи не бачив ніхто такого гарного хлопчика.

І наповнювали квітами порожняву труну; квіти на білому убрані, квіти розкидані на столі, цілі купи їх на ріжках, у формі кетягів; ціла рівнина давала поцілунок тій дитині, що стільки разів бачили всі, як вона бігала по стежках немов пташка; рівнина поскидала на холодне тіло хвилі пахощів і кольорів.

Двойко маленьких братів дивили ся на Паскуалета похмуро, поважно, як на вищу істоту, що має розправити крила з хвилини на хвилину, а собака ходила округ жалібного катафелька, витягаючи морду, бажаючи лизнути холодні рученята мов з воску, і в неї виривав ся немов людський плач. Стогін безнадії, що дратував жінок і справляв те, що вони ганяли бідне створіне й штурхали його ногами.

О пів дня Тереса, вирвавшись мало не

живосилом із схованки, де її держали жінки, вернула ся до хати. Її матерня ніжність мала щире задоволенє з приборів малого; і вона його цілувала в помальовані уста й стала дужче голосити.

Була обідня пора. Батістет і малі, котрим горе не здужало задушити голод, порались коло крайців по кутках. Тересі з дочкою не йшла їжа на думку. Батько, сидючи все в плетеному кріселку, під тичинами коло дверей, палив цигару за цигарою незворушний як східна людина, повернувши спину до своєї хати, як неначе-б бояв ся дивити ся на білий катафалк, що був вітварем тілови його сина.

По обіді стали одвідувати ще більш численні гості. Жінки приходили в святковому убраню наложивши мантілі, щоб бути при погребі. Дівчата настирливо сперечали ся за те щоб бути з числа тих чотирох, що мають нести бідну дитину до цвинтаря.

Ідучи повагом узбочем шляху й оберегаючись від куряви як від смертної небезпеки, прийшли інші гості: дон Хоакін і, доня Пепа, учитель і його сеньйора. Того дня по обіді з нагоди нещасливого випадку (як він казав) не було школи. Се легко було зрозуміти: бачивши юрбу хлопців завзятих і тихеньких, що тисли ся в хату й занудивши ся дивити ся, колупаючи в носі, на тіло свого товариша, вихо-

дили бігати по сусідньому шляху або стрибати через канали.

Доня Хосефа, в обшмульганій, шерстяній сукні й великій жовтавій мантилі, урочисто ввійшла в хату і сказавши кілька пишних фраз, перехошлених на льоту в свого чоловіка, всадила свою дужу фігуру на плетений мотузками столець і зісталась там сидіти німа і як сонна, дивлячись на труну. Добра молодиця, звикла слухати й подивляти свого чоловіка, не вміла провадити розмови.

Учитель, що пишав ся в своїому зеленковатому жупанку великих свят і в здоровенній хустці на шиї, остав на дворі, побіч батька. Його робітницькі ручища були засунені в чорні рукавиці, що посивіли від часу й набули кольору мушачого крила; він без перестанку ворушив ними, бажаючи притягти увагу на свої прикмети великої урочистости.

Для Батіста добув він теж найбільш цвітучий і голосний стиль. Батіст був крапцем його клієнтом: ні одної суботи не забув він доручити своїм дітям два кварта за науку.

— На світі так, сеньйоре Батісто: треба корити ся. Ніколи ми не можемо знати Божих замірів: часто він повертає лихо на добро для людей.

І перебивши сам низку загальновідо-

мих фраз, виголошених піднеслим тоном, наче він був у школі, він додав тихим голосом, хитро прижмуривши очи:

— Чи звернули увагу, сеньйоре Батісто, на весь сей люд? Учора ще плели всяку гидоту про вас і вашу родину, і знає Бог що я їх дуже часто докоряв за ту злослівість, а сьогодні приходять у вашу хату з такою самою довірою як у свою і сиплять на вас докази своєї прихильности. Лихо змушує їх забувати; зближило їх до вас.

І по де-якій мовчанці, впродовж якої він сидів схиливши голову, він додав з певністю, вдаривши себе в груди:

— Вірте мені, що я їх добре знаю: в глибині своїй вони добрий нарід. Дуже грубі, се так; здатні до найбільшої жорстокости, але з серцем що зворушується ся нещастем і примушує їх сховати пазурі... Бідні люди! Чим вони винні, що народили ся щоб бути звірами і ніхто не виводить їх з дикого становища?

Мовчав чималий час, а тоді додав із запалом купця, що вихваляє свій крам.

Тут потрібна освіта, багато освіти. Храми знаня, що розливали-б світло науки на сю річнину: ляхтарі, що... що... Зрештою. колиб холило більш дітей до мого храму, я кажу, до моєї школи і колиб батьки замість напивати ся платили справно, як от ви се-

нйор· Батісто, то все повернулось би на інше. І не кажу більше, бо не хочу ображати.

В тому була небезпека, бо поблизу ходило багато з тих батьків, що послали до його учнів без додатку двох кварто.

Інші землероби, з тих що показували більшу ворожнечу до родини, не наслідувались підходити до хати і зіставали ся на шляху, стоячи колом.

Що раз більше припливало народу до хати. Не було вільного місця в середині і жінки й діти сідали на ослонах з цегли під тичинами, або на горбках, дожидаючи часу погребу.

З середини чув ся плач, умоляне енергічним голосом, гомін суперечки. То Пенета силкувала ся відібрати Тересу від тіла її сина. Ось годі бо... треба мати розум. Дитина не може тут зістати ся на завжди; вже не рано, і тяжкі хвилини минуть ся скоро.

І вона боролася з Тересою щоб одірвати її від труни та завести силоміць у кімнату, щоб вона не була тут у страшну хвилину виносу, коли зіронька світова, піднята на племі полине респравивши свої білі крильця смертельної сорочки, щоб ніколи вже не вернути ся.

— Сину мій! царю своєї матери! — стогнала бідолашна Тереса.

Вона його більш не побачить... оден тільки поцілунок, ще оден; головка, що раз більше холодна й посиніла, не вважаючи на пофарбоване, рушала ся з одного боку подушки в другий, коливаючи свою діядему з квітів, на жадібних руках матери й сестри, що змагали ся за останній поцілунок.

При виході з села певно вже дожидають пан-отець із причетником і хлопцями; не годить ся примушувати їх чекати. Пепета не могла витерпіти. Гайда! рушайте! І за помочію інших жінок Тереса й її дочка були мало не живосилом запроваджені в кімнату і повертали ся розкудовчені, з червоними від сліз очима, і груди їх трипотали зрушені від скорботного змаганя і вже не було плачу, а тільки скиглене.

Четверо дівчат у довгих спідницях, з повковою мантилею спущеною на очи, з соромливим виглядом, взяли ся за ніжки стола, підіймаючи весь білий катафал. І неначе салют на повитане прапора, що підносить ся, залунав дивний, протяглий, страшний стогін. від якого в декого похололо за спиною. То собака прощала ся з бідною дитиною, тягнувши нескінчений жалібний крик, з заплаканими очима і витягши лапи, неначе хотіла протягти своє тіло аж доки сягає її плач.

На дворі дон Хоакін плескав у долоні прикликаючи до уваги. „Ану, шикуй ся вся

школа!” Народ, що був на шляху, наблизився до хати. Піменто командував своїми приятелями; а ті наготовляли свої інструменти, щоб повітати дитину, скоро покажеться на дворі; і в безладі й гомоні, з якими шикувалася процесія, пищав клярнет, вироблював гамми корнет, а тромбон хекав як товстий задушливий дід.

На чолі процесії пішли хлопці підіймаючи в гору великі віти базіліки. Дон Хоакін умів добре все впорядкувати і за ними, протовплюючись крізь народ, показалися чотири дівчині, піддержуючи білий і легкий вівтар, на якому бідна дитина положена в труні, рушала головою, легонько хитаючи її в оден і в другий бік і наче прощаючи ся з своєю хатою.

Музики утяли жвавого й веселого вальса ставши за труною, й за ними посунули стежкою від хати, тісними гуртками, всі цікаві.

Хатина, викинувши з себе геть далеко весь тиск люду, зісталася німа, похмура, обвіяна тим сумним духом місця, яким пройшло нещастє.

Батіст, сам-оден під тичинами, не покидаючи своєї постави нечутливого мавра, гриз свою сигару і стежив за ходом процесії, що почала хвилювати ся великим пляхом і в її вирізняла ся труна вбраня й зеленого гіля,

Гарно почала бідна дитина дорогу на небо невинних! Рівнина, потягаючи ся за-ласно під поцілунком весняного сонця, обгортала небіщичка своїм запашиним поди-хом, проводжала його до ями, вкриваючи його нечутною дотикови плащеницею пахо-щів. Старі дерева, що розвивали ся, напо-єні соком відродження, неначе витали ма-леньке тіло, коливаючи від вітру свої віти повні цвіту; ніколи ще смерть не прохо-дила по землі в такому гарному передягнен-ню.

Розпатлані, ревучи як божевільні, ви-махуючи нестямно руками, зявили ся на порозі хатини обидві нещасні жінки. Їхні голоси протягали ся як нескінченний стогін у спокійному повітрі рівнини, напосному лагідним світлом.

— Спну мій!.. Серденько моє!.. стогна-ли бідоласна Тереса та її дочка.

— Прощай, Паскуалете! прощай! — кричали малі діти, ковтаючи сльози.

— Аууу! аууу! — вила собака, витяга-ючи голову з нескінченим скигленєм, що стискало нерви й проймало рівнину смерт-ною дріжю.

І здалека крізь гіле, котячись зеленн-ми хвилями ланів, відбивала луна вальс, що проважав на вічний спочинок дитину, вона ж коливала ся в своєму білому човни-ку, гальонованім золотом. Плутані перебо-

ри корнета, його диявольські вибрики здавалися веселим реготом смерті, що з дитиною на руках бігла геть поміж пшпнотами рівнини.

Як звечеріло, похід повернув ся назад.

Малі діти, що не мали сну через турботу попередньої ночі, коли їх відвідала смерть, поснули на стільцях. Тереса та її дочка, знесилені від плачу, позбувшись ся енергії по стількох безсонних ночах, на останку мов здеревеніли й попадали на те саме ліжко, що заховало ще слід бідолашної дитини. Батістет хріп у стайні поблизу слабого коня.

Батько, все мовчазливий і нечутливий, приймав гостей, стискав руки, дякував рухом голови за вислови грічності й слова потіхи.

Як настала ніч не лишило ся нічого.

Хатина зістала ся темна, мовчазна. Крізь відчинені й похмурі двері чуло ся як далекий шепіт, утомлене дихане сімі, що попадали всі як мертві, по тій боротьбі з го-рем.

Батістет, завше нерухомий, дивив ся як ідіот на зорі, що тремтіли в темному блакиті ночі.

Самостійність його відживляла. Починав вирозумівати своє становище.

Рівнина мала той самий вигляд що й завше, але йому вона здавала ся більш гар-

ною, більше надихала спокою, неначе похмуре лице, що розгодинюєть ся й усміхаєть ся.

Люди, котрих крики чули ся з далека від дверей хат, уже не мають до його ненависти, вже не будуть переслідувати його родину. Вони були в його під дахом, затираючи своїми ногами те закляте, що тяжило на землі дядька Баррета. Він має почати нове жите, але якою ціною!..

І раптом уявивши собі виразно всю недолю, подумавши про бідного Паскуалета, що саме в той час лежить придавлений широм вогкої занечищеної землі, торкаючи ся своїми білими покривами до інших зітлілих тіл, і що гидкий хробак чигає на його, такого гарного, з ніжною шкірою, яку гладила його шоретка рука, його білявими кучерями, які він так часто цестив — відчув немов тяжка хвиля підкочуєть ся йому від серця до горла.

Цвіркунці, що співали на сусідному горбочку, замовкли злякавши ся дивного гикання, що розірвало тишу й чуло ся в штьмі велику частину ночі, як хрипінє раненої звірини.

ІХ.

Прийшов святий Іван, найкрасший час у році; час жнив і достатку.

Простір тремтів від світла й тепла. Африканське сонце кидало струмки золота на землю, розколюючи її вогнем свого милування, і його золоті стріли пронизувались поміж тісним листем — зеленим наметом, що під ним ховала рівнина свої балакучі канали й вогкі борозни, неначе боячи ся тієї спеки, що всюди розвивала жите.

Дерева простягали свої віти обвішані овочами, згинали ся віти кізіля під вагою жовтих кетягів прикритих лискучим кистем, виглядали абрикоси з поміж листя як рожеві личка дитини, і хлопці оглядали нетерпляче грубі инжирні дерева, жадібно вищукуючи достиглих ягід, і з садочків через стіни дихали жасміни духом, і магнолії, як кадила слоневої кости посиляли хвилі пахощів у горяче повітря, насичене духом жнив.

Блискачі серпи рушали ся, вистригаючи поле, скидаючи до долу руді чупринні пшениці, буйні колоски що надто повні життя прагнули лягти на землю згинаючи свої тонкі стеблини.

На токах нагромаджувалась солома золотими горами, що відбивали соняшне світло, відвіювала ся пшениця в вихрах куряви, а на пожатих нивах по всій стерні стрибали воробці, вищукуючи забуті зерна.

Всюди була радість, весела праця. Рипіли вози по всіх шляхах, ватаги хлопців

гасали по ланах або підскакували на токах, думаючи про пироги з нової пшениці, про жите в достатку й ситості, що починало ся від часу як наповняло ся горище, і навіть старі шкапи дивили ся веселими очима, ступаючи більш певно, наче набравши сили від духу кошиць соломи, що поволі, як золота річка, проплине через їхні ясна в протязі року.

Припасені в кімнатах гроші за зиму, приховані в скрини, або заложені в панчоху, починали кружляти по околиці. Як наставав вечер, корчми наповняли ся почервонілими й лискучими від сонця чоловіками в шорстких спітнілих сорочках, вони розмовляли про врожай і про виплату на святого Івана гроший за пів року, що треба нести хазяїнам землі.

І в Батістовій хаті достаток відживив веселість. За врожаєм забули про дитину. Тільки часом мати зненацька сльозами й глибоким зітханєм виявляє, що пригадала собі на якийсь час малого.

Але пшениця, ті повні мішки, що Батіст із сном тягали на гору і від яких здригало ся горище, як падали з їх пліч, і тремтіла вся хата, — от що цікавило всю родину.

Почала ся добра доба. Тепер прийшла до їх фортуна така велика, як ранійш була недоля. Дні плинули в святім спокою; роботи було чимало, але ніякий випадок не

турбував монотонности працьовитого життя.

Трохи охолонула прихильність, яку виявляли всі сусіди, як ховали малого. Разом з тим притупила ся згадка про те нещасте, люди наче стали каяти ся за свій щирпій порив теплого почуття, і часом згадували про катастрофу з дядьком Барретом і прибуте прибулд.

Але спокій уложений вільно перед білою труною малого ради сього не каламутьив ся. Люди стали трошки холодні й недовірливі, се правда; але всі міняли ся привітанем з його родиною, діти могли ходити по околиці не боячи ся ворожіх нападів, і навіть Піменто зустрічаючи Батіста кивав головою наче приятель, мрркаючи щось на подобу відповіді на його привітанє. Зрештою коли й не любили їх, то давали їм спокій, се було все, чого вони могли бажати.

А в самій хаті — який достаток! який спокій! Батіст був дуже урадований урожаєм. Земля відпочивши, неорана довгий час, неначе появила за одним разом усю життєву силу, що набрала ся в її лоні за десять літ відпочинку. Зерно буйне й рясне. По околиці ходили чутки, що ціна має підскочити високо, і що було красше (про се думав Батіст усміхаючись), йому не треба було ділити зиску та платити аренду, бо був вільний від плати на два роки. Він добре вже заплатив за сю вигоду кількома міся-

цями перестрашу та смертного бідолашного Паскуалета.

Здавало ся що добробут родини відбивав ся на всій хаті, чистий, блискучий, як ніколи. Видна, з далека вона вирізняла ся з поміж інших осель, наче показуючи, що їй більше щастя й більше спокою. Ніхто не пізнав би в їй нещасливої халупи дядька Баррета. Червона цегла намощена перед дверима вилискувала ся, вищолірована від цілоденного човганя. Шпалери, базілки й нічної краси, і кручені панічі творили намети зелені, донад якими вирізняв ся проти неба трикутний і гострий фронтон хатини білий без плями; в середині можна було побачити як мають завіси, що закривали двері до кімнат, мисники зі стосами тарілок і плескатими полумисками припертими сторч до стіни, що показували намальовані на дні чудернацькі пташиська і квіти схожі на томати, а на полиці на глечики, що здавала ся вівтарем фаянсу, виглядали, мов божества проти спраги, пузаті поливані кухлі, і глечики з фаянсу й зеленкуватого скла, почеплені на рядку гаків.

Старі покалічені меблі, що були вічним епогадом давнішого мандрування по світу втікачів від злиднів, починали зникати, даючи вільне місце іншим, тим, що моторна Тереса набула як відвідувала місто. Гроші за врожай повертались на те, щоб полатати дірки хатньої обстанови, що прорвали ся за

ті місяці доживання.

Часто усміхала ся сім'я, згадуючи слова погрози Піменто. Тією пшеницею, що, мовляв хвалько, ніхто не пожне, починала відгодовувати ся вся родина. Росета мала дві нових сукні, а Батістет і малі пишали ся в неділю в новій одежі з голови до пят.

Проходячи рівниною в годину соняшної спеки, коли палало повітре і мухи та чмілі важко гули, відчувало ся почуте гарзду перед тією хатиною, такою чистою й свіжою. Загін виявляв через свої стіни з глини й кілків жите що в йому ховало ся. Кудкудакали кури, кукурікав шівень, стрибали крлі по западинах великої гори хмизу і під доглядом двох менших Тересиних синів, плавали качки в сусідньому каналі, і бігали купки курчат по стерні, з невгамонним пском, порушаючи своїми рожевими тільцями, ледви порослим тонким пухом.

Мало ся все се, не лічучи ще того, що Тереса не один раз зачиняла ся в своїй кімнаті і відеунувши шуфлядку комоди, розв'язувала хустку за хусткою, щоб захоплюватись дивлячись на копичку срібних гропий, перних гропий що чоловік її випрацював з землі. На все треба почину, і як що час буде добрий, то до сих гропий набіжать ще та ще нові, і — хто знає — може як доростуть хлопці до того віку, що ще треба буде тягти жеребок, вона матиме спро-

могу відкупити їх назбираними грошима.

Спокійна й тиха радість матері помічали ся також і в Батіста.

Треба було подивити ся на його в неділю по обіді, як він пихкає цигарку за цілого кварто на честь святкового спочинку, проходжуючись перед хатою та поглядаючи закоханими очима на свої грядки. Двома днями ранійш він посадив у їх кукурузу та боби, як і мало не всі сусіди; бо не требаж давати землі дурно вилежуватись.

Він на силу міг дати собі раду з двома ланками, що зорав і засіяв. Але, як і небіжчика дядька Баррета, земля його спяняла; що раз у йому хотіло ся обняти більше свою працю і хоча трохи вже минув потрібний час, хотів підняти другого дня частку необробленого поля, що лежало ззаду за хатою, щоб посадити дині, овочу що красшого й нетреба, з якого жінка його матиме добрий зиск, носячи їх на базар у Валенсію, як і інші жінки.

Було за що дякувати Богови, що дозволив їм нарешті жити спокійно в тім раю. Які розкішні землі в тій рівнині! Не дурно, як розповідаєть ся в переказах, собаки мурини плакали як треба було забирати ся відсіля.

Жнива розчистили краєвид, зваливши маси пшениці прикрашеної маком, що заслоняла вигляд з усіх боків як стіни золота; тепер рівнина здавала ся далеко біль-

ною, безмежною, і геть-геть розлили ся, никнучи з очей у далінї, великі квадрати рудої землі, покраяні стежками.

По всій рівнині свято додержували недільного відпочинку, і як жнива недавно відбули ся і гроший було чимало, то ніхто й недумав ламати звичай. Не видно було щоб хоч оден чоловік працював на поли, ні одної коняки на шляху. Проходили баби стежками з блискучими мантиями над очима й із стільчиком у руці, неначе їх стягав дзвін, що бовжав далеко, дуже далеко над покрівлями села; на одному перехресті щизала ганяючи ся численна ватага дівчорі, на муріжку на ворітках вирізняли ся червоні штани вояків, що користали з святого дня, щоб вобути годинку в своїй хаті; тріскали далеко, наче полотно, що його роздирають, постріли на зграї ластівок, що літали сюди й туди, немов крутячись у капризному танку з приємним свистом, і наче різали своїми крилами блакитний кришталь неба; дзижчали над каналами хмари москитів; ледви помітних, а перед одною зеленою будівлею під старими лозами рушались мішаниною кольорів квітчасті спідниці, пишні хустки, і дзвеніли гитари сонною каденцією, заколисуючи корнет, що верещав на всі кінці рівнини, заснулої під сонцем, муринський голос валенсійської хоти.

Сей спокійний краєвид уявляв ся ща-

сливою, процьовитою Аркадією. Тут не могло бути лихих людей. Батіст потягав ся заласно, опанований тим спокійним добробутом, яким здавало ся сповнене все навкруги. Росета з хлопцями пішли на селянський баль; жінка дрімала в холодочку, а він проходжував ся від хати до шляху по клаптю необробленої землі, зіставленому для проїзду.

Стоячи на містку він відповідав на привитання сусідів, що проходили сміючись, неначе йшли дивити ся на веселу комедію.

Ішли до Кошиної корчми подивити ся з близька на знамениту боротьбу Піменто з братами Террероля, з двома ледарями як і Пепетин чоловік, що так саме були запеклими ворогами праці й бавили ся цілий день у корчмі. Між ними виникало безліч переспірок і закладів найпаче як наставав такий час як тепер, коли корчма мала численніших гостей. Троє гультайв надавали оден перед оден дикунства, прагнучи кожний переняти славу в інших.

Батіст уже чув про той заклад що стягав нарід до славетної корчми, наче на урочисте святкуванє.

Ходило о те, щоб зіставати ся сидіти граючи в трук, і не пити нічого иншого крім горівки, аж поки виявить ся, хто впаде останній.

Почали в п'ятницю в вечері і все ще

сиділи всі троє на своїх плетених стільцях у неділю по обіді, граючи соту партію в трук, з глеком горівки на цинковій столі, покидаючи карти тільки на те, щоб проковтнути смачну ковбасу, за які Копа здобув собі великої слави, що добре вмів зберігати їх у оливі.

І звістка, розійшовшись по всій рівнині, притягала весь нарід за мілью навкруги, що йшов цілою процесією. Три молодці не лишилися ні хвилини на самоті. Вони мали палких прихильників, що бралися займати четверте місце в партії, і як настала ніч, коли маса глядачів ішла собі по своїх хатах, зіставалися там дивитися, як вони грають при світлі лампки повішеної на вільшні, бо Копа був чоловік без жартів, не здатний піддержати важкий заклад, і як тільки настав час лягати, замикав двері, залишаючи грачів на пляцику і відновивши їм запас горівки.

Дехто удавав, що обурений дикунським закладом, але в душі почувалися задоволені, що мають таких людей сусідами. От яких молодців виховує город! Горівка ллється їм у горлянку як вода.

Вся околиця дивилася пильними очима на корчму, і звістки про те як посувається виграти закладу розповсюджувалися надзвичайно швидко. Вже випили два глеки і нічого собі. — Вже три... і держаться так... Копа лічив випити. І люди закла-

дали ся за того чи иншого з трох спірників, до своєї вподоби.

Ся пригода, що в протязі двох днів так запалювала околицю і ще здавала ся далекою до кінця, дійшла до слуху Батіста. Він, людина твереза, не здатний випити без того, щоб його не занудило і заболіла голова, не міг уникнути певного здивованя близького до подиву перед тварюками, що, мовляв, повинні мати шлунки підшиті шерстю. Варт подивитись на видовище.

І стежив задрими очима за тими всіма, що йшли до корчми. Чому-б не піти й йому туди, куди ідуть інші? Він ніколи не вступав до Копиної хати — ранійш вертону його ворогів, — але тепер виправдувала його присутність там незвичайність випадку, і — лихо його матері! — по такій тяжкій праці і гарному врожаю має ж право чесна людина дозволити собі трошки розгорнути ся.

І крикнувши сонній жінці, що він іде з дому, він попрямував шляхом до корчми.

Здавала ся людським коماشинником юрба людей, що сповняла пляцк перед Копиною хатою. Там видно було в самих сорочках, у плюсових питанах, обмотані чорним поясом, з хусткою на голові повязаною на подобу мітри, всіх чоловіків з околиці. Старі спирали ся на грубі цінки з жовтої лірї з чорними визерунками; молодь виставляла заголені жиласті червоні руки і, як контраст,

вертіли тоненькі ясеніві ліски в своїх здоровенних зашкарублених пальцях. Високі вільхи, що оточували корчму, кидали тінь на рухливі гуртки людей.

Батіст у перше опинився нерішучо в знаменитій корчмі з її білими стінами, з вікнами помальованими блакитною фарбою й одвітками обложеними гарними Манісівськими кахлями.

Дверий було двоє: одні вели в склад і крізь відчинені половинки видно було дві низких здоровенних бочок, що досягали аж до стелі, гори міхів порожніх і зморщених, великі воронки й здоровенні цинкові мірки почервонілі від безперестанного наливання вина; а там у глибині помешканя важкий візок, що їздив до крайніх меж провінції перевозячи закуплене вино. Се темне й вогке помешкане дихало алькогольною парою й духом мусту що синяв понюх і туманив очі, так що здавалося що повітря й земля обліті вином.

Тут були Коппіні скарби, про які говорили з урочистою повагою всі п'яниці околиці. Тільки він сам знав таємницю кожної бочки; його погляд, переходячи старі клепки, вмів оцінювати вартість того трунку, що був у середині. Він був найвисшим жрецем того храму алькоголя, і бажаючи кого небудь почастивати, цідив з такою побожністю, неначе держав у руках потір, у шклянку в якій жовте вино топазового ко-

льору блищало іскрами, і на йому по краях з'являв ся вінець ріжнобарвних діамантів.

Другі двері були до самої корчми, що була відчинена за одну годину до свитаня, а в вечері до десятої години, і показувала над чорним шляхом великий червоний квадрат від світла нафтової лампи почепленої над прилавком.

Стіни мали долішню частину з червоної цегли, наведеної поливою на високість людського зросту і закінченої рядками квічастих кахлів. Далі до самої стелі всі стіни було присвячено високій умілости малярства, бо Копа хоч здавав ся грубим чоловіком, дбайливим тільки про те щоб до ночі була повна його каса, — був правдивим меценатом. Він припровадив з міста маляра й держав його більш тижня, і ся примхаманата протектора вмілости коштувала його, як сам він казав, цілих п'ять дуро, а то й більше.

Отже справді там куди не повернеш очі, то наткнеш ся на якийсь майстерний твір, якого гарячі фарби немов веселили приходящих людей, захожуючи їх до питя. Блакитні дерева на фіялкових полях, жовте небо, хати виспі від дерева і люди виспі нїж хати; мисливці з рушницями схожими на мітли і Андалуські паничі з пістолями на литках, верхи на жвавих огирях, що зовсім мали вигляд велічезних пацюків. Диво оригінальності, що захоплювало видців.

А над дверима до кімнат артиста, натякаючи скромно на корчму, понамальовував чудові овочі: гранати, схожі на розкриті закрівавлені серця, дині що здавалися здоровенними стрюками перцю, клубки червоних ниток, що удавали, ніби вони ягоди шепталі.

Богато дехто казав, що перемога корчми над іншими на городах завдячувала тим чудовим прикрасам, і Копа проклинав мух, що бруднили таку красу чорними цятками, з повною безсоромністю.

Біля дверей був прилавок, засмальцьований, за ним потрійний рядок маленьких барилець, а над ними полички з флашками, всякі незчисленні напої корчми; на еволоках, як чудернацькі падури висіли пасмами сосіски й ковбаси, низки стрючків перцю, червоних і гострих як чортові пальці, і, ламаючи одноманітність декорації, червона шинка та товстющі кишки — начиняні спеціями.

Закуси про більш делікатний смак були в шафі з мутного скла коло стола: кружалця тісточок, пиріжки з родзинками, стовпці обсипані цукром, магдалинки, все се з якимсь темним кольором і підозрілими плямами, що зраджували давність; і сир з Мурвієдро, м'який і свіжий, у грудках як буханці, приємно біленькі, з яких ще капала сироватка.

Крім того мав ще корчмар закамарок,

де в діжках як монументи, були зелені маслини і ковбаси з цибулею намочені в оливі, дві річи що найбільш розходились.

У кінці корчми відчиняли ся двері на подвірє, величезне, просторе, з півдванайцятком печий до смаження, білі шпалери піддержували шпалери старих лоз, що давали тїнь на весь широкий простір, а в подовж стїни були нагромаджені стільчики й цинкові столики в такім страшеннім числі, неначе Копа сподївав ся нападу цілої рївнини.

Батїст, роздививши ся на корчму, перенїс погляд на господаря, розхрістаного але в шапці хоч було літо, насуненій над лицем широким, товстим і синім. Він сам був найпершим гостем своєї корчми: не лягав спати задоволений, як що не випивав за своїми трома їжами пів ведра вина.

Через те, певно він ледво звертав увагу на той спір що від його заметушила ся вся рївнина.

Його стіл був сторожевою вежою з якої він як досвідчений знавець, чував над піяцтвом своїх відвідувачів. І ніхто нехай не важить ся вчинити бешкет у його хатї, бо перш ніж сказати що небудь, він брав у руку кїюк, що був у його під столом, на вигляд жирового аса, якого бояли ся Пімен-то й усї задираки з околиці. В його хатї жадних бешкетів. Бити ся — виходь на

шлях. І коли відкривалися ножі й підіймалися над головами стільчики у вечері в неділю, Копа, не кажучи й слова і не тратячи спокою, ставав між войовниками, схоплював у руки найбільш завзятих, виносив їх на шлях, і зачинивши двері, починав спокійно лічити гроші в касі, перш ніж лягти спати, тимчасом як на дворі лунала бійка й крики на ново розпочатої сварки. Тільки й того що доводилося замкнути корчму на одну годину раніш, але в самій корчмі ніколи юстіція незнайшлаб собі діла, поки він сидить собі за своїм столом.

Батіст, поглянувши крадькома від дверей на корчмаря, що з заномогою жінки й челядника задоволяв своїх питців, вернувся на плящик і прилучився до гуртка дідів, що сперечалися про те, котрий із трох епірншків має тверезіший вигляд.

Богато з земляків, надивившись до ехочу на трох завзятців, грали для своєї втіхи, або закусували, примостившись до округлих столиків. Ходила навкрузи носатка, цідячи з себе червоний струмок, що творив постійне бульканє, впливаючись у роззявлені роти. Частували один одного жменями земляних фісташків і вовчого бобу; челядники корчемні подавали на глибоких манісівських тарілках чорні намочені в оливі ковбаски, свіжий сир, стиглі маслини, з підливою в якій плавали пахучі трави, і на столах лежав хліб з нової пшениці, булки

з червоною скоринкою, що показували в середині свою темну, ситту мякушку з буйного городнього борошна.

Увесь той народ, що їв, пив і вимахував руками, підіймав такий галас, неначе пляцик був зайнятий величезним роєм, а в повітрі плавала алькогольна пара, важкий дух смаженої оливи, різкий дух мусту, що змішував ся з свіжими пахощами сусіднього поля.

Батіст наблизив ся до великого кола людий, що оточали спірників.

Спочатку він нічого не побачив, але поволі, поштовхуваний тими цікавими, що стояли з заду, він протис ся в першій лінії. Деякі глядачі сиділи долі, підперши щелепи обома руками, уткнувшись носом у край стола і очима втупленими в питців, неначе не хотіли втеряти жадної дрібниці знаменитої події. Саме тут був найбільш нестерпучий алькогольний дух. Здавало ся, що ним просякли і диханє й одежа всього народу.

Батіст побачив, що Піменто і його товариші сидять на стільчиках з міцного ріжного дерева, з картами перед очима, з куклем горівки на похваті, і з купкою кукурुзяного зерна на цинковій дощці стола, щоб вести рахунок гри. І за кожною грою оден з трох брав кучоль, пив поважно й подавав його товаришам, які вихиляли його з не меншою поважністю.

Глядачі що були найблизше, дивилися їм у карти через плечі, щоб пересвідчитися, що грають добре. Не було чого клопотати ся: голови зіставили ся міцні, неначе там пило ся не що инше як тільки вода. Ніхто не виявляв недбалости й не хибив у грі.

І гра тягла ся, і не вважаючи на те спірники не переставали розмавляти з приятелями та жартувати з поводу кінця пересірки.

Піменто, зобачивши Батіста, муркнів „голя!” що мало бути повитанєм, і знов уткнув очи в карти.

Він був може й не паний, але мав очи почервонілі; в його зіницях блищала синя непевна іскра, подібна до спиртового вогню, а його твар часом ставала матово блідою. Інші були не в кращому стані, але сміяли ся, жартували. Глядачі, неначе заразивши ся божевілєм, передавали з рук у руки куклі, заплачені в складку, і то була наче справжня повинь горілки, що переливши ся через край корчми, вливала ся огненною хвилею в усі плунки.

Навіть Батістови довело ся випити, бо його присилували дехто з гурту. Йому се не смакувало, але раз повинна людина спробувати всього, і він підмінив себе тими самими міркуваннями, що привели його до корчми. Коли людина напрацювала ся й має на горищі зерно з урожаю, то вжеж

може собі дозволити трошки подуріти.

Він відчував тепло в шлунку, а в голові приємну турбацію. Він починав при звичаювати ся до атмосфери корчми, і йому де далі здавала ся більш милою переспірка.

Навіть Піменто видавав ся йому чоловіком знаменитим... на свій лад.

Були скінчили партію числом... (ніхто не знав котру) і обговорювали з приятелями питання про близьку вечерю. Один з Терреролів видимо тратив під собою ґрунт. Два дні питя горілки до кожної їжи, з двома ночами неспокою починали давити його. Очи його склепляли ся і голова важко падала на його брата, що підбадьорював його страдними стусанами під боки, якими він частував його шишкою під столом.

Піменто лукаво всміхав ся. Вже мав одного лежачого. І він обговорював вечерю з своїми прихильниками. Вона повинна бути розкішна, без страху перед видатками: в усякім разі не йому доведеть ся платити. Та вечеря повинна бути достойним закінченням знаменитої дії. Певно сеї самої ночі скінчить ся заклад.

І як труба похвальна, що обявляла заздалегідь про перемогу Піменто, почало лунаати хропінє малого Терреролі, що вправ лицем на стіл і от-от був готовий гепнути ся з стільця, немов та вся горілка, що він

мав у животі притягала ся до землі по закону ваги.

Його брат говорив про те щоб розбудити його кулаками, але Піменто ступив ся ласкаво, як великодушний переможець: нехай, його розбудять як будуть вечеряти. Удаючи, що йому байдуже й переспірка, й його власна дужість, він почав говорити як про велике нещастє, про те що він не має апетиту, просидівши два дні на сему місці, де він жер і шив люто.

Один приятель побіг у корчму й виніс велику низку струковатого перцю. Се мовляв додасть йому апетиту. Жарт викликав великий регіт; а Піменто щоб здивувати більше своїх поклонців, подав некольні ласощі Терреролі, що ще держав ся міцно, і той теж і собі почав поїдати їх з такою байдужністю, неначеб то був хліб.

Гомін здивування почав ся навкруги. На кожду стрючину, що зідав другий, Пепетин чоловік уминав цілих три, і так вони упорали цілу низку, справжній вінок червоних діяволів. Тая тварюка певно мала шлунок озброєний панцирем.

І він був так само міцний, так саме байдужний, що далі більше блідий, з припухлими й червоними очима; він запитував Копу, чи він зарізає пару курчат на вечерю, і навчав яким способом треба їх спекти.

Батіст дивив ся на його здивовано і по-

чув невизначне бажанє піти собі. Починало вечеріти; на пляцу ставали голоси хрипливійші, починав ся бешкет як звичайно в вечері що неділі, і Піменто поглядав на його надзвичайно часто своїми обважнілими й чудними очима п'яниці, що ще держить ся. Але сам не знаючи чому, він зіставав ся там, як неначе-б те видовище, таке для його нове, було дуще ніж його воля.

Приятелі задираки жартували, що він поївши перець, опорожняв носатку, не шильнуючи того, щоб його подоланий спірник робив те саме. Йому мовляв, не треба стільки пити: програє заклад і тоді йому не встане грошій, щоб заплатити. Тепер він уже не такий богатир, як давнійші роки, коли властителька землі згожувалась не брати чинша.

Хтось необачний сказав се, нетямлючи гаразд що говорить, і настала смутна мовчанка, як у хаті хорого, коли відкриваєть ся очам розятрена рана.

Говорити про чинш і плату в таких місцях й саме тоді коли й дієві особи й глядачі шли горілку глеками!

Батіст почув себе погано й йому здало ся, що в повітрі раптом промайнуло щось вороже, грозливе; без великої трудности він міг кинути ся бігти, але він зістав ся, гадаючи що всі на него дивлять ся крадькома. Він побояв ся, що втікаючи прискорить на-

над, буде затриманий образливим способом; і з надією пройти не поміченим, він зістав ся не рухомий, наче подоланий почутєм, що не було страхом, але всеж чимсь більшим ніж обережність.

І той люд у захваті від Піменто, примушував його розповісти ще раз про ті способи, яких він уживав що року, щоб не платити владительці його землі, і нагороджував його голосним реготом, тремтячи від злосливої веселости, як ті раби що радіють з нещастя своїх панів.

Хвалько розповідав скромно про свої славетні дії. Кожного року на Різдво та на Святого Івана він виправляв ся до Валенсії, тільки щоб побачити владительку. Інші приносили добру пару курчат, кошик пиріжків, або кіш садовини щоб задобрити хазяїнів, та щоб вони прийняли не повну плату, плакали та обіцяли доплатити належну суму згодом. Він один приносив слова, та й їх не багато.

Владителька, велична пані, приймала його в столовім покою. Там же поблизу крутили ся дочки в гарячих кольорах і бантах.

Доня Мануеля простягала руку до книжки, щоб нагадати півріччя, які Піменто мав залеглими.

Він прийшов заплатити? Еге ж?.. А хитрун, чуючи запитанє пані де-Пахарес, зав-

ше відповідав те саме. Ні, пані. Він не міг заплатити, тому що не мав ні шага. Він мовляв, добре знає що через се його вважатимуть шахраєм. Вже ж казав йому й дід його, що був людина великого розуму: „На кого роблять ся кайдани? На людей. Коли ти платиш то добра є ти людина. Не платиш, то esi шахрай.” І слідом за сим коротким курсом філософії він кликав на поміч другий доказ. Витягав з кишені чорну торбинку й здоровенного ножа, і починав кришити тютюн на цигарку.

Побачивши зброю, пані почувала себе моторошно, ставала нервовою і через те саме хитрун крипив тютюн не швидко й не поспішав захвати ножа. І все повторював ті самі дідові примовки, щоб пояснити запізнене з платою.

Дівчатка з бантиками прозвали його: „той що з кайданами”; мамуня почувала себе неспокійною перед тим варваром з лихою славою, що тхнув вином і розмовляв орудуючи ножем; і запевнивши ся, що нічого з його не витягне, давала йому знак щоб ішов собі, але він почував велике задоволене від набридання і старав ся продовжити свої відвідини. Навіть казано йому на впростець, що раз він не думає платити. то може не поспішати з своїми візитами й не приходити туди; раднійші забути, що мають таку землю... Ба, ні, пані! Піменто совісний виконавець своїх обовязків, і яко

арендатор повинен відвідувати землевласителя на Різдво й на Івана і показати, що хоч він і не платить, то всеж ради сього не перестав бути його найнищим слугою.

І він приходив туди двічі на рік тхнути вином, бруднив підлогу черевиками, обліпленими грязюкою і примовляв що кайдани зроблено на люднй, та крутив у руках ніж. То була пімста раба, гірка втіха жебрака, що зявляеть ся з своїм смердючим драньтем серед бенкету богатирів.

Всі землероби сміяли ся, додаючи уваги про поводжене Піментове з своєю панею.

І хвалько стверджував доказами своє поводжене. За що-б, справді, він мав платити? скажіть, будь ласка, за що? Його землю обробляв ще його дід; як умер батько, сини поділили її як хотіли, по звичаю города, не питаючись ні в чому властителя. Се вони обробляли її, вони робили її врожайною, вони покладали поволі своє жите на ті лани.

Піменто, говорячи з силою про свою працю, виявив таку безсоромність, що дехто засміяв ся...

Добре, він не богато працює, бо не дурний і зрозумів нікчемність жита, але колись працював і сього досить, щоб земля з більшим правом належала йому, а не тій пишній пані з Валенсії. Нехай прийде з у-

сіми своїми грошма й візметь ся за плуг, нехай запряжуть ся в його й тягнуть дівчатка її в стяжках, і тоді буде вона законною властителькою.

Від грубих вигадок хвалька зібрана компанія реготала ся аж ревла. Ввесь той люд, що ще відчував негарний смак від плати на святого Івана, був йому дуже вдячний, що він так немилосердно потріпує хазяїнів. Га! се дуже мила вигадка про плуги і кождей уявляв собі свого пана, череватого й боязкого багатиря, або стару бундючу сеньйору, запряжених у плуги: вони тягнуть і тягнуть, а самі вони, злиденні хлібороби, хвиськають батогом.

І всі підморгували оком, реготали ся, ляскали один одного долонею на знак задоволення. О, добре бути в Кошній корчмі та слухати Піменто! Яких пригод йому не трафляло ся!...

Але Пепетин чоловік зразу став похмурий, і дехто завважив його погляд з під лоба, погляд убійця, добре знаний від давна у корчмі як нехибна ознака близького нападу. Його голос задзвенів, як неначе ввесь спирт, що наповняв його черево, підступив йому горячою хвилею до горлянки.

Вони можуть сміяти ся хоч дуснуть, але їх сміх чи не буде останнім. Бо вже город не той став, що був в останні десять років. Хазяїни, що були полохливими кроля-

ми, поробили ся лютими вовками. Вже часом і зуби вишкіряють. Он навіть і його пані набрала ся сміливости з ним, з ним що був грозою всіх власників землі! і як він прийшов на святого Йвана, посміяла ся з його мови про кайдани і навіть сказала на-виростець, щоб або забирав ся з її землі, або заплатив належну суму не забуваючи й про залеглости.

А чого вони так вирости в гору? Того що вже не мають до їх страху... А чому не мають страху? Боже мій! тому що вже не лежить покинутою й неораною Барретова земля, страшна пустиня, що пригнічувала власників та змушувала їх бути лагідними й не упертими. Чари зникли. Від того часу як злодій, голодранець, зумів переважити всіх їх, хазяїни посміхають ся собі й бажаючи помстити ся за десять років смирного поведження, зробили ся ще більше лихі, ніж славетний дон-Сальвадор.

— Правда... правда! — заговорили всі гуртом, притакуючи міркуваням Піменто й люто кивали головою.

Всі завважили що їх хазяїни змінили ся, коли згадати своє останнє побаченє: погроза веселити, незгода приймати не повну плату, глузливий тон, з якими вони говорили їм про землю дядька Баррета, що таки стала обробляти ся, не вважаючи на злість усього городу. І от тепер за малим десятком років недбалости й перемоги, ко-

ли віжки були скинуті на спину, а самі хазяїни були біля їх ніг, — раптом їх так зануздало, повертають ся давні часи, що вже й хліб здасть ся гірким і вино терикійшим, як тільки згадаєш прокляту піврокову плату. А все винний той чужинець, той нужденний, що навіть близько біля городу не родив ся, і впав між них, щоб зіпсувати їх справу та зробити важчим життя. І сей пройдисвіт ще живий? Чи вже не лишло ся на городах чоловіків?..

Прощай недавня прихильність, шаноба, що народилась при домовині бідної дитини! Всяка оглядність, викликана долею розсипалась як будинок з карт, розвіялась як тонка хмара, і разом виявила ся давна ненависть. одностайність цілого городу, що поборюючи прибуду боронить власне життя.

І в яку хвилину всі знов роздратовали ся! Палали очі, встромлені в його, вогнем ненависти: голови затуманені спиртом, здавало ся, аж тіпали ся від бажання вбивства, інстинктивно всі посунули до Батіста, що став почувати себе притисненим з усіх боків. як неначе коло зблизило ся, щоб його проковтнути.

Він став жалкувати що зістав ся. Не мав страху, але прокляв годину, в яку замануло ся йому піти в корчму, в те чудне місце, що неначе відбирало від него всю

бадьорість і той твердий дух, що живив його тоді як він почував під своїми рослинами землю оброблену коштом кількох жертв і в обороні якої він був радий наложити головою.

Піменто, покотивши ся з гори свого гніву, почув що на його мозок упала разом уся горівка вишга за два дні. Він стратив свою ясність невтомного п'яниці, підвів ся хитаючи ся і мусів напружити ся, щоб устояти на ногах. Очи його палали, неначе от-от бризнуть кровію; голос його був приглушений, неначе вчепили ся за него, не даючи вийти, горівка й гнів.

Іди собі, — сказав він до Батіста тоном веліня, простягнувши з погрозою руку під самісіньку твар. — Іди собі, а то я тебе вб'ю.

Піти!.. се саме хотів учинити Батіст, де далі все блідійший, не радий що туди прийшов. Але він добре розумів значіне того грозливого „іди” підтриманого знаками згоди всіх.

Не того вимагають вони, щоб він пішов з корчми та визволив їх від своєї осоружної присутности; вони наказують йому під погрозою смерті, щоб покинув свою землю, що стала наче часткою його тіла; щоб утратила ся на віки та хата, де вмер його хлопчик і де кождий куточок заховав згадку про боротьбу й родинні радощі в бою проти злиднів. І раптом він уявив собі

як він знову, зі всіми меблями на возі, блукає шляхами та шукає невідомого місця щоб утворити собі нове жите тягнуци за собою похмурого сторожа, огидний голод, що іде наступаючи йому на п'яти.... Ні! Він уникає питання; але нехай не зачіпають хліба його родини.

Вже не почував неспокою. Образ голодної й безпритульної родини гнівав його; він навіть почував бажане кинутись на тих людей, що вимагають від його такої нечуваної речі.

— Чи ти підеш? Підеш? — запитав Піменто, що раз більш лютий і грізний.

Ні, він не піде. Він сказав се рухом голови, зневажливим усміхом, поглядом твердим і докірливим, яким він кинув на весь гурт.

— Ледащо! крикнув задирака, і його рука впала на Батістове лице, гепнувши страшним ударом.

Неначе захочений тим нападом, цілий гурт кинув ся на ненависного приблуду, але по над рядом голов підняла ся жилава рука з заплетеним комишем стільцем у долоні, тим саме, може, що на йому сидів Піменто!

Для дужого Батіста був страшною зброєю той дзиглик з грубими перехрестями й товстими ніжками з різного дерева, з краями обшмульганими від уживання.

Впали шкереберть столик і посуда з горівкою, люди сахнули ся назад інстинктивно, перелякані рухом того чоловіка, звичайно такого спокійного, що здавав ся велитнем від гніву і перш ніж можна було відступити ще на ступінь — Геп! почув ся тріск неначе горшка що розбиваєть ся і Піменто впав з головою пробитою ударом стільця.

На пляцику стало надзвичайне замішанє.

Кона, що з свого кутка наче-б то ні до чого не придпвляв ся, а перший спостерігав сварку, ледви побачив стілець у повітру, вхопив свого кійка, що держав під столом, і цокнувши то того то иншого булавою опорожнив в одну мить корчму від парохіян та й замкнув зараз же двері, по своєму спасеному звичаю.

Нарід на пляцику заметушив ся, покотили ся столи, підняли ся ційки й кійки; кождий озброїв ся проти свого сусіда, на всякий випадок; а тим часом винний у всьому тому шарварку. Батіст, стояв нерухомо, спустивши в низ руки, все ще держучи стілець із плямами крови, наляканий тим що і вчинив.

Піменто лежачи ниць на землі, стогнав з плачем, що здавав ся хрипінєм, і кров булькала з його розбитої голови.

Террероля старший з прихильністю п'янци прийшов на поміч своєму спірникови,

поглядаючи ворожими очима на Батіста. Він став його лаяти, шукаючи в своєму чересі ножа, щоб його вдарити.

Найбільш смирні тікали стежками, обертаючи назад голову з нездоровою цікавістю, а інші стояли нерухомо, насторожившись, готові кожний розірвати в шматки сусіда сами не знаючи за що, але ніхто не хотів нападати першим. Підіймались у гору палиці, в гуртку блищали ножі, але ніхто не наближався до Батіста, котрий відступав задом піднявши в гору закрівавлений стілець.

Так він вийшов з плящика, все дивлячись поглядом визову на гурт що оточав лежачого Пімента, на той відважний нарід, але котрий здавав ся опанований силою того чоловіка.

Опинившись на шляху, геть далі від корчми, він став бігти, і поблизу своєї хати кинув у канал стілець, глянувши з жахом на чорну пляму засохлої крові.

Х.

Батіст стратив усяку надію жити спокійно на своїй землі.

Весь город знову повстав на него. В друге довело ся йому осамотнитись у своїй хатині з родиною, жити вічно осторонь від

людий, як зачумлений, як звірина в клітці, котрій кождий показує здалека кулака.

Жінка розповіла йому другого дня, як приведено задіру до дому. Сам Батіст від своєї хати чув крики й погрози всього люду, що дбайливо проважав понівеченого Піменто. То була справжня маніфестація. Жінки, що довідали ся про пригоду з дивовижною швидкістю, з якою на городі переносять ся звістки, виходили на шлях щоб подивити ся зблизька на відважного Пепетиного чоловіка та пожалувати його як лицаря, що потерпів за громаду.

Ті самі жіночки, що кілька годин ранійш на всі заставки лихословили його, обурені п'яницьким закладом, тепер жалкували його, розпитували чи рана тяжка, та кликали пімсту на того голодранця, того розбишаку, що не ситий тим, що заволодів не своїм добром, ще й хоче завдати всім страху та нападає на добрих людей.

Піменто був пренишний. Дуже боліла в него рана, він ішов оперши ся на своїх приятелів з обв'язаною головою, нагадуючи Христа перед Пилатом, як запевняли ті самі обурені кумасі; але силкував ся всміхатися і на кождий поклик до пімсти відповідав гордовитим рухом, немов запевняючи, що покарати ворога береть ся він.

Батіст не вагав ся, що ті люди пімстять ся. Він знав як звичайно ведеть ся

на городі. Для тої країни не існують людські суди; тюрма зовсім дрібна річ, коли треба заспокоїти почуте гніву. Навіщо людині здали ся судії та поліція, коли має добре око й рушницю в хаті? Непорозуміння про-між людей повинні розилутувати самі люди.

І як цілий город думав так саме, то даремно на другий день по сварці вештали ся стежками дві блискучі поліцейські шапки, ходячи від Копиноного дому до Піментової хати, та хитро розшукуючи людей що були на поли. Ніхто не бачив нічого. Ніхто не знав нічого; Пімента з диким реготом оповідав, як він сам собі розбив голову, вертаючи ся з корчми після питя на заклад, від якого він хитав ся на ногах і гунав ся головою об придорожні дерева, і поліціанти мусіли вернути ся до своєї касарні в Альбораю, нічого не виявивши з темних чуток про бійку й пролите крові, що до їх були дійшли.

Така великодушність жертви та її приятелів лякала Батіста і він поклав собі на далі пильно стерегти ся.

Родина його, як наполоханий слимак, заховала ся в свою шкаралуцу, уникаючи зустрічати ся з сусідами.

Малі вже не ходили до школи. Росета не стала ходити на фабрику, а Батістет не виходив на ступень за своє поле. Тільки

один батько виходив з дому й здавав ся таким докірливим і спокійним за свою безпечність, яким був дбайливим і обережним що до своїх.

Але ніколи не виправляв ся до міста не взявши з собою рушницї, котру й залишив на схованку в одного приятеля на передмісті. Завше була чиста, блискуча і яку він нестиг з тією любовю кабіла, яку почуває до своєї рушницї валенсійський селянин.

Тереса була така смутна як тоді коли вмирав її хлопчик. Кожного разу як вона бачила що її чоловік чистить дві рурки рушницї, міняючи набої або пробуючи підв'язу, щоб запевнити ся, що вона легко відкриваєть ся, вставав у її уяві образ тюрми, страшна історія з дядьком Баретом; вона ввижала кров і кляла ту годину, що привела їх оселити ся на тій проклятій землі. А тоді приходили години неспокою, що чоловіка нема дома, ті довгі вечері, що проводила вона, дожидуючи чоловіка що все не вертав ся, вибігаючи за ворота щоб поглянути на шлях, тремтячи кожного разу як чув ся здалека який небудь постріл мисливця на ластівок, гадаючи що то початок страшної події, постріл що має розторопити голову батькови родини або має привести його до вязницї. І коли вкінці з'являв ся Батіст, малі кричали з радощів, Тереса всміхала ся прояснивши очи, дочка виходила

поцілувати батька, і навіть собака стрибала коло його, обнюхуючи неспокійно, неначе чула від його особи дух небезпечности, на яку він наражав ся.

І Батіст ясний, твердий без зухвалости, сміяв ся з турботи своєї родини, кожного разу більше сміливий, з тим як мпнав час від знаменитої бійки...

Він себе вважав безпечним. Поки висіла в його на руці чудова двохголоса пташка, як звав він свою рушницю, він міг ходити безпечно по всьому городу. Як ішов він у такій добрій компанії, вороги удавали що його не знають. Часом він навіть бачив Пімента, що носив по городу як прапор помсти свою обмотану голову, і хвалько, хоч і одужав від удару, втікав боячи ся зустріти ще може більше ніж Батіст.

Всі дивили ся на його з-під лоба, але ні разу не почув він з суміжного з шляхом поля й одного слова образи. Повертали ся до його спиною зневажливо; нахилили ся над землею й завзято робили, аж поки він зникав з очий.

Одинокий, хто з ним розмовляв, був дядько Томба, безумний вівчар, що впізнавав його своїми погаслими очима, неначе округ Батіста повітре тхнуло страховиною. І завше казав те саме.. Він не хоче покинути заляту землю?

— Погано, робиш мій сину, завдасть

вона тобі лиха.

Батіст слухав усміхаючись приспівку старого.

Призвичаївшись до небезпечности, ніколи він не бояв ся так само, як тоді. Він навіть відчував якусь потайну приємність викликаючи її, йдучи просто їй на зустріч. Його вчинок у корчмі відмінив його вдачу, раніш таку спокійну і терпячу, і розбудив у йому чванливу грубість. Він схотів показати всім тим людям, що не боїть ся їх, що так саме як він провалив голову Піменто, він може пострілити кожного на городі. Вже коли його до того доводять, він стане на деякий час задирою й чваньком, аби його побоювали ся та дали йому жити спокійно.

І поклавши собі таке небезпечне завданє, він навіть залишив своє поле, і проводив вечері на стежках городу, ніби то полюючи, але справді на те, щоб показувати свою рушницю та свою заповзяту постать.

Якось по обіді полюючи на ластівок на Карайксейтськїм болоті, він забарив ся до смерку.

Птахи снували, неспокійно літаючи, свій капризний танець і відбивали ся в тихих глибоких озерцях оточених високим осітнягом. Те болото, що перетинало як глибока щілина, темна з стоячою й глибокою водою, з мулуватими берегами де колхав ся якій небудь на пів загрозлий,

струхлявілий човен, мало пустинний і дикий вид. Ніхтоб не догадав ся, що за високими косогорами по той бік осітнягів і очеретів лежить рівнина з її ласкавим повітром і зеленими краєвидами. Навіть соняшне світло здавало ся похмурим, падаючи в гліб болота, просіяне крізь дику рослинність і відбиваючи ся блідо в мертвій воді.

Батіст увесь пообідний час стріляв метких ластівок. У його поясі лишило ся вже мало набоїв, і біля його ніг, купкою закрівавленого піря, лежало дванайцятків зо два пташок. Богата вечерея!... Радітимуть дома!

В глибокому болоті смеркало ся. З озерець ішов важкий дух, отрутний подих болотної пропасниці. Жаби співали тисячами, немов витаючи зорі, раді що вже не чують стріляня, що перебивало їхню пісню й змушувало кидати ся головою з переляку, розбиваючи гладкий кришталь гнилої води.

Батіст забрав свій оберемок птахів, почіпляв їх до пояса і в два скоки вийшов на узбережжя та й почімчикував стежками назад до своєї хати.

Небо, ще полите слабим світлом смерканя, мало любий фіялковий тон; блищали зорі, а в широкополій городній рівнині гомоніли тисячі голосів життя на полі, перш ніж згаснути з приходом ночі. Проходили

стежками дівчата, вертаючи ся з міста, чоловіки вертали ся з поля, втомлені коняки тягли важкі вози, і Батіст відказував на привитаня всіх тих, що проходили попри його, людий з Альбораї, що його не знали або не мали тих причин, що його сусіди, щоб ненавидіти його.

Батіст проминув село, і що більше наближав ся він до своєї хати, то де далі все дужче позначало ся ворогуванє: люди зустрічали ся з ним по стежках й не давали йому доброї ночі.

Він увіходив у чужоземний край, і як вояк що готуєть ся до бою, ледви переступив кордон ворожої країни, Батіст пошукав за поясом свого військового приладу, виняв два набої з кулею й протом, що він сам наготував, і набив свою рупницю.

Тоді він сам собі засміяв ся: добрий гостинець матиме той, хто наважить ся його перепинити.

Ішов не поспішаючи, спокійно, немов смакуючи свіжість тої літної ночі. Але той спокій не перепокаджав йому думати, що небезпечно ходити полем у таку добу та ще коли маєш ворогів.

Його чуткий слух польовика, здалось йому, помітив шелест за спиною.. Він раптом обернув ся і при слабому світлі зірок неначе побачив, що якась темна постать скочила з дороги мовчазним скоком і схо-

вала ся за пригорком.

Батіст узяв на руку свою рушницю і звівши курки пішов обережно до того місця. Нікого... Тільки на деякій відлеглости здалось йому що трава хвилюєть ся в штьмі, немов щось плазувало між нею.

Значить за ним ідуть назирцем: хтось намагаєть ся заскочити його по зрадницькому ззаду. Але се підозріне тревало не довго. Може то бродяча собака втекла як він наблизив ся.

Зрештою, річ певна, що від його втікав, хтоб то не був і хто не знав, що тут робити.

Він пішов далі темним шляхом, ідучи тихо, як людина що в темряві пізнає ґрунт і з обережности хоче не стягати на себе уваги. Як став наблизатися до своєї хати, почув де який неспокій. То була його околиця, але теж були тут і його найбільш запеклі вороги.

За кілька минут ходу від його хати, біля синього будинку де молодь танцювала в неділю, шлях зникав, реблючи різні поворітки. З одного боку високій косогір з рядками старих шовковиць, з другого широкій канал, котрого береги на узбочах були порослі густим високим очеретом.

Здавало ся в темряві що то індійський ліс, склепіє бамбусів, що гнеть ся понад шляхом. Дорога була тут зовсім темна, ма-

са очеретів тремтіла від легкого вітру ночі й сумно шелестіла; здавалося що пахне зрадою те місце, таке свіже й привітне в соняшну добу.

Батіст жартуючи з своєї тривоги, в думці прибільшував небезпеку. Чудове місце, щоб післати йому нехибну кулю! Якби Піменто йшов тут, то не втерпав би такої доброї оказії.

І ледви він сказав собі се, шибнула з проміж очерету пряма й прудка смужка вогню, червона стріла, що розійшлася вибухнувши, і щось пролетіло з свистом попри ухо Батістове. Його стріляли.

Інстинктивно він пригнувся, бажаючи змігати ся з червоною землі, не підставляти ворогові прицілу, і в ту саму мить блиснув другий стріл, змішавши ся з іще не стихлим відгомонам першого, і Батіст почув у лівім плечі, наче його щось рвануло, немов дрягнуло по верху залізним кіктем.

Але він навряд чи й звернув на те увагу. Він почув дикую радість, два стріли... ворог зістав беззбройним.

— Слава Богови! Тепер я тебе піймав!

Він кинув ся в очерет, збіг, мало не скотив ся косогором, і опинив ся в воді по пояс, загрузнувши ногами в твань і піднявши руки до гори, щоб не дати замочити

ся рушниці; він жадібно беріг два набой до тої хвилини, коли випустить їх з усього певністю.

Перед його очима перехрещував ся очерет і творив тісне склепінє, мало не над самою водою. Перед ним у п'ятьмі чуло ся глухе хлопотінє, як неначеб собака втікала вниз каналом. Там ворог. За ним!

І почались безумні гони в глибокому каналі; він ішов помацки в темряві, загубив черевик в грязюці, штани прилипли до тіла, натягли ся, стали важкі й утрудняли рухи, в лице йому бив ся ломаний очерет, дряпало цупке й гостре листє.

Була одна хвилина, коли Батістови здало ся, що він бачить, немов щось чорне хапаєть ся за очерет, силкуючи ся вилізти в гору на берег, гадає втекти.

Паль! Його руки, що свербіли до убійства, притулили рушницю до лица, внаслід курок... бахнув вистріл і впала темна постать у канал разом з дощем листя й перебитого очерету.

За ним! за ним! Знову Батіст почув те саме хлопанє собаки, що втікає, але тепер дуще, немов прискорювала втіканє й мігнала його безнадія.

Було щось шалене в тих гонах через п'ятьму, очерети й води; підсковзали ся обоє на мулуватому дні, не маючи змоги

вчепити ся за очерет, щоб не впустити рупинці. Крутила ся вода, скаламучена скаженим бігом, і Батіст що кілька разів падав на коліна, дбав тільки про те, щоб простягати руки та вдержувати свою зброю над поверхнею води й зберегти того набоя що в його зістав ся.

І так тягло ся полюване на людину, помацки, в похмурій темряві, поки на одній поворотці канала вийшли на вільнійше місце з берегами чистими від очерету.

Батістові очі, звичні до темряви в гущавній, побачили зовсім вразно чоловіка, що ешпаючись на рупинцю, виходив хитаючи ся з каналу, й тяжко переступав ногами. обважнілими від грязюки.

То був він... він, як завжди!

— Розбійнику... розбійнику! не втечеш — гримнув Батіст, випускаючи свій другий вистріл з середини каналу з певністю стрільця, що вміє добре націлити ся й знає що влучить.

Він побачив що той упав важко ниць на горбок і поліз рачки, щоб не скотитись у воду. Батіст хотів його наздогнати, але так поспішав ся, що тепер уже він, підсковзнувши ся, впав плазом у середину каналу.

Голова його пірнула в твань, він захлинувся глинуватою червоною водою; вже думав що вмирає й зістанеть ся похований у тім болотянім кориті, але вкінці

могутнім зусилєм спроміг ся виправити ся й видобути з води очи засліплені грязюкою, й рота що прагнув дихнути повітром ночі.

Ледви протер очи, став шукати свого ворога. Він уже зник.

Стікаючи грязюкою й водою він виліз із каналу, вийшов на косогір на тім самім місці що його ворог, але зійшовши на гору не побачив його.

На сухому позначали ся кілька темних плям, і він їх лаянув рукою: пахли кровю. Вжеж він знав що не схибів стріляючи. Але надаремно шукав він свого противника, бажаючи подивити ся на його тіло.

Той Піменто десь має міцну шкуру і бризкаючи кровю й грязюкою, поплазував до своєї хати. Чи не від його то неначе видно невпразний слід через поблизьке поле, як би від великої гадки, що проновзла борозною; отож на його брешуть усі собаки скільки є на городі, гавкаючи до перерви. Він уже знає, що той Піменто переліз таким саме робом за чверть години перед тим, коли наміряв ся нехпбно вбити його зза спини, а побачивши що його викрито втік плазуючи з шляху, щоб засісти там далі в густім очереті та й пристерегти його безпечно.

Батіст рантом відчув страх. Він був сам один серед поля, цілком беззбройний, його рупинця без набоїв була тепер нічим

іншим як простою палицею. Пімента не міг вернути ся, алеж мав приятелів.

І опанований раптовим страхом він кинув ся бігти, шукаючи через поле стежки що вела до його хати.

Рівнина здрігала ся сполохана. Чотири постріли серед ночі розворушили цілу околицю. Собаки гавкали щораз лютійше; прочиняли ся двері будинків і хат, випускаючи темні постати, що певно не виходили з голими руками.

Свистом і криком сполохані сусіди перекликали ся на далеку відлеглість. Стріляне в ночі могло бути ознакою пожежі, розбійників, і хто зна чого ще, і певно що нічого доброго; і люди виходили з хат готові до всього, з саможертвою й одностайністю тих, що живуть у малолюдній країні.

Батіст, наляканий тим рухом, біг до своєї хати, часто нахиляючи ся, щоб його не побачили, то під захист горбка, то під ожереди соломи.

І ось він уже побачив свою оселю з відчиненими й освітленими дверима і в центрі квадрата червоного світла темні постаті його родини.

Собака його обнюхала і перша привитала ся до його. Тереса й Росета скрикнули від радощів.

— Батісте! се ти?

— Татко! татко!..

І всі кинули ся до його перед дверима

хати під старими лозами, крізь віти яких блищали зорі як світлячки.

Мати своїм тонким слухом стурбованої жінки, наляканої тим що чоловік забарився, чула здалека, дуже здалека чотири постріли, і серце в неї затремтіло, як вона казала. Вся родина кинула ся до дверей жадібно вдивляючись у темне крайнебо, в певности що те стріляне, що так наполохало околицю, має щось спільного з батьковим неприбутем.

Божевільно раді, що бачуть його й чують його мову, не приглядали ся до його заляпаного грязюкою лица, до його босих ніг, до заболоченої одежі, з якої капала грязюка.

Вони втягли його до хати. Росета вцепила ся йому за шию, з любовю зітхаючи, з мокрими ще очима.

— Тату! тату!

Але тато не міг здержати ся, щоб не скривитись від болю й не скрикнути приглушеним голосом. Росета одною рукою сперла ся йому на ліве плече в тім самім місці де він був почув що його вдряпнув залізний пазур і в яким він тепер відчував біль де далі більш нестерпучий.

Як увійшли в хату й пустили повне світло в лямпі, жінка й діти скрикнули з жаху, побачивши закрівавлену сорочку... і до того його розбишацький вигляд гейби у чоловіка, що тепер тільки втік з в'язниці

пролізши крізь трубу з нечистотою.

Росета й її мати аж поривали ся від стогону. Царице небесна! Мати Божа! Його ранено на смерть!

Але Батіст, що почував у плечі біль, де далі дужче тяжкий, перепинив їх голосінь, звелівши їм нетерпеливим рухом, щоб швидше подивили ся, що там у нього таке.

Росета, як сміливіша, розірвала грубу й зашкарублу сорочку та ще заголила плече... Стільки крові! Дівчина зблідла, на силу вдержуючись щоб не зомліти. Батіст і малі почали плакати, а Тереса все кричала, немов би чоловік її вже конав.

Але ранений не любив голосіня й суворо запротестував. Менше плачу; то дрібниця; доказом того є що він може орудувати рукою, (хоч він де далі почував тяжкий біль у плечі). Його тільки вдряпнуто, трошки зачеплено шкіру та й тільки. Він почував себе дуже міцним і ся рана зовсім не тяжка. Нехай принесуть води, ганчірочку, ветошку, пляшечку з горницвітом, що Тереса береже в своїй кімнаті як чудове зіле. Швидче! Нема чого всім стояти та дивити ся на його, роззявивши роти.

Тереса перекидала все в своїй хаті. риючись на дні скринь, рвучи полотно, розтягаючи бинди; тим часом дівчина мила й перемивала краї окривавленої рани, що була на вигляд рубця розсіченого шаблею.

Дві жінки спинили кров, як уміли, за-

в'язали рану й Батіст зітхнув з задоволенням, як начеб уже вигоїв ся. Гірші удари надали вже на нього в житю.

І він заходив ся навчати малюх, щоб були обережними. Про те, що вони бачили, щоб нікому не казали ані слова. Бувають такі речі, що їх краще не пам'ятати.

Те саме він сказав і жінці, що зняла мову про те щоб покликати лікаря: себ було все одно, що стягти на себе увагу суду. Він сам собі вигоїть ся; його шкіра на причуд міцна. Найбільш треба, щоб ніхто не мішав ся до того, що там трапило ся. Хто знає, що стало ся в сей час... із другим?

Поки жінка помагала йому замінити одержу й готувала постіль, Батіст розповів їй усе що стало ся. Добра жінка широко розкривала очі з жахом, зітхала, думаючи про ту небезпеку на яку наражав ся чоловік, і кидала неспокійний погляд на замкнені двері хати як неначе-б крізь їх могла пролізти поліція.

Тимчасом Батіст з зарана розвиненою обережністю, взяв рушницю і при світлі лампи обтирав її рурки, стараючи ся зтерти з неї всі ознаки недавнього вживання; про всякий випадок

Ніч була лиха для всьої родини. Батіст говорив непритомно, мав горячку, совав ся шалено, немов ще гонив коритом канала, полюючи на подину, і лякав своїм

криком малих, що не могли заснути, та обох жінок, щоб провели ніч не стуляючи очий, сидячи біля його ліжка, подаючи йому що хвилини підсолоджену воду, єдині домові ліки, які вони могли вигадати.

На другий день двері хати були зачинені цілий ранок. Поранений почував себе краще; діти з червоними очима від неспання сиділи нерухомо на купі гною в загоні й стежили з остовпілою увагою за всіма рухами скотини, що там годувалась.

Тереса визирала на рівнину крізь причинені двері, а далі ввійшла в хату, де був чоловік...

Скільки народу! Всі з околиці йдуть шляхом просто до хати Піменто; округ неї видно цілий комашинник людей. І всі з грізним сумним обличчям, розмовляють з криком, жваво вимахуючи руками, кидаючи здалека погляди ненависти на давню Барретову хату.

Батіст крєктав слухаючи сі новини. Щось йому скребло на серці, озивало ся докором. Рух людей з околиці показував що з Піментом кепська справа; може вже вмирає. Він був певний, що той обидві кулі його рушниць має в своєму тілі.

І тепер що він має робити? Сконає в тюрмі, як бідолашний дядько Баррет?... Ні; може-ж таки виявлють повагу до звичаїв городу, віру в суд від своїх рук. Певно мовчатиме вмирущий, залишаючи своїм

приятелям, Терреролям або кому иншому обовязок пімсти. І Батіст не знав кого більше бояти ся, чи міського суду, чи суду городу.

Наближав ся вечер, коли ранений, нехтуючи протести й похмаря обох жінок, устав з ліжка.

Його тіло велетня занудило ся; звикнувши до роботи він не міг витерпіти стільки годин нерухомости. Тягар у плечі змушував його змінити положенє, як неначе сим він міг визволитись від болю.

Не твердою ходою, обважнілий від лежання, він вийшов з хати й сїв під лозами на цегляному ослоні.

Година була неприємна, зривав ся вітер надто свіжий для тої пори, сині хмари закривали сонце і з під їх виривало ся світло, закриваючи обрії блідою завісою.

Батіст блудив поглядом у бік міста, повернувшись спиною до Піментової хати, що тепер видна була виразно, відколи поле стало вільне від завіси золотої пшениці що до жнив її заслоняла.

Раненого страшенно підбуджувала цікавість і разом нападав страх подивити ся; але вкінці його воля була переможена і він помалу повернув очи до хати свого ворога.

Так; багато народу метушило ся перед дверима; чоловіки, жінки, діти; вся рівнина, що збігла ся відвідати свого оборонця, що впав у боротьбі.

Як повинні ненавидіти його всі ті люди!.. Вони були далеко, і про те він угадував що його імя повинно бренті в кождих устах: в гудіню в ушах, у стукотіню в висках, розпалених від горячки, він неначе вчував погрозливе дзижчанє того рою.

А проте, відає Бог, що він тільки оборонив себе, що він тільки хотів мати чим годувати свою родину, не чинячи кривди нікому. Чи він винен, що довело ся йому воювати з людьми, що як мовляв дон Хоакін, були дуже добрі, але дуже дикі.

Пообідня пора кінчила ся. Смерканє кидало на рівнину сіре й похмуре світло. Вітер, що далі дуций, доносив до хати далекий відгомін лементу й грізних голосів.

Батіст бачив як закрутивсь нарід у дверех далекої хати; побачив теж піднесені руки з виразом болю, затиснуті долоні, що зривали хустку з голови й кидали її скажемо об землю.

Ранений почув, що вся його кров підступила йому до серця, що воно зупинило ся як спаралізоване на кілька хвилин, і далі забило ся з більшою силою, залявши його червоним горячим кольором.

Він догадав ся що стало ся там далеко: серце йому сказало. Пімента вже вмер.

Батістови стало холодно й страшно. Він ослаб, як неначеб його раптом покинули всі сили, і він побрав ся в хату, відітхнувши спокійно тільки тоді, як побачив

що двері замкнено й лампу засвічено.

Вечер просиділи смутні. Сон змагав усіх, стомлених неспанем попередньої ночі. Ледви повечеряли і раніш десятої години були вже всі в ліжку.

Батіст почував себе ліше від своєї рани. Зменшилась вага в плечі, вже його не давила горячка, але тепер його мучив якийсь дивний біль у серці.

В пітьмі кімнати, ще не заснувши, він побачив як підймаєть ся бліда невизразна постать що помалу прибирає рисів і барви, аж поки стала таким Піменто, якого він бачив у останні дні, з обв'язаною головою й погрозливими рухами запеклого местника.

Його давнив той привид і він заплющив очи щоб заснути. Повна темрява. Сон починав його знемагати, але замкнені очи починали бачити в густій пітьмі незчислені червоні цятки, що ставали більшими творячи плями різних кольорів, і плями похвилювавшись капризно в повітрі, злучали ся, зтоплювали ся до купи, і от знову Піменто наближаєть ся до його не швидко, з лютою обережністю лшкої звірнини, що зачаровує свою жертву.

Батіст сплкував ся визволити ся від примари.

Він не спав, ні, він чув хропінє жінки, що спала побіч його, і дїтний знеможених утомою, але він чув їх. де далі, відкись з

більшої глибини, як неначе якась таємна сила заносить далі та все далі його хату, а він тут безвладний, не можучи порушити ся не вважаючи на все силкування, дивить ся на обличчє Піментове, що наблизило ся до його лиця, і помічає на своєму носі горячий подих свого ворога.

То він не вмер?... Його притуплена думка ставила собі се запитанє і по довгим усилуваню відповідала собі, що Піменто вже вмер. Він не мав уже, як раніш, пробитої голови; тепер він показував тіло прорване двома ранами, яких Батіст не міг визначити в якому вони місці, але дві рани були, вони роззіхали свої посинілі губи, як невичерпані жерела крови. То дві постріляні рани; він уже се знав. Він не з тих стрільців що можуть схибити.

А привид, повернувши до його лице з горячим диханєм, кинув на його погляд, що пронизував йому очи й ішов глибше та глибше, аж до самих печінок.

— Пробач мені, Піменто! — стогнав ранений тремтячи як дитина, пригнічений примарою.

А вжеж він повинен пробачити. Він його вбив, то правда; але-ж він повинен згадати, що він перший на його напав ся. Отже-ж відважний чоловік повинен бути розсудливим. Він сам таки винний.

Але мерці не вміють міркувати, і при-

вид, поводячи ся як розбійник, усміхнув ся люто, і одним скоком опинив ся на ліжку, сів на його, придавивши йому рану в плечі всею своєю вагою.

Батіст стогнав від болю, не можучи порушити ся, щоб скинути з себе ту вагу. Він спробував розчулити його, називаючи його Тоні, ласкаво як рідний, замість звати його по-уличному.

— Тоні, ти мені робиш боляче.

Сього саме хотів привид: завдати йому болю. Йому й того було ще за мало, і він одним поглядом очий зірвав з його рани всі ганчірки й повязки, які розлетіли ся й розвіялись, і вгородив свої гострі пазурі в розірване мясо, тягнучи за краї рани так, що він загарчав від болю.

— Ай! ай! Піменто пробач!

І такий біль він почував, що від стрясаня, що йшов від плеча до голови, його стрижене волосе найжило ся, стало рости й завивати ся, скручуючи ся від страждання, аж поки повернуло ся на страшну куделю з гадюк.

Тоді стала ся страшна річ: привид, ухопивши його за ту дивну чуприну, на решті озвав ся.

— Іди... йди, сказав він тягнучи його.

Підняв його з надлюдською легкістю й поніс летючи чи плвучи. Батіст сам того не знав, через якусь легку й слизьку рі-

дину і так вони оба линули шалено, посуваючи ся в темряві, до червоної плями що позначала ся далеко, дуже далеко.

Пляма збільшувала ся, мала форму подібну до дверей його кімнати, і від неї йшов густий дим, задушливий дух горілої соломи, що не давав дихати.

То повинно бути устє пекла; туди вкине його Піменто, в величезну піч, полуме якої обливає вогнем двері. Переляк поборов його безвладність. Він страшно скрикнув, порушив такп руками й одним дужим рухом відкинув геть від себе Піменто й дивовижну чуприну.

Він мав очі зовсім розкриті і вже не бачив примари.

То йому снилось; певно верзлося від горячки. Тенер він знову бачив себе в ліжку з бідолашною Тересою, що вдягнена хропла від утоми побіч него.

Але-ж ні: марене не перестало. Що то за чудне світло осяває його кімнату? він ще бачить устє пекла, таке подібне до дверей його хати, що кидає дим і червоне світло. Чи він ще не спить?... Він протер очі порушив руками, сів на ліжку... Ні, він прокинувся, зовсім прокинувся.

Двері стали де далі червонійшим, дим був густійший; він чув глухе тріщанє, як від очерету що тріщить, як його лже вогонь, він навіть бачив як скачуть іскри, сїдаючи

як огненні мухи на китайкову завісу, що відділяла кімнату! Він чув безнадійне скавуління, нескінчене, як божевільний дзвін що бє на сполох.

Боже!.. Свідомість того що стало ся, вдарила його раптом і він ошалїв.

— Тересо! Тересо!.. вставай!

І одним стусаном він викинув її з ліжка. Тоді побіг у кімнату де спали діти, й кулаками й криком витяг їх у сорочках, як дурну перелякану отару, що біжить перед палицею, сама не знаючи куди іде. Вже налала стеля в хаті, кидаючи на ліжка пашма іскор.

Батіст, засліплений від диму, лічучи хвилини як цілі віки, відчинив двері, й ціла родина, одурила з перестрашу, в одній білизні вискочила й побігла на шлях.

Там трошки заспокоївшись, вони полїчили себе.

Всі; були всі тут, навіть бідна собачка, що скавучала жалїбно, дивлячись на хату в вогні.

Тереса обїймала дочку, що забуваючи про небезпеку трусила ся від сорому, бачивши себе в самїй сорочці серед поля, й сидїла на горбочку зігнувши ся від соромливого страху, обперши підборїде на колїна та натягала білу сорочку, щоб закривала їй ноги.

Двоє малих, злякано сховали ся на

руки старшого брата, а батько кидав ся як божевільний викрикуючи проклони.

Прокляті! І як хитро зробили. Підняли хату з чотирох боків, і вся вона палала разом; навіть подвіре з стайнею та повітками все було в вогні.

Відтак чуло ся шалене ржане, перелякане кудкудакане, люте рохкане; але хатина, байдужа до крику тих що пекли ся в їй, все викидала криві язики полумя крізь двері й вікна, а від її розгорілої покрівлі підіймав ся величезний стовп білого диму, що з блиском пожежі прибирав прозорого рожевого кольору.

Година змінила ся: ніч була тиха, вітер не подихав і блакитне небо було тільки оповите стовпом диму, і крізь його білі клубки виглядали з цівавостію зорі.

Тереса боролася з чоловіком, що опам'ятавши ся від тяжкого остовпіння, підбуджений інтересом, що доводить до нерозсудности, намагав ся ввійти в те пекло. Тільки на одну хвилину та й годі, аби тільки вихопити з кімнати торбинку срібла, одинокий здобуток від урожаю.

Ах, добра Тереса! Вже не треба їй задержувати чоловіка, котрий грубо її відштовхує. Хатина горить швидко; солома й очерет люблять вогонь. Затріщала падаючи покрівля, на яку сусіди дивили ся як на образливу річ; з величезного огнища при-

снув у гору страшений стовп іскор, і при їх непевному дрімаючому світлі, здавало ся, заскакав город фантастично викривляючись.

Стіни подвіря глухо гули, неначе за ними біла ся й товкла ся згряя демонірі. Як жмути вогню вискакували пхати й наляючи живі пробували летіти.

Впала частина стіни з глини та кіля, і чорною щербинною вискочило як блискавка страшило, викидаючи дим ніздрами, трясуци іскренною гривою, шалено бючи хвостом як огненною мітлою, і навкруги йшов сморід обгорілої шерсти.

То був кінь. Він промайнув скаженим скоком над головами нещасної родини і побіг шалено через поле, інстинктивно шукаючи канала, куди і впав, засичавши як зелізо, яке гасять.

За ним, вирвавшись як спянілий демон, страшенно рохкаючи, вискочило друге огнене привидє, кабан, що гопнув ся серед поля, палаючи як свічка з лою.

Вже зіставили ся стояти тільки стіни й шалера винограду з покрученими від вогню лозами та стовпцпками, що вирізняли ся чорними смугами на червоному полі.

Батістет, прагнучи що небудь уратувати, бігав як опалілий стежками, кричав і гатив у двері сусідних хат, що здавало ся підморгували в відблиску пожежі.

— Ратуйте! ратуйте!... Пожежа! пожежа!

Його голос губився, розбуджуючи сумний відгомін руїн і кладовищ.

Батько його гірко всміхнув ся. Даремно він кричить. Для їх город буде глухий. В тих біленьких хатах є очи що з цікавістю виглядають крізь щілини, може й уста що сміють ся з пекельною втіхою, але ні одного голосу, який би озвав ся: „я тут!”

Хліб!.. Як тяжко його заробляти! І якими лихими робить він людий!

В одній хатині блищало бліде світло, жовте, сумне. Тереса, приголомшена лихом, хотіла йти до неї благати ратунку, з надією на чужу поміч, на щось чудодійне, чого так хочеть ся в лиху годину.

Чоловік спинив її, дивлячись на неї з жахом. Ні, не туди! У всяку иншу хату скорійш ніж туди.

І як чоловік, що впав так глибоко, так глибоко, що вже не може відчувати докорів сумління, він відвернув очи від пожежі, і втупив їх у те бліде, жовте, сумне світло від свічок, що горять без сяєва, як напоєні тим повітрям, у якому чується слід від крила смерті.

Прощай, Піменто! Ти ідеш із цього світа в гарній обстанові. Хатина й добро ненавидного прибуди освітлюють веселим сяєвом твоє тіло краще, ніж свічки, що

купила невтішна Пепета, ті жовтаві сльози світла.

Батістет вернув ся безнадійний з своєї даремної біганини. Ніхто не озвав ся.

Рівнина, мовчазна й похмура, виганяла їх на завше.

Вони були більш самотні, ніж серед пустині. Порожнява ненависті гірша в тисячу разів від порожняви природи.

І їм треба втікати відтіля, щоб розпочати знов инше життя, чуючи голод за собою, що наступатиме їм на п'яти; покинуть вони позад себе занапащену працю, що наступатиме їм на п'яти; покинуть вони позад себе занапащену працю й тіло одного з своїх, бідолашної дитини, що тліє в лоні сеї землі, як безвинна жертва шаленої боротьби.

І всі з покорюю людий Сходу посідали на горбку та й стали дожидати дня, почувуючи холод у спині, а з переду припікаючи ся від огнища, що кидало на їх отупілі обличчя барву крови, і стежили з непорушною байдужністю фаталістів за роботою вогню, що жер всі їхні намагання й повертав на їх попіл, летючий і легкий, як їхні давні мрії спокою й праці.

Чи ви читали про першу субмарину, про її подорож, про тайни, які криють ся перед людським оком?

Все те прегарно описане в таємничій повісти-романі п. 2.:

„СОРОК ТИСЯЧ МИЛЬ ПІД ВОДОЮ”

Там оповідає ся, як рознесла ся по світі чутка, що на морі появил ся страшний звір, який загрожує кораблям. Проти сего потвора висилають озброєний корабель з професором Аронаксом, однакж потвір ушкоджує сей корабель а професор з двома іншими дістають ся під власть сього потвора. — Тепер показало ся, що се було підводне судно. Капітан судна, Немо (який є тайною особою і жаждить пімсти), їздячи безнастанно, показує Аронаксови небачені доси чуда моря. — До повісти додано кількадесят образків. Формат книжки великий і на добрім папери. — Ціна \$1.00
Оправленої \$1.25

Кого не захоплює борба о свободу? — Хто не хотів би бути свободним? —

ВСІ НАРОДИ НА СВІТІ! Прочитайте собі зворушуюче
оповідане про борбу о свободу п. заг.:

„СПАРТАК”

Се оповідане вводить нас в ті часи, коли в римській державі панувало невільництво, а в Римі відбували ся нелюдські борби глядіяторів. Тоді то один з глядіяторів. Спартак, організує тайно невільників і пробує вибити ся на волю і як зрада спричиняє смерть тисячів хоробрих борців. Повість дуже займаюча від початку до кінця.
Ціна 20 ц.

Висилайте замовлене враз з грішми на адресу:
UKRAINIAN VOICE, — Box 3626, — WINNIPEG, MAN.

**Кожний повинен читати прегарну по-
вість-роман з українського життя, під
заголовком:**

„ГРІШНИКИ”

Автором сеї знаменитої повісти, О. Кониський, описує невідрадли відносини на Україні під царським обухом. Представляє, як може багато зробити дійсний інтелігент (не загорілий крикун) між народом, коли хоче ся йому що небудь робити. Зображує ту селянську недовірчивість до всього, що „пахне” панскістю, яку витворив царський гнет. Книжка вельми поучаюча для всіх, молодих і старих, фермерів, робітників і учителів. Має 290 сторін. — Ціна 80 ц.

„Герой Капіталу”

повість з життя американських міліонерів шпекулянтів і гнетених робітників. Дуже інтересна книжка, заслуговуюча на увагу кожного українського читача. Ціна 30 ц.

ГУМОР І САТИРА.

Збірка найгарніших, смішних байок, віршів і оповідань. Ціна лише 25 ц.
ГУМОРЕСКИ — Збірка гумористичних оповідань. 15 ц.
ГОРБОКОНИК. — Дуже гарна віршована казка. ... 30 ц.

Чудове оповідане з сибірського життя п. з.:

„Дві Могилі”

зацікавить КОЖДОГО чоловіка, старого і молодого. Описує там життя сибірських вигнанців, які карають ся по наказу царату за се, що були характерними людьми або що їх власні приятелі зрадили царатови. Книжка коштує всего 10 ц.

Висилайте замовлене враз з грішми на адресу:
UKRAINIAN VOICE, — Box 3626, — WINNIPEG, MAN.

Зворушуюча повість з офіцерського життя в Галичині
під заголовком:

„ДЛЯ ДОМАШНЬОГО ОГНИЩА”

задовольте й найвибагливішого читача. Автором сеї прекрасної повісти є Іван Франко, який майстерськими словами описує, як жінка одного офіцера бажаючи вдержати дім і діти гідно з офіцерським становищем займалась торгівлею „живим товаром”, враз з спільницями, підчас побуту свого чоловіка в Босні. Про се дізнались товариші офіцера (а він не знав, що його жінка такими ділами займає ся) і коли вернув з Босні і пішов до офіцерського касна там йому один найширший приятель сказав про се. Ся вістка вдарила немов грім з ясного неба — бо жінку і діти він дуже любив — одначе не повірив словам товариша, а визвав його на поєдинок. — Кінець сеї прекрасно написаної ядерни ми словами повісти кінчить ся трагедією, самовбійством жінки і дружним житем офіцера з товаришем, якого він тяжко зранив в двобою (поєдинку). Франко незвичайно займаючо описує як відбуває ся двобій, церемонії офіцерів з такої нагоди, що варта знати кожному читачеві. Книжка яких пошукати: видрукована на добрім папері, більшого формату і коштує 85 ц. В оправі \$1.35

„Діавольська Справа”

— або —

„ЯК КСЬОНДЗ ШМІДТ ЗАМОРДУВАВ АННУ АВМІЛЕР”
сензаційний опис злочину, якого довершив піп в Нью Йорку, 1912 року на служниці, з котрою сам оженив ся і сам дав собі з нею шлюб. Ціна 25 ц.

ДОБРОБИТ.

і інші оповідання. Написав Іван Франко. — Ціна .. 10 ц.

Висилайте замовлене враз з грішми на адресу:
UKRAINIAN VOICE, — Box 3626, — WINNIPEG, MAN.

„Абу Касимові капці”

Арабська казка. — Переповів Іван Франко. — Се віршоване оповідане, основане на старій арабській казці про багдадського купця Абу Касима, славного скупаря, розповідає як доля закинула собі з него і як його старі капці стягають йому безліч кар і горя, аж нарешті доводять Касима до жебрацької торби. Поема написана гарним віршом, а фаталізм нещасного Касима змальований з таким гумором і комізмом, що, читаючи книжку треба раз-в-раз брати ся зі сміху за боки ... 30 ц.

АМАЛЮНГА, АБО ДОЧКА ДЕБРІВ.

Займає оповідане з часів боїв між європейцями і Індіанцями в Америці. — Канада, в котрій ми живемо так безпечно, зіллята кровю і встелена кістками давних білих поселенців, котрі о здобуте її провадили кроваві боротьби. Ціна 20 ц.

АЛІ БАБА.

Оповідане про сорок розбійників 20 ц.

Опис польського варварства і неімовірних звірств знайде в книжці під заголовком:

„БОРЦІ ЗА ПРАВДУ”

Автором повісти є А. Кашенко. Повість належить до більших і малює нам часи козацькі, а саме часи визначного козацького вождя, Івана Богуна, коли то Поляки немилосердно кривдили український народ. Малює там борба українських селян і козаків з Поляками. Є тут різні особи, різні події і пригоди. Великою українською патріоткою показує ся тут Марина, наречена Богуна, що постановляє віддатись ханови, щоби лише врятувати Україну. — Повість взагалі розкриває ті минувші часи, цікавить читача і показує яким способом захищала ся і здобувала ся воля України. — Ціна 50 ц.

Висилайте замовлене враз з грішми на адресу:
UKRAINIAN VOICE, — Box 3626, — WINNIPEG, MAN.

„МОЛОДИЙ ВІК”

Є се перша книжка зладжена спеціально для українських дітей і молодіжи. Буде вона найкрасшим дарунком і найбільшою заохотою для всіх тих, що вчать других читати і раді, щоби діти до читання привикли. В книжці є багато образків. Ціна 40 ц.

Божа заповідь „Не убий” пригадаєсь кождому, хто прочитає оповідане:

„Місяць Свідок”

як то молодий богослов їхав до дому і візник убиває його, щоби забрати собі його годинник. А що нема тут нікого, хто би посвідчив про убійство, то богослов бере місяць за свідка. І справді за якийсь час місяць причинив ся до того, що убійство виявило ся. Крім того є тут такі дрібніші річи: Весняні птахи, Ти прийшов, Каблучка, Образки з війни, Соломони, Ранений лебідь, Чесний з між людей і Везир Абдуль. Ціна 20 ц.

МАНДРІВКИ ТА ПРИГОДИ ШЛЯХТИЧА ЧВАНКІВСЬКОГО НА ПОЛЮ І НА МОРІ.

Сю книжку як зачнете читати, то не зможете її покинути поки не перечитаєте цілу, а що вже насмієте ся, то не можливо пером описати. Які то смішні пригоди він мав, що чогось подібного ще не читалисьте в своїм житю. 118 сторін друку. В оправі коштує 50 ц.

-
- ЛУЦЬ ЗАЛИВАЙКО.** — Історія сина Заливайка. 30 ц.
ЛЮБОВ. — Л. Толстой. 10 ц.
ЛИСТИ ШТІФА ТАБАЧНЮКА ДО ЖІНКИ ЯВДОХИ. —
Ціна 15 ц.
ЛАТАЧКИ. — Оповідане 25 ц.
ЛЮДОУДИ І ИНШІ ОПОВІДАНЯ. — Гарне опов. 25 ц.
ЛИСТ БОЖИЙ. 10 ц.
МАРТА БОРЕЦЬКА. Історичне оповідане. — Ціна 25 ц.
-

Висилайте замовлене враз з грішми на адресу:
UKRAINIAN VOICE, — Box 3626, — WINNIPEG, MAN.

Велика і цікава книжка під заголовком:

„Проклятий Царський Рід”

або ТАЙНИ ЦІСАРСЬКОГО ДВОРА У ВІДНИ.

Книжка подає обширний опис тих всіх нещасть, які переслідують цісарську родину Габсбургів. Описує ті трагічні випадки смерти членів цісарської родини. — В ній є помішені фотографії визначних осіб, яких постигла незвичайна смерть. Хто не хотів би знати про трагедію Рудольфа. Богато навіть вірять, що він жиє і колись несподівано верне і засяде на хитаючим ся австрійським престолі. Хочете знати про се, мусите читати книжку в якій довідаєтесь власне дійсної правди, що з ними стало ся. Чи не цікаво вам знати про любовницю Рудольфа, Марію Вечеру? Кождий рад знати, чому старий цісар не дозволив на розвід Рудольфа з жінкою, щоби син міг оженити ся з Марією Вечерою. Се така тайна, про яку на цісарським дворі не було вільно говорити. — Книжка в великім форматі на гарнім папери, з ілюстраціями, в 4 томах коштує \$2.00

Петрії й Довбушки”

заслуге на увагу кождого читача. Представляти, хто був Іван Франко — не потрібно. Імя його знає нині кожда українська дитина, так само як імя Тараса Шевченка. Се два імена, що займають в українській літературі перші місця. „Петрії й Довбушки” є одиноким з перших більших творів Франка. У пізнійших роках Франко переглянув і поправив сей твір. Хто лише читав „Петрії й Довбушки”, не міг сею повістію налюбувати ся. Брошурована коштує 80 ц.
В гарній полотняній оправі \$1.10

ПРИГОДИ НАЙМОЛОДШОГО БРАТА.

Дуже гарне оповідане з селянського житя. Ціна 15 ц.

Висилайте замовлене враз з грішми на адресу:
UKRAINIAN VOICE, — Box 3626, — WINNIPEG, MAN.

„Робінзон Крузо”

Книжка світової слави — написав Даніль Дафо — перекладена на всі мови, читана залюбки старими і молодими, людьми усіх станів. — Молодий чоловік, жадний пригод опускає дім родинний і пускає ся на море. По дорозі корабель розбиває ся, а Робінзон опинює ся на самотнім острові, де довгі роки живе на самоті. Його історія — се історія розвитку людства, яке так само поступало поступенно до всіляких винаходів, що кращим і вигіднішим роблять жите. — Книжки не треба захвалювати. Вона надто загально звісна. В прегарній оправі надаєть ся на шкільні премії. Нове видане на книжковім папері з образками в оправі. Ціна \$1.50
Брошурована 1.00
РУСАЛКА. — Гарне оповіданє про богиню води. 15 ц.

РОЗМОВА ТВЕРЕЗОГО ПІЯКА З ГОРІВКОЮ.

Гарна і поучаюча байка, що не оден з п'яків прочитавши сю книжочку, перестав пити горівку цілком. Ціна 05 ц.

РУСЬКИЙ ШТУКАР.

112 гарних штук до забави. — Ціна 50 ц.

РОГАНЬ і інші оповіданя — Ціна 25 ц.

РОЗБИШАКИ В ПАЛОМНИЧІЙ ОДЕЖІ. 10 ц.

„Сповідь Бувшого Царя”

Бувший цар в тій книжці каєть ся перед російським народом і розкриває всі тайни свого царствования і усього царського дому. В сій книжці сам цар розказує правду о російській революції і своїм зреченю ся з трона. Ся книжка видрукована на всіх мовах. Вся Росія й цілий світ говорить о сій книжці, яка має 40 заголовків. Коли хочете знати „Тайни царського дому”, котрі до сих пор світови не були свісні і коли ви хочете знати як начала ся революція і як Царський Трон був звалений прочитайте собі сю книжку, яка коштує ... 25 ц.

Висилайте замовлене враз з грішми на адресу:
UKRAINIAN VOICE, — Box 3626, — WINNIPEG, MAN.

Свята Інквізиція і її Історія

Десятки тисяч людей без огляду на пол спалено на кострах. Спалено їх за те, що вони були таких поглядів які противили ся догмам римської церкви. Тортуровано їх в нелюдський споміб: вішано їх долів головою, припикано свічками, розривано кіньми і пр. і пр., а все те „на хвалу божу” — щоб наvertати їх на лоно „правдивої католицької церкви. Ся історія є незвичайно великої ваги для кожного думаючого чоловіка. З ілюстраціями, що представляють різні знаряди до тортурованя і відбитки різних мучеників-реформаторів. — Ціна 50 ц.

Лелія Ізраїля

Книжка написана на тлі святої історії. Книжка забирає 224 сторін друку, великого формату, в гарній оправі. — Ціна 75 ц.

ЧОМУ ПОПИ НЕ ЖЕНЯТЬ СЯ?

Багато людей не знають чому католицькі попи не женять ся. Отся книжочка витолкує вам тайну целібату. Ціна 15 ц.

ПО КОТРИЙ СТОРОНІ ПРАВДА. — Ціна 15 ц.
РЕЛІГІЯ РОЗУМУ. — Ціна 10 ц.
РЕЛІГІЙНА ПОШЕСТЬ. — Ціна 25 ц.
РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАНЯ СТАРИННИХ НАРОДІВ. ... 20 ц.

ПОЧАТКИ РЕЛІГІЇ

Науково-критична розвідка про се, як повстали різні релігії на світі. — Ціна 25 ц.

НАУКА, А НАРІД, або коли попи будуть сповідатись перед народом. — Ціна 10 ц.

ЧУДО ЯКИХ МАЛО, або сила правди 05 ц.

Висилайте замовлене враз з грішми на адресу:
UKRAINIAN VOICE, — Box 3626, — WINNIPEG, MAN.

„Фільозофія Штуки”

Автор сеї книжки є Г. Тен, професор красних штук в Парижі. Читач довідає ся з сеї книжки, що ми під словом „штука” розуміємо; як повстає твір штуки; яке значіне має штука в житю людства, і т. п. Все те зясоване приступними примірами з житя ріжних людий. —
Ціна 50 ц.

Фільозофія Соціал-Демократії”

Написана визначним німецьким робітничим фільозофом О. Дицгентом. Доперва недавно переведено на українську мову. Зміст книжки слідує: Науковий соціалізм; Релігія соціал-демократії; Мораль соціал-демократії; Соціал-демократична фільозофія; Подорож соціаліста в країну теорії пізнання; В глибину природи не сягає розум сотворений творцем; Абсолютна правда і її явища в природі; Матеріалізм проти матеріалізму; Дарвін і Гегель; Світло пізнання. — Книжка обіймає 318 стор. друку, видана на добрім папері і гарній оправі, .. \$2.00
Брошурована \$1.50

Про жіночу неволю в історичнім розвою

Написав М. Ганкевич. В книжці автор обговорює трактоване жіноцтва від найдавнійших часів аж до тепер, а також про завданя женщины в громадськім житю. — Розвідка інтересна для кожного чоловіка хтоб він не був. — Ціна лише 30 ц.

3 житя первісного чоловіка

дуже поучаюча книжка, ілюстрована, в приступній і зрозумілій формі подає посіб житя первісних і сучасних дикунів. — Ціна лише 35 ц.

ЯК ВИЗВОЛЯЛИСЬ АМЕРИКАНСЬКІ СТЕЙТИ. .. 20 ц.

Висилайте замовлене враз з грішми на адресу:
UKRAINIAN VOICE, — Box 3626, — WINNIPEG, MAN.

ГЕОГРАФІЯ

написана Юліяном Левицьким, професором академічної гімназії у Львові. Географія ділиться на 8 частин: — Орієнтація і мірене; Земна куля; Океани і континенти; Будова поверхні землі; Сухоземні води; Клімат (підсо-не); Житє на землі; Політична географія. Крім сего мі-стить 36 важних образків. — Ціна 80 ц.
ЯКЕ Є ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕНЄ ЗЛУЧ. ДЕРЖАВ.
Ціна 10 ц.

ШКОЛА НА СКРИПКУ

або САМО-УЧИТЕЛЬ

потрібний в кожній українській хаті, так для молодіжи як і для старших, котрі хочуть вчитись гри на скрипку. ЗМІСТ: Що то є музика; Скрипка і її части; Смик, стру-ни; Як тримати скрипку; Як примати смик; Система нотна; Головна скаля тонів; Інтервали, павзи, пунтки; Знаки і ключі музичні; Стрій скрипки — і багато важних поучаючих річий з образками, багато українських пі-сень, коломийок і танців. На гарнім папері. — Спеціальна ціна \$1.25

БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА ВОЛЮ І НЕЗАЛЕЖНІСТЬ.

(Огляд подій за рр. 1918, 1919 і 1920 р.) — Написав Д. Долинський. — Ціна \$1.50

ІВАН ГУС, ЄРЕТИК. Мала книжочка. — Ціна 10 ц.

ПРОВОВІРНИЙ КАТОЛИК, або про те котра віра прав-дива. — Ціна 10 ц.

ОТАМАН

читанка для гімнастичних товариств. — Ціна ... 25 ц.

РУХОВІ ЗАБАВИ І ГРИ. — Ціна 30 ц.

Висилайте замовлене враз з грішми на адресу:
UKRAINIAN VOICE, — Box 3626, — WINNIPEG, MAN.

Хочете знати про старі римські часи так читайте інте-
ресну повість

„Цариця і Весталька”

або „ЖИВЦЕМ ЗАМУРОВАНА”.

Се зворушаюча історія за часів пановання римського
цїсара Нерона, коли то тисячі христїян спалено живцем
на костирах або викидано на паству диким звірам —
львам і тиграм. Цїна 25 ц.

„Цар Голод”

Оповіданє про долю і нужду робучого люду. Кождий
повинен її читати. Цїна 35 ц.

Єлисавета мучениця на австрїйськїм престолї у свїтлї правди.

Се є правдива історія про жите цїсаревї, її поведженє
і мученичу смерть. В книжцї сїй є описана згадана
смерть, подорожї, жите Єлисавети. Граф Мароши пока-
зує перший раз характер сеї високої панї, показує яка
була, як далеко любила свїй народ і як багато причинила
ся до помочи бідного поневоленого люду. В Австрїї сю
книжку заборонено друкувати. Книжка ся обїймає 224
сторїн друку, з 30 гарними образками, портретами цї-
саря і цїсаревї ідбитками замків і інших гарних видо-
вищ. Цїна примірника 60 ц.

Нове, поправленє, ілюстрованє і стараннє виданє п. з.:

„Геновефа”

Оповіданє про княжну засуджену невинно на смерть від
якої вона чудом спасла ся і жила через шість лїт в
пуцї. Книжка на гарнім паперї з образками. Цїна 30 ц.

Висилайте замовленє враз з грїшми на адресу:
UKRAINIAN VOICE, — Box 3626, — WINNIPEG, MAN.

**КНИЖКИ, ЯКІ КОЖДИЙ УКРАЇНЕЦЬ
ПОВИНЕН МАТИ В СВОЇЙ ХАТІ.**

Всесвітня Історія, М. Грушевського	
Часть I. і II.	2.00
Відвдячив ся.	1.00
Соняшний Промінь.80
Син України.	2.50
Огляд Історії України. (в оправі) ...	1.10
Коротка Історія України. (в оправі) .	1.10
Початкова Релігія. (в оправі)	1.25
Кудеяр. М. Костомарова.	1.25
Перший Горальник.25
Велика Мапа України.	1.00
Суд Чотирох.40
Спартак.30
Хмельниччина в Галичині.20
Шкільні Образки.10
Стилїстика, Поетика і Реторика.40
Культура, Національність і Асиміляція.	.30
Як Осягнути Успіх.20
Коли Зійшло Сонце.30
Панські Жарти. I. Франка.40
Як Люди Навчилися Числити.10
Українці Як Народ.05
Гайдамаки (Шевченка з ілюстраціями)	.60
Кривава Книга.50
Українська Революція: Замітки і мате- ріали до історії української рево- люції. Павла Христюка, том I. і II.	1.30

Сі книжки замовляйте в Книгарни „Українського
Голосу”, висилаючи замовлене на адресу:

UKRAINIAN VOICE

WINNIPEG, — Box 3626. — MAN., CANADA.

ЩИРО-НАРОДНА ЧАСОПИСЬ

СЕ ДІЙСНИЙ

Приятель Кожного Чоловіка!

Канад. Українці мають одну таку часопись п. з.:

„УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС”

яка виходить що тижня в Вінніпегу, Канада на 12 — 16 сторін і коштує тепер \$2.50 на рік. Ся газета є тому найбільшою, що від самого початку заснованя аж до тепер обстоювала за справедливістю і пошаною людських прав, чим зєднала собі найбільше число передплатників, а чим не може повелити ся жадна инша українська часопись ні в Канаді, ні в Америці. Система сеї часописі є така, що зі зростом числа передплатників побільшуєть ся також і обем часописі, тому й ви, стаючи передплатником сеї газети тисямим побільшаєте її і помагаєте ширити просвіту.

„Український Голос” видаєть ся не для марного зиску, а для поборюваня темноти і піднесеня просвіти та доброту серед Українців на американськїм континентї.

ДЛЯ ВЛАСНОГО ПЕРЕКОНАННЯ,

як ви ще не є передплатником „У. Голосу”, зажадайте оказових чисел сеї часописи так для себе як і для своїх знакомих. Порівнавши тоді „У. Голос” з иншими часописями, ви побачите, що він дає найбільше матеріалу до читаня, поміщує найповійші вісти з широкого світа, подає поучаючі статї на ріжні теми, а не менше і гарні оповіданя.

Кожному Українцеві потрібна добра часопись, тому ви не зробите помилки, як без дальшого відкладаня зашлете цілорічну передплату на адресу:

UKRAINIAN VOICE

Box 3626,

Winnipeg, Man.

Canada.